

RECENSIONS

Georges FABRE, Marc MAYER, Isabel RODÀ, *Inscriptions romaines de Catalogne. IV. Barcino*, París, Diffusion De Broccard 1997, 422 pp., i CXXXVII làmines.

L'any 1984 apareixia el primer volum de les *Inscriptions romaines de Catalogne (IRC)*, dedicat al territori de Barcelona, exceptuant les de la ciutat: *IRC. I, Barcelona (sauf Barcino)*. S'anunciava la publicació, dins un temps raonable, de les de Lleida (*IRC. II*), de les de Girona (*IRC, III*), aparegudes respectivament el 1985 i el 1991, i les del territori de Tarragona, exceptuant-ne també, com a Barcelona, les de la ciutat, *IRC, IV, Tarragona (sauf Tarraco)*. El motiu de les dues excepcions era que les ciutats de Barcelona i Tarragona comptaven amb sengles corpus epigràfics excel·lents (les *IRB* i les *RIT*), publicats respectivament per S. Mariner (*Inscriptiones romanas de Barcelona. Lapidarias y musivas*, Barcelona 1973) i G. Alföldy (*Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlín 1975).

El 1977, però, els editors modificaren el pla inicial de l'obra, publicant el volum IV de les *IRC* dedicat a la ciutat de Barcelona, i no al territori de Tarragona. El canvi d'opinió resulta raonable, si es considera que als dos-cents setanta-tres textos editats per S. Mariner, que incloïen les novetats epigràfiques aparegudes fins al 1968, se n'han pogut sumar cinquanta-quatre de nous, i completar les lectures, aprofitant la reordenació dels Museus de Barcelona, que ha permès, alguna vegada, retrobar pedres donades per perdudes, o estudiar-ne d'altres, que havien estat arrencades del seu context original. El volum, doncs, per voluntat dels autors, s'integra des de la dedicatòria mateixa dins un procés de fidel continuïtat amb l'obra de S. Mariner i dels criteris fonamentals que la caracteritzaven: atenta cura en les lectures, bona qualitat en els comentaris lingüístics i en els índexs, tot i el catàcter auster que privilegia sobretot els textos i la seva recta edició. Els autors es senten també amb un deute especial envers altres dos epigrafiastes: J.-N. Bonneville, que en una tesi inèdita havia intentat d'establir una seqüència cronològica exacta del taller de Barcelona a través de l'estudi sistemàtic dels monuments barcelonins des del punt de vista formal i paleogràfic, i J. Vives, que amb la seva obra *Inscriptiones latinas de la España romana (ILER)*, publicada a Barcelona el 1971-1972, anterior, doncs, a la de S. Mariner, malgrat les seves limitacions, feia conèixer textos recentment descoberts, així com amb les seves *Inscriptiones cristianas de la España romana y visigótica (ICERV)*, publicada el 1969, donava informació sobre l'epigrafia cristiana de la ciutat.

El volum IV, com els altres de les *IRC*, es caracteritza, al meu entendre, per tres criteris en certa manera innovadors i prou eficaços: l'estudi exhaustiu de la tradició literària, la interrelació entre epigrafia i topografia, i entre document i formes monumentals, que el contenen, amb els seus materials.

La tradició literària de *Barcino* neix el segle XV amb Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell; continua el segle XVI amb la *Crònica* de Pujades i l'activitat d'Antoni Agostí i el seu cercle d'humanistes, com Gaspar de Castro, Antoni de Povillon, Lluís Ponç d'Icart i Pere Galès; segueix el segle XVII amb el recuperat manuscrit del comte de Guimerà, Galceran de Pinós i Castro, que ha estudiat recentment Helena Gimeno Pascual, i el segle XVIII amb l'obra manuscrita d'I. Boy, la *Sylloge Inscriptionum Romanarum* de Josep Finestres, la *España Sagrada* d'E. Flórez, el manuscrit muniquès de F. Pérez Bayer, publicat per J. Perarnau, els volums cinquè, sisè i el suplement al dinovè de la *Historia crítica de España y de la cultura española*, de J. F. de Masdeu, el *Viage de España* d'A. Ponz i la *Disertación* d'I. Bosarte. En el segle XIX es verifica un nou impuls, que culmina amb els dos volums del *CIL* publicats per Hübner i l'obra del P. Fita. Els inicis del segle XX, l'obra d'E. Albertini, *Sculptures du Conventus Tarraconensis* i la de Puig i Cadafalch, *Arquitectura Romana a Catalunya*, suposen no només l'interès renovat per l'epigrafia, sinó també l'interès innovador pel suport monumental que la conté. El fons documental de L. Wickert, fruit dels seus viatges epigràfics del 1928 al 1931, i el recull ja citat de S. Mariner són les obres més recents d'aquesta llarga tradició literària de l'epigrafia de *Barcino*.

El volum dóna compte escrupolós de la situació de les troballes epigràfiques damunt un plànol elaborat segons l'estat actual de la qüestió referent a la topografia urbana de *Barcino*, que

data al segle V la muralla tardana, successiva a la muralla augustea; dos segles més ençà, doncs, del que s'havia suposat anteriorment, i que justificaria el renaixement econòmic i cultural de *Barcino* durant el segle IV, com es desprèn dels documents epigràfics.

Les inscripcions funeràries paganes se situen, la majoria, seguint el perímetre de la muralla, cosa que fa pensar que provéneren de la necròpolis extramurs, com les vint-i-tres trobades 'in situ' en el subsòl de la Plaça de la Vila de Madrid el 1960. Les honorífiques, generalment gravades sobre pedestals, i les religioses, disperses després d'ésser reutilitzades en les construccions medievals, testifiquen la presència d'un temple i d'unes vint estàtues dedicades a L. Licinius Secundus, que evidenciarien la proximitat d'un fòrum, de les termes construïdes i embellides pels Minicij Natalis, i una 'aedes' o 'schola', reservada als sevirs augustals, en el sector de la Plaça de Sant Miquel.

L'estudi dels monuments es fa a partir de la identificació dels materials, passant després a les formes monumentals i a la tipologia del seu motlluratge. El material més comú és el gres de Montjuïc, amb cent cinquanta-tres monuments. Sembla que la pedrera de Montjuïc fou explotada des dels inicis de la fundació de la colònia, com es pot despendre dels testimonis epigràfics n. 57, n. 62 (la suposada exedra), i el n. 304 a, b i c. Segueix la pedra de Santa Tecla amb seixanta-vuit monuments. L'estreta relació d'aquesta pedra calcària amb una tipologia monumental concreta, els pedestals, fa pensar que aquests suports arribarien ja elaborats dels tallers de Tarragona, per a ésser només inscrits a Barcelona, com seria el cas del núm. 49, sense excloure tampoc que algunes vegades arribessin inscrits fins tot. En canvi, el 'broccatello' o jaspí de la Cinta, tan difós en altres indrets, és representat en la ínfima proporció d'un sol exemplar. Els marbres usats són fonamentalment els de Luni-Carrara, com a Empúries i, per descomptat, a Tarragona. En canvi, es troben poc representats els marbres del Proconès, d'Àfyon i de Paros. Tampoc el de Chemtou, cosa que sorprèn quan es consideren les relacions privilegiades entre Barcelona i Cartago i l'ús freqüent d'aquest calcarí en l'arquitectura i els monuments. També els marbres pirinencs són escassos com a suports, només un Convena entre les inscripcions honoràries. Els bronzes solament presenten 'signacula' tardans, amb una absència total de textos jurídics.

En quant a les formes monumentals, els productes barcelonins són d'una gran sobrietat decorativa, cosa que no els distingeix, però, dels altres del litoral del 'conventus' de Tarragona. Els elements decoratius figuren només en blocs destinats a ésser encastats en els monuments o en les conegudes 'cupae' de Barcelona, fet ben explicable si hom pensa en les dificultats de treballar el gres de Montjuïc.

Els tipus més freqüents són els pedestals i els anomenats 'basis' en llatí. Els primers, fabricats principalment en calcària de Santa Tecla, són, la majoria, monuments tripartits, dels quals només coneixem el dau inscrit, difícil d'atribuir, a determinats coronaments o bases motllurades dels trobats a Barcelona. Els dos pedestals equestres són del tot similars als de Tarragona, cosa que acaba de confirmar la seva dependència dels tallers tarragonins. L'altre tipus, 'basis', és compost de daus, generalment també de pedra calcària i motllurats, que s'usen com a suports d'inscripcions religioses i honoràries, dedicatòries a les divinitats i als emperadors i també d'homenatges públics amb la fórmula freqüent de LDDD; en canvi molt rarament es troben relacionats amb usos funeraris. Cal prendre en consideració la sèrie de vint-i-dos daus amb formularis gairebé iguals (nn. 83-104) en honor de L. Licinius Secundus, als quals els editors dediquen una interessant introducció, analitzant la seva tipologia, paleografia, possible situació en el fòrum barceloní i els motius que podien haver induït a la dedicatòria.

En canvi, totes les ares han esta tallades en gres de Montjuïc. Les vuit dedicades 'dibus deab(us)' per un comandatari únic, han fet suposar que la intenció d'aquest seria probablement la construcció d'un 'dodektheon', del qual se n'haurien perdut quatre. El monument n. 18, que té una edícula per a una estatueta en la part superior i una ara en la part inferior, representa un 'unicum' sense precedents. També en gres de Montjuïc han estat tallats una exedra, una llinda o un epistil, dels quals les dimensions de les lletres fan suposar la seva destinació a un monument públic, una vuitantena de blocs entre motllurats i no motllurats, destinats a usos funeraris, i un únic relleu figuratiu, també funerari, en el qual semblen evidents les connexions amb Itàlia i la Narbonesa, cosa que, per altra banda, no és gens d'estranyar, si tenim presents les analogies del gres

de Montjuïc i el de Narbona, i donem per conegudes les relacions marítimes i comercials entre la costa de la província de Narbona i la costa oriental de la Citerior.

Les plaques rarament són tallades en gres, el material utilitzat principalment és el marbre de Luni-Carrara, ho són menys els calcaris locals com la pedra de Santa Tecla, i només una placa, no motllurada, és de marbre africà de Chemtou.

Les 'cupae' són el monument més típic de *Barcino*, el nom genèric de les quals ens ve donat explícitament en l'epígraf n. 219. Consten d'un bloc monòlit amb un frontó i una cartel·la, i algunes presenten també un canal de libació. Cronològicament es circumscriuen a la segona meitat del segle II i a la primera del III, pertanyents més aviat a classes modestes, lliberts i esclaus amb cognoms de consonància grega.

En els monuments barcelonins l'absència d'esteles és pràcticament absoluta.

Referent al motlluratge, els editors accepten la tipologia de J.-N. Bonneville i presenten en divuit pàgines, de la 29 a la 46, els perfils de tots els monuments dibuixats a escala. Es tracta de models tradicionals, adaptats a les possibilitats del gres de Montjuïc. Els monuments de cronologia més aviat alta presenten motlluratges elementals de filets drets escalonats, que cal col·locar, doncs, a l'inici de l'epigrafia barcelonina, a l'època de la fundació de la colònia, juntament amb la placa de gres n. 57, que porta el nom d'un dels primers magistrats, algunes ares i l'anomenada exedra de Montjuïc. És d'aquesta zona i de les necròpolis de la Via Laietana que provéneren les inscripcions més antigues. Les 'tabulae ansatae' són, en canvi, de la primera meitat del segle I en endavant.

Sobre la utilització dels pedestals introduïts en època làvia ací com en altres indrets, els autors segueixen les conclusions de G. Alföldy sobre l'epigrafia de Tarragona, fent notar, però, que a Barcelona cal datar els pedestals funeraris entre la segona meitat del segle II i la primera del segle III (el mateix arc cronològic de la utilització de les 'cupae') i que la reutilització dels pedestals amb finalitats honoràries oficials s'allarga fins a la fi del segle IV. Les plaques de marbre, usades a 'Emporiae' o a 'Illuro' des de l'època julioclaudia, no s'imposen a Barcelona fins a les reformes urbanístiques del segle II, portades a cap sota l'imperi dels Antonins, gràcies a la generositat de Licinius Secundus o del seu patró Licinius Sura.

L'època tardana es caracteritza per la reutilització de les plaques i dels pedestals, per una inscripció musiva i una de pintada. A partir del segle V es verifica la presència d'algunes mostres d'epigrafia específicament cristiana, pintada i en mosaic, en segells de bronze i en rajola. La idea d'una crisi de la pràctica epigràfica entre el segle III i el V podria, doncs, ésser revisada a la llum de la creixent influència dels 'pictores' enfront dels lapicides, i de la fràgil consistència i poca seguretat en la conservació dels textos pintats en un ambient en què la restauració i la reutilització esdevenen preponderants.

Fent recurs als textos gravats sobre pedestals, que presenten la sèrie més coherent i contínua, els autors dediquen un apartat a les característiques paleogràfiques del taller barceloní, distingint els tipus de lligadures de l'època trajanea i les de l'època julioclaudia, prenent, també, com a indicadors privilegiats d'aquesta darrera època, la puntuació triangular, o les 'hederae' per a l'època augustea. En aquest apartat es fa especial menció d'alguns exemplars d'escriptura actüaria i de les diverses tendències de la 'libraria' i s'insisteix en la importància d'alguns textos concrets per al coneixement de l'escriptura de l'últim terç del segle III i de l'últim terç del segle IV.

Els autors, dins els límits que comporta una 'corpus' epigràfic, des del punt de vista filològic, per al coneixement de la llengua d'un indret determinat, han redactat una síntesi interessant sobre el llatí de Barcelona, remetent-se als treballs de J. Carnoy (1906), declarant honestament que no es poden fer altres precisions que les ja fetes, seguint el mètode d'aquest, per S. Mariner en les seves *Inscripciones romanas de Barcelona*. Suggerint, però, la importància que podria tenir estudiar la qüestió des d'una perspectiva més global, la de la *Literacy*, com ha vingut proposant des de 1989 W. V. Harris, que pensa poder abordar l'estudi dels dialectes a partir de l' 'instrumentum domesticum', el parent pobre i més oblidat dels reculls epigràfics.

El volum resulta també ben útil per al coneixement del panorama religiós de *Barcino* i dels seus cultes. Al costat de les dedicatòries a les divinitats oficials i a abstraccions com ara l'equitat o la bona fe públiques, només una sola vegada és fet esment d'una divinitat oriental (n. 13), que pot provenir d'un 'mithraeum' suburbà. El culte imperial és testificat per les dedicatòries dels segles

II i III. És en el quadre cultural que es revelen òbviament les funcions dels ,flamines' municipals, però també la dels sevirs, que esdevenen un dels pilars de la vida econòmica i social de la colònia.

Nomes set epígrafs són indicatiu de la penetració de la cultura cristiana en l'època tardana, dels quals un és extret dels *Salms* de David (*Salm* CV, 2) i un altre és relacionat pels editors amb el ritual del baptisme.

Després d'elencar els personatges eminents i notables, els autors descriuen el caràcter de *Barcino* com a societat oberta, que es pot deduir dels set pedestals amb inscripcions honoràries dedicades a dones, amb l'autorització dels decurions, i també de la presència d'estrangers procedents d'altres regions d'Hispania o de l'Imperi, amb una important presència d'italians des dels inicis de la colònia. Com hem notat prèviament per la tipologia de certs monuments, les relacions amb la Narbonesa i també amb l'Aquitània garonesa, semblen prou provades, i les connexions amb l'Àfrica són ben visibles a través de certes tendències onomàstiques, de la presència de cartaginesos i tingetans i d'individus il·lustres com Minicius Natalis i el seu fill, que han exercit càrrecs de govern a l'Àfrica. Un mosaic funerari podria també indicar, en època tardana, la influència del cristianisme africà. Un altre indicatiu d'obertura social és l'accés d'immigrants a les magistratures locals i de la seva admissió a l',ordo', també l'abundor de cognoms grecs i el bon nombre de lliberts, alguns amb prestigi suficient per a esdevenir sevirs i obrir als seus fills el camí de les magistratures, mentre només es coneixen quatre mencions segures d'esclaus i tres de possibles.

Els editors remarquen finalment uns quants punts essencials, coneguts únicament gràcies a les fonts epigràfiques, i que serveixen per a emmarcar amb la deguda coherència tant les dades arqueològiques com els indicis de les fonts literàries que tenim sobre *Barcino*.

El volum, que s'obre amb un prefaci i una introducció, es clou amb vint pàgines d'índex i cent trenta-set làmines de les figures dels monuments. Els índexs porten alfabèticament els ,nomena', els ,cognomena', un ,supernomen', els emperadors i la família imperial, els magistrats del poble romà, l'exèrcit, un funcionari imperial, les indicacions geogràfiques, les tribus, l'organització municipal i local, la religió, els oficis i els col·legis professionals, els textos mètrics, les concordances amb els ,corpus' anteriors més importants, els llocs de procedència i de conservació dels monuments, els crèdits fotogràfics, l'origen dels dibuixos i els crèdits cartogràfics. Tot allò, doncs, que és necessari per a fer del volum un instrument utilíssim per a la recerca i l'estudi comparat.

El catàleg ocupa el cos central del llibre amb tres-centes disset inscripcions, un apèndix amb onze inscripcions dubtoses i altres vint erròniament atribuïdes a Barcelona, dinou pàgines de bibliografia, que inclouen tant les fonts manuscrites com les obres i els articles estampats, una taula d'abreviacions i els signes diacrítics. Les fitxes del catàleg són exhaustives: lloc del descobriment, lloc de conservació, descripció del monument i de les seves dimensions, les del camp epigràfic, de l'altura de les lletres i dels espais, transcripció de l'epígraf amb majúscules i traducció, nota bibliogràfica, comentari paleogràfic, observacions també sobre la ,ordinatio' en certs casos, datació i sovint comentaris doctrinals i històrics d'un gran interès.

Un llibre, doncs, d'una rara qualitat, que les necessitats de difusió editorial i les servituds de cortèsies obligades hauran potser impedit de publicar en català, cosa que, de no fer-ho en llatí, ens hauria agradat més, com per altra banda els auspicis i col·laboració de grans institucions públiques i privades del país podien fer esperar. Perquè la normalització també es fa amb llibres com aquest o bé no es fa, i la sobirania cultural tenia aquí bona ocasió per demostrar-se. Però oblidem-ho, que no hem dit res, i és un plaer llegir en francès, quan en aquest ,village' global en què vivim tantes insípides ,koinès' ens amenacen. Només pel respecte amorós i reverent que tenim envers la noble pàgina, voldria també indicar certes imperfeccions, purament materials, oposades, però, a la vocació d'obra perfecta d'aquest llibre: la repetició de l'última ratlla de la pàgina 20 a la 23, l'escapçament del primer paràgraf a la pàgina 24, la traducció errònia del n. 103 a la pàgina 187 i alguna sigla de la bibliografia equivocada.

Això només és, però, la contraprova de tota la resta d'encerts i perfeccions, i de la nostra lectura escrupulosa, apassionada i delectable d'aquesta obra de gran probitat científica, de metodologia refinada, d'amplíssima erudició, d'amenitat també i curiositat inesgotable.

Josep Martí i Aixalà

Ramon ORDEIG I MATA, *Catalunya Carolíngia, IV: Els comtats d'Osona i de Manresa*. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LIII). Primera part: *Prefaci. Introducció. Diplomataris (Docs. 1-698)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 534 pp.; Segona Part: *Diplomataris (docs. 699-1478)*; Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, pp. 535-1054; Tercera part: *Diplomataris: (Docs. 1479-1873). Mapes. Índex*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, pp. 1055-1568.

En la ja llarga rècula d'edicions de documentació escrita a Catalunya entorn l'any 1000, a les quals les nostres pàgines han dedicat una atenció constant (per exemple, en els tres darrers anys, XVI (1997), 489-496; XVII (1998), 609-621; i XVIII (1999), 817-826), s'afegeixen ara aquests tres volums, que apleguen text o almenys notícia constatable de 1885 documents escrits o datats fins al darrer dia del segle XI, és a dir, fins al 31 de desembre de l'any 1000. El sol enunciat que aquesta quarta part de la *Catalunya Carolíngia* aplegui el nombre acabat d'indicar de documents anteriors a l'any mil-u, confirma la riquesa i importància dels fons arxivístics catalans, d'una banda, i de l'altra, ja de bell antuvi, la de la publicació que ens ocupa.

L'obra completa és constituïda com un tríptic, en el qual sobresurt la taula central: i així trobem uns escrits aplegats en la part preparatòria (I, 7-61), el cos de l'edició (I, 63-534; tot el volum segon; i III, 1059-1343) i unes parts complementàries (III, 1045-1563).

Els escrits introductoris comencen amb unes pàgines signades per Anscari M. Mundó (7-10), que informen de les vicissituds del projecte de la publicació dels documents dels comtats d'Osona i de Manresa dins la *Catalunya Carolíngia* propugnada, planificada i iniciada per Ramon d'Abadal i de Vinyals, fins al coronament d'aquesta quarta part de l'obra global per Ramon Ordeig i Mata, que se'n féu càrrec el 1995 i l'ha duta a terme dins un termini ben acceptable.

Aquest darrer signa la presentació pròpiament dita, en la qual, després de la llista d'abreviacions i de les pàgines de bibliografia (13-20), escateix la relació entre els comtats d'Osona i de Manresa, arribant a la conclusió «que el comtat de Manresa era considerat la prolongació peninsular del comtat d'Osona», el qual, per la banda de llevant, hauria inclòs la comarca del Ripollès, la qual «formà tothora part del comtat d'Osona», tot i les possessions que hi tenien els comtes de Cerdanya-Besalú (22); també estableix els límits externs del comtat d'Osona (els que consten en la butlla de Benet VII del 978), que haurien estat «pràcticament els mateixos que ha anat mantenint el bisbat de Vic» (25), dins els quals, però, no hauria entrat Cardona, pertanyent al comtat i bisbat d'Urgell (23-24).

També informa de les fonts bibliogràfiques i arxivístiques d'aquesta compilació osonenca: i així ens presenta, seguint l'ordre cronològic dels respectius anys editorials, els elements d'informació (que diferencia de les fonts narratives, en les quals són inclosos els elements historiogràfics medievals), que proporcionen text o resum o referència als elements ací publicats; ens passen, doncs, davant els ulls els episcopologis vigatans (entre els quals destaca el de Joan Lluís de Montcada), les obres generals d'història de Catalunya (Francisco Diago, Jeroni Pujades, Pròsper de Bofarull), les històries de monestirs benedictins (Montserrat, Sant Pere de Casserres, Ripoll), i les grans compilacions documentals (Peire de Marca, Étienne Baluze, Enrique Flórez, Jaume Caresmar, Jaume Villanueva, Jaume Ripoll i Vilamajor, Roc d'Olzinelles, amb els quals s'acaba la sèrie de recercadors que tingueren accés als arxius anteriors a la invasió francesa i a la desamortització); després, segueix la rècula de (grans) noms en el camp de la nostra recerca arxivística: Francesc Monsalvatje i Fossas, Paul Kehr, Josep Gudiol i Cunill, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Eduard Junyent i Subirà i d'altres fins a arribar a Àngel Fàbrega i Grau (25-33); i així preguntem si, atès el veïnatge d'ambdós bisbats, en la documentació urgellenca publicada per Cebrià Baraut (un altre dels més grans noms), no hi ha res pertanyent a Vic?

Són presentades a continuació les fonts diplomàtiques, algunes pàgines abans qualificades de narratives, equivalents als arxius, d'entre els quals destaquen els de l'Església de Vic (el Capitular i l'Episcopal), els únics que segueixen en el mateix lloc on a través de segles s'han anat formant: 619 documents del present aplec en procedeixen de forma directa, i altres nou, mentrestant perduts, a través del *Liber dotacionum antiquarum* del 1217, en el qual havien estat integrats; una quinzena passà el 1315 a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA) en virtut de conveni entre rei i bisbe entorn la jurisdicció damunt la ciutat de Vic; la informació relativa als successius emplaçaments

de l'arxiu dins la catedral inclou la de la troballa entre el 1798 i 1800 d'un plec de documents amagats en un forat de la paret darrere algun dels armaris de l'arxiu vell, i que ja pogué aprofitar Jaume Villanueva (33-35).

L'antic arxiu plural del monestir de Ripoll (plural perquè, ultra el general, hi havia «los archivos particulares de cada uno de los oficios de esta casa» (36), tal com digué Jaume Villanueva), cremà el 1836, salvant-se'n sols una mínima part: els manuscrits 428 i 430 de Barcelona, BC, i els núms. 2058-2061 de l'Arxiu Episcopal de Vic; també cremaren els sis cartorals (36-39). L'antic fons de Sant Joan de les Abadesses, en canvi, s'ha conservat, una part (fons dels oficis) allí mateix i una altra (fons de l'abat) a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA); destaquen els registres aplegats en els quatre volums de *Llibres de canalars* (39-40). La documentació de Sant Pere de Caseres ha compartit sort amb la dels col·legis jesuïtes de Cordelles i de Berlem, dividida entre l'ACA i la BU de Barcelona (40-41), però no hi ha cap peça d'aquells dos segles. L'Arxiu de Sant Benet de Bages, ben conservat en el seu lloc fins a la desamortització, es troba ara espars entre l'ACA (on anà a parar també un fons abans conservat a la BU, si bé es perdé la carpeta dels documents dels segles IX i X), i la BC de Barcelona, l'arxiu de Montserrat, i l'AHM de Manresa (41-43). El de Santa Cecília de Montserrat s'integrà al de Santa Maria el 1539 i seguí la sort del darrer; n'hi ha restes a l'ACA i al mateix Montserrat; però se salvaren tant l'*Índice general de todos los instrumentos...*, de Gregorio Escudero, com també l'encara millor *Índice de las escrituras y documentos más antiguos y preciosos que se conservan en el archivo del monasterio de Monserat*, de Benet Ribas (43-44); aquest apartat s'acaba amb la indicació de documents esparsos d'aquells dos segles coneguts o encara existents en arxius de parròquies o de particulars, en l'Arxiu Ducal de Medinaceli o d'ordes religiosos (44-45).

La majoria d'aquells arxius (Vic, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses i Santa Cecília de Montserrat) posseïxen o posseïren documents falsificats, en total una vintena (45-52), deu dels quals, els considerats més importants, són aplegats en l'apèndix (III, 1330-1343). Unes pàgines signades per Anscari M. Mundó posen el problema de la grafia catalana dels antropònims, sobretot gòtics i germànics, en els registres, per als quals hom ha establert normes provisionals, mentre són estudiades les definitives (53-56). Al final de la introducció, Ramon Ordeig assenyalava la procedència tant dels documents reproduïts sencers com dels entorn de quatre centenars només regestats; la gran majoria eren ja publicats, però tres-cents vuitanta-set dels ara publicats sencers eren fins ara inèdits; alguns dels registres han presentat dificultats de datació (59-61).

* * *

Acabada la part introductòria comença el bloc central del recull, constituït per les mil-vuit-centes vuitanta-cinc unitats, cada una de les quals conté número d'ordre, lloc i data del document, regest del seu contingut i lloc on és publicat o resumit, si el text no és conegut; si ho és, després del regest hi ha la indicació d'original i còpies, informacions bibliogràfiques, text de l'instrument, i anotacions d'aparat crític.

Potser en comparació amb les altres publicacions paral·leles, multiplicades durant els darrers anys, allò que personalitza la que ens ocupa és la presència notable d'instruments que no es limiten a constatar canvis de propietat de trossos de terra, de propietats agrícoles senceres, o d'edificis. Les donacions comtals i les consagracions de la catedral de Vic o d'altres esglésies del bisbat, o de l'església o capelles del monestir de Ripoll o de Sant Joan de les Abadesses, amb la corresponent intervenció de la família comtal barcelonina, imprimeixen al conjunt una fesomia d'abast més ampli, car permeten de resseguir la represa i el creixement de la vida tant entorn de Vic com de Sant Joan de les Abadesses, des del moment en què Jofre el Pelut, acompanyat dels nous repobladors, redonà vida a dues contrades que, tal com diuen els documents, eren romanes pràcticament mortes.

La situació a la Plana és dibuixada en un paràgraf de la intervenció del bisbe Idalguer de Vic en el concili provincial (de Narbona) celebrat a Barcelona el 906 i ens recorda que els habitants de la Plana «barbarico gladio divino iudicio traditi sunt, ita ut ne aliquis christianorum in praedicto pago Ausone remaneret», fins que Jofre el Pelut i els seus germans «prelibatam ecclesiam cum suis finibus in pristinum instauraverunt statum» (121-122/75). Una constatació semblant es

troba en un document posterior i es refereix al futur Sant Joan de les Abadesses: «...sumus professi nos iamdicti et iamdictas quia condam iamdictus Wifredus comes venit cum suis fidelibus in iamdicta valle, qui erat in deserto posita, et sic apprehendit iamdicta valle cum suis villaribus in terminavit eam...», sic conlocavit nos vel alios parentes nostros ad abitantum et edificavimus ibidem domos, curtes, ortos, vineas, molendinis, et terras de eremo ad cultura perduximus» (156/119/6-15; un extrem digne d'ésser estudiat en aquest document: el percentatge d'antropònims llatins o visigots o francs entre els gairebé set-cents signants). Afegim-hi un detall complementari, també documentat per una de les pàgines més antigues d'aquest recull: «portiones quod nos ibidem traximus de eremo primi homines cum subditiione franchorum» (66/3/3-4, del 881; la fórmula es repetia gairebé al peu de la lletra cinquanta-set anys més tard: 373/454/3-4; i encara el 942: «...eam [terram] tenebat genitrice nostra supradicta Grima de apriusione, que illa traxit de heremo cum nos supradictos filios suos, primi homines terra regia sub ditione franchorum»: 396/493/10-11); no es tractava únicament de refer el país, sinó (també o potser, sobretot) de posar-lo dins l'estructura del regne franc; i ací no puc deixar de recordar un article de la professora Elisabeth Magnou-Nortier, resumit entre les notícies bibliogràfiques d'aquest volum, denunciant amb el nostre Teodulf d'Orleans, els abusos, relacionats amb presents, en l'aprisió i en l'atorgament dels corresponents títols de propietat.

Acaba de comparèixer la paraula tècnica que, amb la de ,ruptura', defineix aquella activitat dels pioners: ,aprisió', un fet que devia tenir característiques pròpies, car una de les primeres transmissions de propietat precisa, si no m'erro, que allò que es traspasa és el dret a l'aprisió, tal com és aplicat en aquesta terra: «...de nostro iure in vestro tradimus dominio et potestate ad apriusione, sicut mox [! mos] est in ipsa terra» (69/5/5-6); les apriusions, doncs, de terres o d'altres propietats es trobaren en el primer pla de l'activitat, i així la referència a l',aprisió' com a títol de propietat és constant (67/4/8 i 16; 71/8/2 del final; 78/13/10-11; 79/15/3; 89/31/7; 95/36/2-3; 96/37/19; 106/54/1; 119/72/3; 129/85/4; 131/87/3, i un ,et caetera' inacabable); entorn l'any 900 l'aprisió és recordada com a actuació no exclusivament personal, ans familiar: «ex apriusione de parentes nostros et nos similiter cum eis» (136/94/4-5), o simplement com a quelcom de la generació anterior (96/37/19; 134/91); en algunes ocasions l'aprisió és expressada amb la paraula ,ruptura' = ,arrancada de terres' (68/5/3; 82/18/3; 141/102/3) o amb totes dues ,per apriusione vel ruptura' (85/21/3; 86/22/4; 126/80/3-4). I és notable no sols la gran abundància de referències a l',aprisió' com a prova de propietat a l'hora de vendre-la o canviar-la, ans encara el seu successiu desplaçament de la Plana de Vic al Bages i a l'Anoia, fins a (Santa Coloma de) Queralt i no menys la seva progressiva desaparició com a font de dret de propietat a mesura que ens acostem a l'any 1000 i que va desapareixent la generació dels pioners.

Per apriusió/ruptura, o per d'altres camins d'accedir a la propietat (,per comparatione, per genitores, per complantatione', o ,per meum decimum' tractant-se de propietàries), els documents que en certifiquen el pas d'unes mans a d'altres entren, en general, formularis que es troben en totes les compilacions de documentació mil·lenària de recent publicació, essent, de molt, el més utilitzat entorn de Vic el que comença *Per banc scripturam...* (p. 63, núm. 3; 68/5; 70/7; 76/11; 78/13; 82/18; 83/19; 88/27; 89/31; 101/47; 103/49, i un ,et caetera', que també vol dir que la presència del formulari segueix amb el mateix ritme); els altres formularis es troben amb freqüència gairebé només testimonial: *Certum quidem et manifestum est...* (69/6); *Ego... et...* (Nos) *donator(es) sum(us)* (67/4; 125/79); *Magnum mihi et satis licitum...* (99/44); *Placuit animis meis et placet...* (102/48/1; 140/101); Vic, però, potser podria presentar un formulari propi (que, almenys un servidor, no recordo haver trobat en preparar la recensió de publicacions similars): *Constat me (nos) vindere deberem(us)...* (84-86/20-23; 104/50; 120/74; 126/80; 129/85; 139/29; formulari que també presenta una variant: *Constat nos vindere... Per banc scripturam...* (90/32; 106/55; 112/64; 121/77; 128/82).

Però no tots els actes, dels quals hom vol conservar la memòria i fer-la jurídicament efectiva, s'hagueren de valdre de les pautes comunes, tot i que, en certs casos, es copiïn les unes de les altres. Es trobarien en aquest grup els documents fundacionals del monestir de Sant Joan de les Abadesses (67/4; 71/8: per cert, aquest copia en gran part l'anterior, cosa no assenyalada en la nota de la pàgina 71), o equivalents com les nombroses actes de dotació i consagració d'esglésies: Tona (73/9), Ripoll (74/10), Sant Pere de Ripoll (80/16), Sant Martí d'Aiguafreda (95-96/37),

Lluçà (110/63), Manlleu (116/71), altra vegada Ripoll (344/414) i encara el 977 Santa Maria de Ripoll (893/1242), Manresa (362/440), Mojà (377/464), Santa Cecília de Montserrat (597/785), Vidrà (645/856), Llaés (646/857); Sant Benet de Bages (816/1127); i tallo ací, perquè la llista seria massa llarga. Hom hi troba, de més a més, notícies o comentaris del més alt interès, com pot ésser la genealogia del poder dels nostres comtes deixada anar a l'atzar en un instrument de compra-venda per Borrell II de Barcelona-Osona en exposar la legitimitat d'una seva possessió: «...mihi advenit per vocem genitoris mei et parentum meorum, et parentibus meis advenit per vocem preceptis regis Franchorum quod fecit gloriosissimus Charolus de omnibus fiscis vel et eremis terre illorum» (672/893/2-4).

En un món, doncs, en què tot es basava en la sobirania i en les concessions de Carlemany és un fet nou de primeríssima categoria l'actuació, també sobirana, d'un nou poder, fins aleshores imperceptible: el de la Seu Romana, que se'n engrandí en totes direccions entre el 950 i el 1000; es comença de trobar en la documentació pelegrins que feien testament abans d'emprendre camí vers Roma (782/1078; 1296/1826); però sobretot intervencions directes que manifesten, alhora que augmenten, el nou poder en les nostres terres: Sant Benet de Bages fou directament sotmès a la Santa Seu (748/1023); Vic, elevat a funcions metropolitanes per Joan XIII, en resposta a una de les peticions del mateix Borrell II pelegrí a Roma (789-793/1086-1090); recordem que aquestes intervencions arribaven quatre anys més tard i esventaven la jugada de l'abat Cesari de Santa Cecília de Montserrat, que intentà de promocionar-se, reintroduint a Catalunya la vinculació amb el visigotisme hispànic (784/1080); per contra, al cap de poc arribaven noves intervencions confirmadores del bisbat de Vic amb els seus límits i autoritat (899-901/1247-1248) i, ja a les acaballes del segle, la deposició de l'intrús Guadall que no sols havia assassinat el bisbe legítim, Fruà, ans encara havia cercat una vinculació episcopal altra que la de Narbona (1275/1797); i remarquem que en la solució d'aquest afer, decidida al més alt nivell, hi participa Ermengol I d'Urgell, «Filio Borelli Aquitaniorum sive Gothorum nobilissimi marchionis» (ibid., lín. 15; sobre el títol de ,dux Gothie', cf. 814/1122/1-2; 818/1127/10 del final; 820/1127/18). I mentre a les altures dels poders supremes hom prenía decisions d'abast històric, la nostra vida col·lectiva seguia un curs que ja estava desembocant en el sistema feudal; hom creia en el ,iudicium Dei' com a font de dret (1150/1611/4) i s'introduïa el jurament de fidelitat com a forma de participació en drets senyoriais (1080/1513), amb la qual cosa naixia aquella classe de feudals intermitjos que, considerant-se legitimats a tota mena de violències, constituïrien la plaga del sistema; també compareixia l'establiment de terres, ni que fos després d'una donació i a favor del donant (351/422; 565/737), darrere la qual potser s'amagava una forma de pagament de deutes.

Pel camí de l'anàlisi dels documents publicats en aquests tres volums podríem tenir una certa idea de gran nombre de detalls, cosa que la ja excessiva longitud d'aquesta recensió fa impossible; però fixem-nos en un punt, el de la densitat demogràfica del país, en relació a la qual trobem dos documents d'una importància innegable, que, d'una forma o altra, potser poden ésser considerats els dos primers ,capbreus', tot i que les solemnitats legals (en ambdós casos, compareixença davant tribunal o notari) siguin molt allunyades de les que acompanyaran els actes de capbreu en els segles de la Baixa Edat Mitjana.

El més antic fa referència als pobladors assentats per Jofre el Pelut en el territori del monestir de Sant Joan de les Abadesses, o a llurs successors el 913 (153-159/119); el document sembla ésser no sols important perquè ens posa davant els ulls la relació entre senyoria i pobladors, ans molt important perquè ens permet de saber la distribució dels darrers per masades o llogarrets i nombre i nom dels caps de casa o potser de tots els habitants de cada agrupació humana; salvada sempre la possibilitat d'error, inherent a la nostra naturalesa, trobo que hi són assenyalades vint concentracions humanes amb llurs topònims, en les quals vivien sis-cents vuitanta-dos signants, de cada un dels quals no m'atreveixo a dir si signava com a cap de casa o si amb aquest signaven, un per un, tots els membres de la seva família (i ací afegiré que una de les possibilitats d'estudi de la compilació que ens ocupa és la de reconstruir la constitució del patrimoni de Sant Joan de les Abadesses sota l'abadessa Emo, filla de Jofre el Pelut). L'altre document, del 938, correspon a Artés; els seus cent-onze compareixents semblen caps de casa i, establerta la taxa de persones per família, podríem saber la concentració demogràfica de la vall d'Artés (365-367/443). Val a dir que en establir la ,ratio' de família/persones, caldria tenir present el detall que ja aleshores es tro-

ben esclaus, tant d'institucions (p. e., els cinc donats en l'acte de la fundació al monestir de Sant Joan: 67/4/línia 5 del final de pàgina; cf. 72/8/7-8; dos altres: 96/37/8 del final; un a Ripoll: 75/10/14), com de persones privades (953/1327/16 del final, tots quatre alliberats; 279/314: compravenda); remarquem, però, uns casos ben especials d'esclavitud: en virtut de la pena legal per haver assassinat un noi, l'assassí passava a ésser esclau de la mare de l'assassinat (329/392; 545/706).

És normal que en una societat que havia de renàixer del no-res la cultura i els llibres ocupessin un lloc més o menys marginal; però també aquestes pàgines poden ésser vistes com un termòmetre de llur creixença. Tret del *Liber Iudicum* o *Lex Gothorum*, que compareix diverses vegades sense dir qui en posseeix un exemplar (470/603/1 i 6; 802/1105/1; 953/1327/24; 1148/1608/2; 1293/1822/5), en un primer moment els llibres es limitaven a un missal i a un leccionari per a l'estricta i mínim servei de les esglésies de nou consagrades (73/9/11 i 12; 75/10/10; 96/37/17); però a poc a poc, almenys la descripció s'enriqueix: «oblatium, omeliarum, missalem ordinum» (81/16/14-15): «lectionario, missale, psalterium, anafanaquo (antifonari)» (111/63/11-12); «librum dispositum et antiphonarium et missalem unum et lectionarium unum, et salterium unum» (117-118/71); o «missalem unum, lectionarium unum, antiphonarium unum, Actus Apostolorum unum, quadragenarium unum» (378/464, 28-29); i encara «missale, leccionario..., psalterio» (645/856/12); i així arribem a la biblioteca personal del bisbe Idalguer, rica de vuit volums, i donada el 908 a la catedral de Vic: «missale quodicum unum, lectionarium unum, Prophetarum unum, Passiones Apostolorum quodicum unum, Hactus Apostolorum et Epistolas Pauli quodicum unum, canonem quodicum unum, Smaragdum quodicum unum, antifonarium unum» (124-125/78); cinquanta anys més tard, el 957, l'inventari de béns mobles de la mateixa seu donaria la suma de vint-i-sis títols i de cinquanta-tres exemplars dels mateixos (601-602/789); catorze anys més tard, any 971, els títols no havien augmentat, però els exemplars eren deu més, alguns d'ells distribuïts entre Artés, Montbui i Castellar i dues persones particulars (803/1106). El 979 consta que en la biblioteca de Santa Maria de Ripoll hi havia més de seixanta-cinc llibres: «Et sunt libri numero LXV et amplius» (929/1288/6-7). Només al final, ja dins l'any 1000, trobarem el primer llibre de propietat privada, un exemplar de *Flores psalmsorum* (1312/1849/17). Poc abans, el novembre del 996, havia comparegut un ,Richulfus levita et caput scole Sancti Petri' de la catedral de Vic (1237/1749/1; cf. 1277/1798/1). Com a manifestació d'un particular interès cultural, assenyalem la signatura en grec afegida al dors del document (83/19) pel seu copista ,Addanagildus praesbiter'.

Els dos segles als quals pertanyen els documents són els que assistiren al part de la llengua catalana, ixent de la mare llatina; algunes veus semblen anunciar l'esdeveniment: ,Terradas' el 886 (68/5/6); ,Poïolo' (69/5/1); ,Taradelli... Socarrados' del 909 (88/27/2-3); però de seguida compareixen paraules gairebé idèntiques a les d'ara: el 898 ,castro de condom Terciolo' (95/36/3); el mateix any, ,fontana' (96/37/22), i dos anys després l'enumeració ,destrale, aixata... sogas' (99/44/4 del final); el 901 compareix la ,cassa' (101/47/3 del final), però immediatament després amb la grafia definitiva, casa' (102/48/3 i 6; en la línia 3, acompanyada de ,quintana'; 103/49/2, del 903; ,quitana' el 912: 146/107/5); el 902 també trobem ,koma' (104/50/5); el 903 ,decena parte' (106/54/6); el 904, ,vimeners' (108/58/10-11); el 905, ,Puig Oriol' i ,Malats' (111/63/9 i 7 del final); el 906 és generós: ,resclosa cum ipso glevar vel petregar', ,Torrent', ,Esderocad' i ,Guardiola' (118/71/22, 27-28, 30 i 32); el 908 ,riba' (126/80/5); el 911, un verb: ,afronta' (141/102/3, repetit el 912: 146/107/4; quan encara el 909 deïa ,adfronta': 134/91/5); ,Bonhomen' el 913 (151/115/2); ,Margarida' el 913 (154/119/19); a partir d'ací, la llista seria inacabable.

Aquesta edició és completada i enriquida amb una secció de mapes realitzada per Jordi Bolós i Víctor Hurtado (1345-1354) i amb una taula unitària de «tots els mots toponímics, tots els onomàstics -llevats dels corresponents als reis en les clàusules de datació- i els noms comuns més importants pel seu interès diplomàtic, jurídic o històric» (1357), obra de Rafel Ginebra i de Ramon Ordeig, en la qual el nom propi o comú corresponent és completat amb la qualificació que té en el document on compareix, i que, seguint l'ordre alfabètic, ocupa més de dos centenars de pàgines disposades a triple columna (1355-1563).

No cal dir que En Ramon Ordeig i Mata ha d'ésser remerciat i tan cordialment com efusiva felicitat per aquests tres volums, en particular per la qualitat del text, sobretot del llatí; a fi, però, que aquesta lloança no pugui semblar acrítica, ans només filla de l'afecte personal, assenyalarem els comptadíssims casos en què el crític lector s'ha adonat d'alguna falta.

I comencem pel nombre de documents: coberta i portada del volum terç ens en prometen 1.873, però tant Anscari M. Mundó en la pàgina 7, com Ramon Ordeig en la 59, parlen de 1.882; tenint en compte que el doc. 1235 no afecta la numeració, car té el seu lloc en la pàgina 889, tot i que el text llatí, trobat al darrer moment, hagi estat afegit en apèndix a la pàgina 1329, cal suposar que el salt de 1.873 a 1.882 és explicable pels falsos aplegats en les pàgines 1330-1343; però resulta que els dits falsos transcrits són deu i, doncs, en aquest cas el nombre seria 1.873 + 10 = 1883; hi ha, de més a més, el fet que en el curs de l'obra, hom troba almenys dos números bis: 744bis (571) i 1317bis (947); no sé si n'hi ha d'altres, perquè no m'he desvagat a esbrinar-ho; però ja és possible d'afirmar que el nombre de documents, autèntics o falsos, aplegats en aquesta compilació és, almenys de 1885. I ací cal subratllar que haurien d'ésser 1887, car hi manquen els dos dels anys 961 i 979-1008, publicats per mi en aquestes pàgines d'ATCA, VII-VIII (1988-1989), 267-271, sota el títol *Full escadusser d'un cartulari de Ripoll*, article que tampoc no és recordat en la bibliografia (19); d'altra banda, el fet que ja en la primera meitat del segle XVIII hi hagués fora l'arxiu de Ripoll almenys un full atribuïble a una unitat que fa pensar en un cartoral, obliga a preguntar-se si amb motiu de les Guerres de Separació o de Successió s'extravià quelcom d'aquell(s) arxiu(s), tema no tocat en les pàgines corresponents de la introducció (38-39); aquesta anècdota demostra que, en relació a textos antics de Catalunya, l'atenció a ATCA és obligada, i que per aquesta manca l'aplec que ens ocupa ja ha nascut poc o molt coix.

Passada la pàgina de coberta, em permeto de manifestar un desig: que els futurs volums de la *Catalunya Carolíngia* dediquin la pàgina immediatament anterior a la portada a refrescar en la memòria del possible usuari el conjunt de la citada col·lecció i la situació en ella de cada un dels seus volums; en veure que aquests tres llibres corresponen al volum IV, hom es pregunta quins són els tres anteriors i quins és previst que siguin els successius.

Vegem ara alguns casos més particulars, davant els quals el crític ha sentit un cert defici: ,p,artes' (86/23/6); ,dicata' (potser per ,dicta', a 115/69/7 del final); el sintagma ,per an[c] scriptur[am]' (66/3/2) crec que havia de dir ,per an[c] scriptur[am], per dues raons: perquè qui completa és l'editor i doncs diria que ho ha de fer correctament; i segon, perquè de vegades el dit sintagma també és escrit de forma correcta, com a 68/5/2. Em pregunto si ,per excomparatione' a 133/90/3, 340/408/3, i 389/483/4, no hauria d'ésser llegit ,per ex comparatione', tal com fa el mateix editor en 248/261/2, 360/437/8-9, 381/470/4; em segueixo preguntant si ,infendere' (156/119/11) no hauria d'ésser ,inpendere'; si ,quantuum' (164/127/2), no ha d'ésser ,quantum'; ,subditiōne' (434/543/14), no hauria de dir ,sub ditiōne' com en la línia 19 de la mateixa pàgina; si ,terreri servitio' de la mateixa pàgina, lín. 31, no ha de fer ,terreno servitio'; si ,donatione' (733/996/11) no hauria de dir ,ditiōne'; ,prensenti' < ,presenti' (749/1023/20); ,terramque' < ,terram que' (816/1127/6); ,nuperdiximus' < ,nuper diximus'; ,medietates' < ,modiatas' (818/4 i 2 del final); ,pagiam' < ,patriam' (819/28); ,atquarum' < ,at quarum' (1090/1526/1); ,aquarem' < ,a quarum' (1099/1541/1); ,non' < ,nos'; ,nobilissimis' < ,nobilissimi'; ,perduceremur' < ,perduceremur'; i ,qucquid' < ,quicquid' (1275/1797/, 2, 15, 28 i 31).

Afegiré qualche observació als registres o anotacions de l'editor; així, per exemple, la nota entre el registre i el text de 71/8, no diu que aquest document núm. 8 és en part còpia de 67/4; la frase ,sobre l'establiment de la religió cristiana' (93/35, línia 3 del registre), no sembla recollir la precisió del text ,ut christiana religio firmissime stabiliretur' (94/35/4); els ,almoiners' del registre de 142/103, haurien resultat més ben qualificats amb la paraula ,marmessors' (car entre les dues paraules hi ha la mort d'algú per entremig), també emprada a 143/103/14.

Ja he dit que les observacions fetes en els quatre darrers paràgrafs tenen l'exclusiva finalitat de demostrar que la valoració absolutament positiva que mereix el treball esmerçat en la preparació i edició dels tres volums de documentació dels comtats d'Osona i de Manresa, no ha estat feta sense el necessari sentit crític. Acabem, doncs, dient que, malgrat les petites fallades (i sobretot malgrat que les possibles faltes en textos tan venerables haurien d'ésser totalment excloses), aquests tres volums són dignes de la gran obra propugnada i iniciada per Ramon d'Abadal i de

Vinyals i que esperem amb candeletes els següents, als quals augurem que no sigui possible de fer-los cap retret.

Josep Perarnau

Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276). Arxiu Parroquial de Sant Miquel i Sant Vicenç de Cardona. Arxiu Abacial de Cardona. Arxiu Històric de Cardona. Arxius Patrimonials de les masies Garriga de Bergús, Palà de Coma i Pinell. Estudi i edició d'Andreu GALERA i PEDROSA (Diplomatari, 15), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 698 pp.

Els volums d'aquesta col·lecció són estructurats (i aquest no se n'exceptua) en una introducció (9-50), el cos del llibre dedicat a registre o a transcripció del text dels cinc-cents vuit documents datats entre el 966 i el 1276 (51-628), i a les taules d'escrivans i notaris (629-643) i d'antropònims i topònims (645-697).

La introducció ens innova que són integrats en el present volum els documents ara existents en els dos arxius, municipal i parroquial, de la vila de Cardona i els d'algunes masies del seu terme o del de Bergús, amb la qual cosa ja diu (i l'autor ho reafirma de manera explícita: 11) que, dissortadament, no és possible encara de posar a l'abast dels estudiosos l'arxiu pròpiament ducal de Cardona, actualment propietat del duc o duquesa homònim(s) a Madrid. En conseqüència, els documents integrats en aquest volum, sortosament originals en llur major part, provenen dels arxius parroquial (que aplega allò que resta de l'antic de l'abadia i de la col·legiata del castell de Sant Vicenç, i del propi arxiu parroquial de Sant Miquel) (14-24); i municipal (25); i dels de les cases de pagès esmentades en el títol (26-27), (o còpies o registres) (27-30), arriben fins al moment en què pràcticament coincidia el traspàs de Jaume I de Catalunya-Aragó i el del vescomte Ramon Folc V de Cardona, el 1276 (31); es tracta d'actes sobretot de dret privat relacionats amb béns seients, agraris o urbans, entre els quals s'intercalen alguns documents pontificis i uns quants més de senyorials (34-35), datats aquests darrers gairebé tots pels anys de regnat dels reis de França, datació compartida amb la de l'Era en els més solemnes, però amb punt final el 1180 en què un Sínode de Tarragona introdueix la data de l'Encarnació (35-36). Les signatures dels escrivans (en un cas compareix ja el 1090-1091 un Pere, escolàstic i lector: 37), des de començaments del s. XIII farien constar la qualificació de notari (públic) d'un lloc, i els de Cardona llur condició de sotmesos al sagristà de Sant Vicenç del Castell, titular de l'escribania o notaria (38), qui, ja a darrerries del segle XI, establí la de Sant Miquel al rector d'aquesta (38-39). Els protocols notariais de Cardona, conservats a Barcelona ACA i BC, han permès de completar la llista de notaris cardonins dreçada per Josep M. Thomaça (41-42). Establerta la metodologia de l'edició (43-44), la introducció es clou amb cinc pàgines de bibliografia cardonina (45-49).

Els cinc-cents vuit documents aplegats en aquest recull començaren a ésser redactats seguint les pautes que els lectors d'ATCA ja coneixen, tant per les recensions publicades en volums anteriors com per les d'aquest mateix; trobem, en efecte el formulari que comença *Magnum satis licitum...*, utilitzat fins i tot pels escrivans comtals de la Cerdanya (docs. 1, 4, 34, etc.); *Per hanc scripturam venditionis...* (o *donationis...*) (docs. 2, 13, 16, 17, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 47, etc.); *Ego... et ego... vinditores...* (núms. 3, 13, 27, 28, 44, etc.), amb la variant d'*Ego... donator (vinditor) sum...* (núms. 16, 17, 26, 24, etc.); *Certum quidem et manifestum est...* (núms. 15, 36, etc.), o la variant *Manifestum est enim...* (núm. 31). Sota aquests formularis, aplicats a casos concrets, veiem discórrer llenques de la vida entorn Cardona (un entorn que, pels drets senyorials, arribà sovint fins a Calaf i qualche vegada s'allarga fins a Maldà): una vida que en els moments inicials representava un bell començament, com el d'aquell que a l'hora de fer testament el 1039 recordava que posseïa un alou «qui mihi advenit per apripionem et traxi ab eremo» (96, núm. 30; cf. 145/71); el 1087 hom recordava d'un altre donant que «fuit interfectus a paganis pro defensione christianitatis et fidelitate seniori suo vicecomite, qui fuit cum eo simul interfectus a perfidis sarracenis», 153-154/78); res d'estrany, ja que encara el 1041 un alou situat a la Llobosa era localitzat «in comitatu Minoris, in ipsa Marcha» (109/24/15); i el 1083, en marxar a l'host amb el comte de Barcelona, el

Ramon Folc, vescomte de torn, recordava l'hereu, Bramon, captiu, i augurava que «reuertat a captiuitate» (138/66/6 i 11). Els documents inicials responen també a les necessitats primitives d'una societat de frontera en recerca de cohesió, els principals dels quals són la reglamentació de la vida col·lectiva (i així ens trobem amb la cèlebra *Carta de poblament de Cardona* del 986: 60-66/7) i la fundació, dotació i posada en funcionament de l'església i monestir annex de Sant Vicenç al Castell de Cardona (fet, al qual correspon la majoria del primer centenar de documents ací publicats, d'entre els quals cal destacar una primera restitució de béns per part dels vescomtes per consell d'Olibanum' = Olibà, bisbe de Vic: 75/14; i sobretot l'acta de dotació i consagració del mateix Sant Vicenç el 1040: 103-108/33); res d'estrany, doncs, que durant molt de temps, un dels documents més repetits sigui el d'establiment de terres o d'altres propietats o drets (i ací la llista seria inacabable; per això em limito a assenyalar la primera dotzena de referències: 213-214/133-135; 222/142; 226/147; 236/160; 238/162; 244/169-170; 247/173; 248/174; 254/181; 257/183; 273/194; 276/196, etc., etc., etc.).

Allò que és digne d'esment, però, o almenys m'ho sembla, no és pas la multiplicació de compra-ventes, donacions, testaments, permutes i actes per l'estil, nombrosíssims com en les altres compilacions semblants, ans la constatació de la importància de Sant Vicenç de Cardona, car al seu redós existia ja el 1026 una ,kannonica' (83-84/19), i després una Almoïna (181/102; com també existia un ,Hospitale pauperum' de la vila de Cardona: 158/81; 229/150); també hi havia una escola, car el 1077 consta un Pebrellus, d'una banda ,levita' i de l'altra ,scholasticus' (125-126/55 i 56, signatures), i els anys 1089 i 1090 consten un ,Petrus scolasticus' i un ,Petrus lector', respectivament (166/88 i 167/89, signatures). No és pas que manqui la vila, car a ella es refereixen documents tan importants com l'aplicació de la Pau i treva a Cardona: 263/188; l'alliberació de dos mals usos: 320/243; o la construcció del pont damunt el Cardoener: 489/400. Però el protagonista és Sant Vicenç: a ell (i a Sant Pere de Casserres) han de jurar fidelitat els vescomtes abans d'ésser reconeguts com a tals (306/225; 429/354; 430/355; 497/408); i fent alça-prem damunt aquella institució, vescomtes i abats menen una política d'encimbellament que els porta a Roma a cercar confirmació de llurs pretensions a abadia ,nullius', directament sotmesa al papa, i Roma no es feia pas pregar a donar una mostra més dels seus poders de decisió (267/190; cf. també 277/197 i encara 305/224, 384/315 i 509/419); a través d'aquests documents es descobreix la porfídia de fer reconèixer la independència de Sant Vicenç tant en relació a Sant Ruf d'Avinyó com de l'autoritat episcopal, i la de fer entrar dins aquell ,nullius' tot lloc del senyoriu dels Cardona. Igual com les altres institucions semblants, naixen d'aquell tronc, ultra l'Almoïna ja coneguda, d'altres branques o funcions amb personalitat jurídica pròpia, com l'enfermeria (282/201) o la sagristia (241/165; 313/232; 326/250); igual com les altres institucions semblants, també són per als comtes la caixa d'estalvis per a moments difícils, com el del 1126 en què (per a alguna expedició prèvia a la conquesta de Lleida?), el vescomte n'agafà sis lliures i mitja de plata fina, bo i donant la corresponent fermança (232/153).

A través d'aquests documents hom assisteix a una sèrie de situacions o de fets singulars que marquen la vida col·lectiva més enllà de Cardona, de les seves grans institucions i dels llocs del seu senyoriu. I així contemplem el pillatge constant dels senyors i senyorets feudals a expenses dels béns eclesiàstics, que ja omple les primeres pàgines i continua en les següents (256/182; 287/205; 309/229-230; 316/239; 319/242; 362/292; 364/293; 366/295; 390/321; 395/328; 397/329); podem assistir a les injustícies i crims (121/50; 171/93) i a les acusacions dels uns contra els altres a través de les ,querimonie' (202/123; 284/202) i de les ,convenientie' (143/70; 334/259; 373/302). Les tensions entre feudals expliquen el pacte dels Cabrera-Urgell i els Cardona contra els Montcada i els seus associats del Baix Llobregat, «a favor de Jaume I' el 1224, que acabaria amb la victòria dels darrers (424/351; 440/363; 583/478). Una institució tan potent com l'Orde del Temple es faria present en la vida dels Cardona (420/348); en aquest context s'ha d'esmentar aquell clam corprendor d'ajuda des del Sant Sepulcre de Jerusalem davant les devastacions causades per Saladí el 1187 (323-324/247).

Les informacions sobre les mentalitats contemporànies són verament riques i en aquest sentit ho són els testaments, entre els quals sembla destacar el del vescomte Ramon Folc, del 1083 (134-138). Durant aquells segles, la gent de les nostres contrades té consciència de governar-se «secundum canonem et legem gotorum», tal com diu el comte Borrell II en donar el primer esta-

tut municipal a Cardona l'any 986 (64/7/16; cf. també 139/67/3; i 176/97/23, que fa referència al títol primer del llibre segon, *De facultatibus et recipiendis testibus*); només una trentena d'anys més tard, però, un vescomte de Cardona, actuant «secundum lege gotica et nostra», permetria l'aplicació de la prova de l'aigua bullent en un judici, del qual el reu eixiria escaldat; ja hi havia, doncs, una altra llei, qualificada de ,nostra', segurament la dels francs (72/12/2-6); dins aquesta nova legislació, el 975 compareix en document de Sant Llorenç prop Bagà una ,sacraría' (57/4/17). Indiquem el cas segurament poc usual, de presentar trenta-set documents en un judici a començaments del segle XIII; sembla una bona mostra de la importància que un cavaller donava al propi arxiu familiar (399-340/330).

No cal dir que la informació sobre la mentalitat religiosa té un interès particular; assenyalaria l'autodonació (o la donació d'un fill) a membre de la canònica de Sant Vicenç (153/78/4-6; 164/87; 225/146; 237/161; 308/228; 357/286); res d'estrany que no manquessin les defleccions (377/305; 379/308). El sentit del valiment dels sants, còpsable en la donació d'algunes esglésies a Sant Vicenç de Cardona, feta per Reverter, vescomte de Barcelona, «ut sanctus Vincentius adiuuet illi in sua tribulatione» (239/163/10-11); recordem els documents especials transcrits al final del volum: l'aranzel del rector de Sant Miquel de Cardona (546/454); el *Memoriale omnium sensuum quod (!) sacrista habet vel habere debet* (592/486); i el capbreu de les rendes de priorat i d'almoïna de Sant Vicenç de Cardona (626/508).

És normal que en les recensions d'aplec documentals d'entorn l'any mil, aquestes pàgines siguin particularment atentes al despuntar de la llengua catalana (i no ens referim a la que es pot endevinar subjacent en tantes expressions, ans a expressions que ja han feta la derivació del llatí i són tan catalanes com les d'ara); assenyalem, doncs, que, si la determinació de termenals és la primitiva, el 966 trobem ,pug' (ter), ,sagrera', ,planta oliuera', ,pegera' (bis), ,bosch' (54/1/1-9); el 975, ,kasas', ,condominas', ,defensas', ,rocha', i altra olivada ,pug (ter)', ,planta oliuera' i ,bosch' (bis); de més a més, ,molins' (57-58/4); el 980 l'antropònim ,Leudouic' (59/5/6 del final); i el 993 ,via antiga' (66/8/5). Traspassada la llinda de l'any mil, el 1005 trobem la frase «per rasam de Bellacana en auall» (67/10/7), ,roure' (67/10/9), ,Comella' (ibid, lín. penúltima), el 1012, ,tona (bis)', ,chabres XXX per missas', ,pesses' (69/11/13 darreres línies; repetit 70/11/16); «trapada I de lana» (70/11/19-20); el 1018, ,serra' i ,torrent' (73/13/15-16); el 1021 torna ,serra' i compareix ,guàrdia' (78/15/20); el 1026 ja trobem formes del verb ésser: ,siant' (84/19/12) i ,siat', en la línia penúltima de la mateixa pàgina; i fins al final d'aquell segle XI podrem llegir ,bosch de Ual-deperes' (88/22/8), el 1034: ,font', ,torrent', ,perer', ,era', ,Elzina' (89/23/en les deu línies darreres de la pàgina); el 1039, ,cigar' (sitjar) (96/20/4 del final), ,cabanel' (97/20/14); fem un salt: el 1087, ,ipsa pressegera' (157/77/línia 7 del final); i ,ipsa sal ad ipsos archs' (160/83/10); l'any sobre, 1088, ,reger' (162/85/8); el 1090, trobem ,galines' (171/92/1) i el 1094, ,tines', ,festas anuals', ,maiola', ,era' (181/102/4, 23-24, 27, 28).

El crític voldria continuar la seva feina en aquesta tesitura positiva, però es veu en l'obligació d'assenyalar les excessives faltes en les transcripcions llatines. La llista és llarga i per això només n'indicaré algun cas: ,adquiere < adquirirere'; ,autea < antea' (63/7/2 i tercera del final); ,peruane-rint < peruenerint' (64/7/23); ,simil < simul' (69/11/4 del final); ,en < et' (70/11/24); ,mox < nox' (76/14/16); ,pertinescendum < pertimescendum' (82/19/línia última), ,promptior < promptior' (83/19/1), ,predicat Sancta Maria < predicta Sancta Maria' (ibid., línia 10 del final); ,seuientibus < seruientibus' (87/21/27); ,fideliter < fideliter' (98/23/1), ,uoulerit < uoulerit' (91/24/12); ,precia < pecia' (95/28/7); en el regest de la pàgina 113 llegim ,Ballcebre', cal suposar ,Vallcebre'; ,sun < sunt' (113/37/9); ,penitenciale < penitenciale' (114/37/7); ,usum < unum' (127/58/5); ,Raymundi Ipo, diacono < Raymundi, Ipodiacono' (170/91/15); ,patenteridem < patenter idem' (183/104/última línia); ,ad his < ab his' (184/104/9 del final); ,ipse met < ipsemet' (197/118/2); ,fideles < fidelis' (306/225/3); ,Bordiis < Bordus' (371/299/4); ,terre temporis < tunc temporis' (420/348/9); o manques de concordança, com la de la pàgina següent: ,Signum Guillelmi, vicecomes Cardone < Signum Guillelmi, vicecomitis Cardone' (421/348/13).

Posem punt i final a aquesta mostra, que és de doldre hagi d'ésser assenyalaria en un volum que altrament seria digne de tot elogi.

Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200). Volums I-II. Estudi i edició a cura de Ramon SAROBRE I HUESCA (Col·lecció Diplomataris, 16-17), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 1190 pp.

Treball relacionat amb la tesi doctoral de l'autor en Història Medieval, a la Universitat de Barcelona. Com les altres publicacions d'aquesta sèrie el volum que ens ocupa ens ofereix un tríplic format per part introductòria (15-70), cos dels dos volums (71-1086) i taules de topònims (1087-1102) i d'antropònims (1103-1184).

La introducció comença manifestant l'objectiu del treball: «reunir en una sola obra tota la documentació relativa al tema», que ara es troba bàsicament a Barcelona, ACA, *Sant Joan de Jerusalem*, Secció primera, Armari 11 (pergamins de Gardeny), *Secció segona (Cartulari de Gardeny)*; i *Canç.*, Pergamins de Ramon Berenguer IV, d'Alfons I, de Pere I i *Extraintentaris*; documentació completada amb la de Lleida, ACLL, *Llibre verd*, i la dels *Libri Antiquitatum* de l'ACB (17-21). Segueixen pàgines dedicades a la caracterització dels successius comanadors de Gardeny (22-36), de Corbins (36-41) i de Barbens (42-45), els primers des del moment de la reconquesta de Lleida fins al final del mateix segle. Les altres pàgines dibuixen la implantació de l'orde del Temple a la rodalia de Lleida (Fontanet, Turó de Gardeny) i a la mateixa ciutat (46-65). Les darreres pàgines són de bibliografia (66-69).

El cos de l'obra és constituït pel resum en regest i, quan el text s'ha conservat en original o en còpia, per la transcripció íntegra de set-cents cinquanta-un documents, trenta dels quals, almenys, són anteriors a la reintegració de Lleida a sobirania de la corona catalanoaragonesa. Tal com ja assenyàrem en recensionar el recull paral·lel de la casa del Temple de Barberà (cf. ATCA, XVII (1998), 615-618), aquesta documentació templera presenta una fesomia ben diversa dels reculls de gent normal, en el sentit que si entre aquests el percentatge gairebé total de documentació és constituït per compres i vendes i préstecs i testaments i establiments o actes per l'estil, en els reculls templers, sense que manquin els documents als quals ens acabem de referir, allò que predomina són els actes notariaus que donen fe de les relacions entre poderosos, en forma de 'convenientia', de concessions reials, o de particions de drets senyorialis, i àdhuc de butlles papals.

Entre aquests documents d'abast general esmentarem el de les pàgines 90-93/9, que pertany al grup dels que degueren ésser signats a Girona el 1143 entre Ramon Berenguer IV i els Templers, senyors, amb els altres ordes militars, del regne d'Aragó pel testament del darrer rei només de l'Aragó; i ací hom es pot preguntar si el títol de 'princeps Aragonensis' no li venia al comte per la cessió de drets feta pels dits ordes, mentre que a Ramir restava només el títol nominal de rei? Trobem també la 'convenientia' establerta entre els comtes de Barcelona i d'Urgell immediatament abans de la presa de Lleida (102-105), ciutat que, igual com la comarca, hauria estat conquerida «cum sanguinis effusione et gloria triumphali» (93/10/8-9; de Miravet, el comte, en cedir-lo als templers, fa constar que «cum maximo labore cepi»: (144/54); també la pactada entre el bisbe de Lleida i els templers entorn la partició de delmes, primícies i drets funeraris (149/58). Hi ha un cert nombre de concessions, que semblen el certificat d'una anotació que es devia trobar tant en el *Llibre del repartiment* de Tortosa (120/21; 129/38; 130/39) com en el de Lleida (113/23; 114/24 i 25; 116-117/27; 119/29). És, doncs, explicable la relativa abundància de noms àrabs d'antics posseïdors, com per exemple a 122/32/10; 177/80; 243/130/9 i 2 del final; 266/150; 283/165/4 del final; 289/171; 339/212; 456/308; 509/344; 526/356. No manca algun jueu: 176/79; 387/250. La concessió d'una quarterada per a la Canònica de Sant Ruf d'Avinyó amb vistes a la construcció de la canonja a Tortosa és un fet que amb el seu influx configurarà la comarca de l'Ebre, en vincular-la espiritualment a les altres canòniques catalanes i provençals (131/40).

Assistim al naixement de poblacions com El Palau d'Anglesola amb els seus vint-i-un caps de casa fundacionals (98/16-23), o Castellans, on consta que la donació és 'ad populandum' (125/34); a la donació de la carta de poblament d'Avinavita (179/81; cf. 495/337), d'Horta de Sant Joan (255/141; 466-467/317), o a la de Castellblanc, rebuda per cinquanta repobladors, anomenats en el document (399/261).

La lectura d'aquests centenars de documents posa davant els ulls el fet de la pràctica desaparició dels formularis notariaus, tan emprats abans i encara entorn l'any mil; ací, en canvi, només en trobem alguna relíquia escadussera, com el *Nos... vinditores ... Placeat mihi...* (108/19; 121/31); o

l'...Ego... et... venditores sumus..., de 469/319, datat el 1177; el document 14 de la pàgina 98, en canvi, indica, almenys, que l'escrivà prescindí de la pauta *Nos... donatores sumus*. Una altra observació que els dos volums possibiliten és el ritme en la producció de documents; partint del detall que cada un conté la meitat dels ací publicats (els del primer volum són tres-cents setanta-tres del conjunt de set-cents cinquanta-un), constatem que els primers corresponen als cent-dotze anys que van del 1070 al 1181, mentre els segons foren escrits en només els vint anys que van fins a l'acabament del segle XII; la mitjana de tres cada any salta a prop de dinou.

L'aplec de documentació entorn Gardeny és una font impagable i insubstituïble per al coneixement de Lleida i de la seva més pròxima zona d'influència durant el segle en què tornà a sobirania de reis cristians; no cal dir que ho és per a tot allò que toca l'orde dels Templers i en particular llur casa de Gardeny. Però més en general, la configuració i la toponímia ciutadanes de la Lleida reintegrada a l'Europa cristiana (325/202) té ací multitud de dades que esperen un estudi i ens limitem a assenyalar-ne dues: la «carrera que fuit de tempore morum»: 175/78/9-10; i «in carria que dicitur de meretricibus»: 358/227/5-6. La quantitat gairebé exasperant de concessions a establiment, tant a persones individuals com a col·lectius (212/106; 260/145; 262/147; 265/149; 274/157), assegura l'abundància de topònims: el del lloc atorgat i els dels punts cardinals de la seva localització, confrontació o veïnatge.

Sembla ésser un tòpic l'afirmació que el feudalisme oferí terreny propici a la violència, en prendre's hom la justícia per la pròpia mà; d'ací també que els actes de concòrdia o 'convenientia' i les sentències arbitrals siguin constants: entre el bisbe de Lleida i el Temple (192/94); entre el comte Ramon Berenguer IV i Bernat d'Anglesola (216/108); entre el Temple i Guillem Ramon de Montcada (237/124); entre Ramon de Cervera i el Temple (483/330); entre Temple i Hospital (486/332); entre Guillem de Sanaüja i el Temple (489/334); entre Arnau d'Anglesola i el Temple (518/250); concòrdia entre Bernat i Arnau d'Anglesola per arbitratge d'Alfons I (538/365). En comparació d'aquests, els actes espontanis de restitució de béns injustament posseïts, són escassos (per exemple, 286/168; 342/214).

Una altra de les característiques, no sols de la societat feudal, sinó de tota l'Edat Mitjana és la simbiosi entre vida i religió: entorn a les cases de Templers en la Lleida tot just reconquerida la religiositat presenta dues formes ben visibles: la de les autodonacions a membre de l'Orde (232/120; 299/180; 427/284; 439/294; 452/304; 535/362), o la de les donacions per entrada d'algun familiar (416/273/4-5); en aquest context trobem detalls, com és ara l'enumeració de peces que constituïen l'exiuar del llit d'un cavaller (594/336/4-5). L'altra manifestació de religiositat és l'elecció de sepultura en les cases de Templers, fenomen que pot assumir fins i tot una dimensió col·lectiva, com en 437/292, en què els peticionaris són onze; les individuals són constants (p. e., 437/292; 438/293; 460/311, etc.); aquestes donacions 'mortis causa' comporten la prescripció testamentària que les despulles del difunt arriben a la casa del Temple acompanyades del cavall i de les armes del cavaller «cum equo et omnibus meis armis tam ligneis quam ferreis» (437/292/12-13).

Aquestes recensions són particularment atentes a les dades culturals o literàries, ací per ventura reduïdes a dues: un exemplar del *Liber Iudicum*, la referència al qual es troba a 182/84; i la compareixença d'un mestre Guillem, de la Seu de Lleida, entre els signants de 318/197/11; no sé si amb el temps es convertirà en dada important la presència d'un cavaller, Arnau de Vilanova (416/273/13; 461/312), car caldrà esbrinar si té quelcom a veure amb el futur i cèlebre metge i espiritual. Quant a la presència de la llengua catalana, extrem que en la compilació que ens ocupa, tot i que els documents siguin redactats en llatí, no té tant de sentit, car pertanyen a un temps en què el català ja portava manifestant-se més d'un segle, indiquem l'existència de mots com 'bergeda' (105/5: «emendet ei bergeda») o 'embaldia' (106/5 del final: «en garda e embaldia de-n Gumbald»), en un context en què ja es troben frases senceres com «relinquo ad Arnal de la Mate-la V quarteras d'Agremunt d'orzi al sester...» (107/18/13-14).

Dissortadament, la indubtable riquesa de documentació posada a disposició dels estudiosos en aquests dos volums és tan fardada de faltes (de transcripció? de correcció de proves?) que el lector es troba desagradablement entrebancat a cada pas. La llista seria tan llarga que només és possible de renunciar a fer-la. Però en donaré alguna mostra, on la manca d'encert sembla particularment copsable, com en el 'Martinum' de 503/342/22, per 'maritum'; 'lectum' per 'lec-

turi' (424/281/1); ,aplicere' per ,apostolice' (481/329/8 i 490/335/8), seguit de ,potent' per ,poterit' en la següent línia 15; ,generi in futurum' per ,ergo in futurum' de 118/28/25, seguit de ,tercione' per ,tercioue' i per ,Sabmensis' per ,Sabinensis' en les següents línies 27 i 32; ,merorum' per ,meorum' (284/166/2); ,Felicis magistris... Beatorum magistrum' per ,Felicis martyris/martiris... Beatorum martyrum/martirum..." (205/102/7-8); ,dunc' per ,ducit' (137/37/8); ,tutelam' per ,Tutelam' (149/58/8: és a dir, la ciutat de Tudela, no pas tutela de menors); o encara ,sine... sine' per ,siue... siue' (116/26/10 i 12). Sembla com si els editors s'haguessin dispensat de les més elementals regles de la gramàtica llatina. És molt de doldre que una obra que, ben transcrita prestigiarà el medievalisme català ara sigui difícilment presentable, sobretot enllà dels Pirineus.

Els dos volums resulten més utilitzables pel fet de contenir una taula de topònims (1087-1101) i una d'antropònims (1103-1184).

El mèrit de la Fundació Noguera en aquesta i en les altres edicions de documentació mil·lenària és enorme i el crític desitja i augura que augmenti encara amb transcripcions per damunt de qualsevulla sospita.

Josep Perarnau

Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: Els capítols del donatiu (1288-1384). Introducció i edició a cura de Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, i de Pere ORTÍ i GOST (Textos jurídics catalans. Lleis i costums, II/4), Barcelona, Departament de Justícia 1997, [8], XLVI i 614 pp.

Els lectors d'aquest anuari han estat informats de treballs de l'autor o de membres del seu equip de treball entorn el tema de la fiscalitat reial o municipal catalana baixmedieval (cf. ATCA, XVII (1998), 680-681, núm. 12585-12587; 710, núm. 12710; XVIII (1999), 913, núm. 13642; i en aquest volum XIX (2000).

El volum que ens ocupa té un objectiu molt concret a l'interior de la dita temàtica, el de fer conèixer el text dels capítols del donatiu que les successives corts (o assemblees equivalents) oferiren als també successius monarques nostres entre les dates indicades en el títol, que són les bàsiques d'allò que en podríem dir el primer segle d'expansió catalana per la Mediterrània (Sicília i Sardenya), en què, de més a més, calgué enfrontar-se per mar amb l'altra potència mediterrània del moment, Gènova, i per terra amb un forassenyat rei de Castella, Pedro el Cruel. La contribució monetària, amb la qual els regnes i terres de la Corona catalanoaragonesa feren possibles aquelles actuacions, passa pels successius capítols dels donatius, ací publicats (trenta-quatre, setze dels quals fins ara inèdits).

Tres parts clarament diferenciables constitueixen aquest volum, de tan excel·lent presència: la introducció (I-XLIV), el text de la trentena de capítols condicionants del donatiu que cada cort o assemblea atorgava als comtes-reis entre el 1288 i el 1384 (1-581); i la taula toponímica i antroponímica (583-614).

La introducció, un cop precís l'objecte del present volum dins el marc dels estudis sobre fiscalitat reial a Catalunya (II-IV), analitza allò que són els capítols d'un donatiu de corts, en els quals, de més a més, hom pot trobar informacions valuoses entorn la construcció del sistema fiscal i dels camins de diàleg entre rei i representació oligàrquica de la terra (V-VI). A diferència de França i de Castella, on els reis acabarien imposant llur voluntat, el segle XIV català, de forma semblant a allò que s'esdevenia a Anglaterra (I-II), obligà els reis a pactar les contribucions pecuniàries del país (mai atorgades, almenys oficialment, per obligació, ans ,ex mera liberalitate') a les grans empreses de la corona (VI-VIII); la part central de la introducció és dedicada a resumir raó i abast de cada un dels donatius (XXI-XXX; quadre sinòptic: XXVIII-XXIX), i és seguida de les pàgines que analitzen llur naturalesa diplomàtica d'entre la nombrosa documentació generada per la celebració d'una cort: capítols del donatiu (per al conjunt o per a un dels tres braços) o cartes d'indemnitat no pertanyien inicialment a la documentació de la cort pròpiament dita i només en la segona meitat del segle XIV, en virtut de l'aprovació o desaprovació reial (,Plau (No plau) al

senyor rei'), els capítols foren introduïts en els processos de cort i validats pel protonotari (XXX-XL); d'ací que sigui molt diversa la naturalesa diplomàtica (i àdhuc la situació heurística) de cada un dels documents, tal com permet de veure el quadre 3 (XL).

A partir d'ací, establerts els criteris d'edició i remerciades les persones que han oferta llur col·laboració a l'autor, arriba el cos del volum que, tal com ja sabem, conté la transcripció, críticament anotada en els comptats casos que ha calgut, dels trenta capítols de cort dels anys indicats en el títol. Potser hauria estat possible d'afegir-ne algun més car *El Llibre Verd de Manresa*, recensionat immediatament després de l'actual, conté en les pàgines 171-184 uns llargs capítols del donatiu del 1351, desconeguts del volum que ens ocupa.

L'editor recorda en ocasions diverses que allò que hom pot llegir o endevinar de la lectura d'aquests textos, va molt més enllà dels condicionants per a la percepció d'un tribut, car salta a la comprensió global del passat col·lectiu; concretament per al segle XIV, hom hi pot resseguir la política de Catalunya i de la corona vers l'exterior, ja sigui per impuls vers l'extensió, ja sigui per necessitat de defensa davant els francesos, els sarraïns, els genovesos o els castellans.

Un altre punt, en el qual la dita observació s'advera, és el de la definició de Catalunya. En les pàgines que ens ocupen no cal dir que la dita definició va lligada amb el ròdol en el qual s'ha de percebre el tribut o cisa i amb el nombre de ciutadans que han de contribuir a la tributació, amb la conseqüència que, com més fossin a pagar menor seria la quantitat que correspondria a cada un. Partint d'aquesta idea, hom pot observar una evolució en els primers documents. El primer parla, simplement, de ,Catalonia' (1-7), però a l'hora de delimitar-ne els termens resulta que, per la banda de Ponent, en formen part Benavarre i Graus per al bisbat d'Urgell, i Fraga, Montsó, Saidí, Tamarit i Sent Esteve per al de Lleida: ací, els límits de Catalunya coincideixen amb els dels seus bisbats; en canvi, en tractar-se del bisbat de Tortosa ja no es repeteix el cas, car les poblacions afectades per la cisa són exclusivament les de Catalunya, no pas les del Regne de València: «Tortosa, Uyldecona, Enposta, Orta, Gandesa, Miravet, Ascó, Flix, Ribaroga, Falset, Móra» (4): cap esment de Morella, Vinaròs, Benicarló, Torreblanca, Castelló, Vila-real o Borriana. Hom es pot preguntar si l'Aragó s'havia negat a contribuir a les despeses d'aquella guerra de defensa i, en canvi, el Regne de València sí que hi contribuïa. La pregunta resta en l'aire.

Però hom pot continuar les observacions, car, només un any després, Catalunya és qualificada de ,terra nostra', de la mateixa manera com les illes de Mallorca i d'Eivissa eren anomenades ,insule nostre' (9). Amb Jaume II, però, Catalunya amb les illes sembla formar una sola ,universitas' i, d'altra banda, el Principat sotmès al tribut per a la defensa contra els croats atacants veu precisats els seus límits: «...a rivo de Cinqua usque ad collem de Paniçars et a portibus usque ad mare et usque ad rivum de Uyldecona» (16): aquella cisa ja no fou llevada en les poblacions d'Aragó perquè aquest ja contribuïa com a tal regne? O hi fou llevada exactament igual? La delimitació del Principat obeïa a una exigència teòrica de clarificar d'alguna manera la seva configuració o era, per contra, un pur expedient tributari en un moment en què una gran part de Catalunya, els Comtats del Nord, pertanyia a un altre regne, el de Mallorca? No cal dir que tan bon punt el 1344 es presenta l'ocasió de reintegrar els dits comtats, hom en parla com ,dels altres llocs de Catalunya': «...en los comdats de Rosseyló e de Cerdanya e de Comflent e de Vallespir e en los altres lochs e béns que en Catalunya... tenien...» (82).

Assenyalem encara un altre aspecte dels dos primers documents, datats respectivament els anys 1288 i 1289, en els quals és ben perceptible llur abast més general. Tornem a recordar que aquells anys es trobaven en plena crisi de la ,Croada contra Catalunya', conseqüència de les Vespres Sicilianes, i que una de les conseqüències d'aquell fet consistí en l'excomunió papal contra el rei i tots els que li donessin ,consell, favor o ajuda', no ens extranyarà de constatar que els dos documents esmentats només fan referència a components dels braços nobiliari i reial, mancants del tot l'eclesiàstic; en canvi, ens pot extranyar el reconeixement o concessió als dits dos braços d'una certa sobirania damunt l'eclesiàstic, en el sentit de convalidar allò que aquells dos carreguessin sobre l'absent. Acabo d'utilitzar la paraula ,sobirania' i aquesta és la impressió que hom treu de la lectura d'aquelles pàgines: la reial, en tot allò que afecta els donatius per a les corresponents necessitats urgents de defensa, ha passat als representants dels braços, fins al punt que en un moment determinat els és reconeguda la capacitat de decisió de quines són les coses en què s'ha d'esmerçar el diner de la imposició, com a més adients «ad deffencionem et salvamentum terre

nostre» (6, núm. 15, lín. 3); més encara, els articles del document II, tot fa suposar que no són altra cosa que transcripció dels elaborats pels mateixos braços, si tenim en compte que les dites condicions eren «etiam contentis in instrumento a vobis facto super ipso auxilio» (10, lín.6): com s'explica la identitat de condicions entre el document reial i el ja presentat pels dos braços seglars, si no pel detall que el reial es limitava a transcriure el presentat pels braços?

En una de les observacions fetes en la introducció el prof. Sánchez Martínez subratlla la importància d'aquests textos per a la història general del Principat i el fet al qual m'acabo de referir ho confirma: en efecte, els membres del braç eclesiàstic, absents de les dues primeres capitulacions, compareixen explícits en la tercera, del març del 1292, de manera que el reconeixement reial ja s'adreça als membres dels tres braços: «prelatis, religiosi, richi hominibus, militibus, civibus et aliis hominibus villarum et locorum Cathalonie et regni Maioricarum et insularum Minorice et Evice» (152). Què havia passat, que expliqués l'eclipsi dels anys 1288-1289 i la compareixença del 1292? Havia passat que, per les raons que siguin, la Croada contra Catalunya s'havia saldat amb fracàs per als croats i havia calgut començar a donar passos pel camí de la pau; els primers consistiren a cercar i trobar fórmules de compromís, mentre arribava l'acord definitiu; una d'aquelles fórmules fou el *Tractat de Brinholas*, del 1291, i així no és estrany que l'any sobre, el braç eclesiàstic tornés a les sessions de corts, assenyalant d'aquesta forma el retorn a una certa provisional normalitat en la vida del país (la normalització completa arribaria amb el *Tractat d'Anagni* del 1295).

No sé si m'equivoque, però el gènere literari de 'capítols del donatiu' pressuposa una clara desconfiança en el rigor administratiu de la cort reial; per això, és digne d'ésser assenyalat el cas excepcional dels de Lleida 1355 (157-170), negociats entre els representants del braç reial i l'infant Pere d'Aragó, lloctinent reial mentre Pere el Cerimoniós era a Sardenya, en els quals els síndics, sense abaixar la guàrdia, manifesten una alta valoració i confiança en el dit infant, futur fra Pere d'Aragó (p. e., 158/[4]).

Ja és sabut que la concessió d'ajudes al rei condicionada als capítols inclosos en aquest llibre emmarcaren i propiciaren el naixement de la Generalitat de Catalunya, personificadora, fins al *Decret de Nova Planta*, de la sobirania a la qual és feta referència en els paràgrafs anteriors. I és conatural que una fiscalitat naixi i creixi vinculada a l'empadronament de la població.

En aquest punt hi ha en l'edició que ens ocupa quelcom que, si no m'erro, hauria d'ésser tingut en compte dels actuals estudiosos de la demografia catalana medieval, fins ara, sembla, clarament centrada en els fogatges d'alguna manera reials del temps de Pere el Cerimoniós, posteriors a la Pesta Negra. És normal, en efecte, que des del moment que el rei transmet la sobirania fiscal a la representació dels braços i en particular a les administracions locals, siguin aquells i aquestes els protagonistes en el naixement dels fogatges. El lector d'ATCA, deu recordar que aquestes pàgines es feren ressò del document publicat pel prof. Josep Hernando, que ens innova d'un recompte d'habitants (compte: no sols de focs!) a Barcelona el 1358 (cf. ATCA, XVII (1998), 542); un dels capítols ací publicats permet de col·locar aquells padrons municipals d'habitants i de llurs béns trenta-cinc anys abans, el 1323 en ple regnat de Jaume II, on el corresponent capítol condiona la pressió exactora exercidora pels col·lectors a l'existència no sols de censos de persones, ans també d'estimes de llur riquesa: «[e]ls cullidors no vaguen d'estimar ne de forçar de pagar, aytan sempre com agen lo nombre de les persones de cada foch e haüt lo manifest de casun de sos béns...» (41/[26]); recordem que aquestes frases pertanyen als *Ordenaments fets sobre'l servey que'ls síndics de les ciutats e de les viles de Catalunya... han atorgat de fer...* (38/[11]), i que, doncs, ens trobem en ple camp de les prerrogatives municipals. És, doncs, en els arxius municipals on s'haurien de cercar i de trobar les primeres estimacions demogràfiques de Catalunya; i, tant com fossin completes, serien molt més fidedignes que els fogatges coneguts, que es limiten a consignar els caps de casa susceptibles d'imposició fiscal.

No cal dir que les llistes impositives (semblants a l'IVA actual?) són una font rica de denominacions de productes de tota mena, i llur taula alfabètica hauria enriquit considerablement aquesta edició, sobretot si es donés el cas que no totes fossin conegudes de l'Alcover-Moll.

Les transcripcions són satisfactòries, tant les de textos llatins com les de textos catalans, i totes contribueixen a deixar en el lector la sensació de trobar-se davant una obra de qualitat. Per això són més de doldre els casos en els quals aquella impressió resulta pel cap baix qüestionable, si

no certament defectiva. Vegem-ne alguns casos: pàg. 4, par. [8], lín. 8 (en endavant 4/[8]/8): ,quaquidem < qua quidem'; 10/[1]/5: ,forma pactis < forma, pactis'; 17/[7]/3: ,pro < per'; 21/[16]/3 (i 41/[25]/19): ,e els noms < e-ls noms'; 21/[16]/4: ,e el preu < e-l preu'; 28/19: ,futuris, perpetuo < futuris perpetuo' (com a 36/[7]/1); 28/24: ,possidemus et pro viatico < possidemus, et pro viatico'; 28/línia darrera: ,kalendas < kalendis'; 29/[1]/2: ,solvaretur < solveretur'; 30/[7]/6: ,sufficerit < suffecerit'; 35/[4]/2 i 37/[10]/5: ,patiscenti < paciscendi'; 40/[23]/3: ,Besuldones < Besuldones'; 40/[24]/6: ,preycadors < preycadors'; 172/5 i 17 i 173/9: ,perquè < per què'; 173/12: ,es < és'; 187/[20]/1: ,be < bé'. Tampoc els regests, de redacció actual, no s'han alliberat de qualque entrebanc, com l'accepta' per ,accepta' de 561/4. Potser els noms catalans haurien d'haver estat accentuats d'acord amb les normes actuals i així ens estalviaríem de llegir ,Pinos' a 191/11, quan en realitat es tracta d'un ,Pinós', que s'hauria sentit ofès si algú l'hagués anomenat ,Pinos'.

Aquesta llista de cap manera no s'ha de considerar exhaustiva; i es més de doldre perquè alguns almenys dels casos s'han de carregar al compte no pas de l'autor, sinó de l'editor i haurien pogut ésser corregits en la darrera revisió. Certament, són sobrers en una obra com aquesta, que, per la seu caràcter oficial hauria d'ésser totalment presentable.

Això no obstant, el conjunt és una gran obra, per la qual s'ha de donar una bella enhorabona al prof. Sánchez Martínez, al seu grup de col·laboradors i a la Institució editora.

Josep Perarnau

El Llibre Verd de Manresa (1218-1902). Edició a cura de Marc TORRAS I SERRA. Col·laboradors: Josep M. GASSOL ALMENDROS, Mercè LÓPEZ ROMAN, Cristina VILA ESTEBAN, Emma VILA ESTEBAN (Llibres de privilegis, 5), Barcelona, Fundació Noguera 1996, 678 pp.

Igual com tantes d'altres poblacions catalanes, també Manresa tingué el seu llibre oficial destinat a copiar-hi de forma fefaent els documents que havien d'encarregar la institució encarregada de personificar el conjunt dels ciutadans, compilació i llibre que Pere el Cerimoniós legalitzà en document ací transcrit, datat el 16 d'octubre de 1358, i des de sempre ha estat conegut com a *Llibre verd* (215-217/60); i igual com les altres edicions de la benemèrita Fundació Noguera, també el present volum és constituït en forma de tríptic, en el qual trobem una introducció (9-24), el cos del volum que ofereix transcripció críticament anotada de cent noranta-quatre documents (25-583) i sis apèndixs finals (585-668).

La introducció presenta i descriu l'esmentat *Llibre verd* (9-13), la seva gestació al llarg de gairebé sis segles (13-16) i la utilització que hom n'ha feta com a font per a la història de la ciutat de Manresa (16-17), ultra la metodologia de l'edició, complicada pel fet que de nombre de documents l'Arxiu Municipal de Manresa en conserva l'original del qual fou treta la còpia notarial del dit *Llibre...*, i original i còpia no sempre són coincidents (20-23).

Dels cent noranta-quatre documents del recull, cent noranta recauen en el període corresponent al nostre anuari, datats entre el 1218 i el 1599. Llur comú denominador rau a proporcionar una base per a resseguir les canviants relacions entre els sobirans (de Jaume I de Catalunya-Aragó a Felip I de Catalunya, II de Castella) i una ciutat concreta, la de Manresa, i ho fan en un triple pla, ja que la compilació inclou allò que afecta la capital del Bages igual com les altres poblacions reials de Catalunya; allò que l'afecta com a capital de la vegueria del Bages; i allò que li correspon en la seva individualitat manresana.

Pertanyen al primer grup tots els que fan referència o bé a l'extensió de les prescripcions de Pau i Treva (27-29/1; cf. 207/102) o als ajuts a la Corona (tema que podria repercutir en l'obra a la qual és dedicada la recensió anterior, car, tal com ja hem assenyalat, el recull manresà conté qualque capítol del donatiu que no és allí: 171-184, del 1351) per a les successives empreses derivades de la conquesta de Sicília el 1283, amb un esbós parcial de *Constitucions de Catalunya* (35-54 i 56-68); per a la defensa davant la Croada contra Catalunya (73-83); per a la guerra amb Granada i amb Gènova (104) o amb el Marroc (113); per a la reintegració de Mallorca (119; 153) i en cam-

panyes militars posteriors; afegim-hi els llargs documents que inclouen Manresa en l'acabat de crear ducat de Girona (155-187).

Són del temps de Jaume II un conjunt de documents que delimiten la vegueria del Bages; i així, el rei precisava que Boixadors i Sant Pere sa Llavineria en formen part (89); que també n'eren Coaner, Castelladral i Torroella, alhora que establia que Serrateix i Viver eren del Berguedà (90-91); també incloïa en el Bages La Guàrdia de Montserrat i El Bruc (106); recordem el document en què Mura, com Manresa, era declarada inseparable del directe senyoriu reial (72 i 84). Una informació que pertany a la vegueria: en un document del 1342, que delimitava fins on els manresans tenien dret a fer llenya per la part del castell de La Guàrdia, els topònims ,salen': ça Foradada, des Port, deç Cabirol, deç Lor (116, línies 1-4; en canvi, a Manresa mateix, el 1377 deien ,coll del Castell: 266/92/9); era una romanalla de temps antic o ,salar' era viu, com ho era en la primera meitat del segle XIV a Vilafranca del Penedès?

No cal dir que la part més llèpola és la local: hi trobem l'important document de Jaume II, en virtut del qual la ,universitas' era elevada a la categoria de ,civitas', ja que «plures et diverse scripture antique ac publice et autentice» demostraven que Manresa «ab antiquo est et consuevit nominari civitas et describi» (92/17/3 i 6); els documents al·legats demostren que hi havia un almenys incipient arxiu. La novella ciutat anà configurant el seu ròdol amb la construcció d'un mur nou més ampli, que féu desaparèixer l'antic (252/80; 253/81; 273/98; 275/100 i 101; 294/111); la seva estructura administrativa amb la introducció de dos ,obres' en l'organigrama directiu (99/21); amb el càrrec de mostassaf, imitat de Lleida i València (107/28; 218/62); d'altra banda, el rei precisava que cap carnicer ni flequer no podia ésser jurat manresà (189/47), ni els regents de les escrivanies ni el procurador fiscal (240/70); els jurats tenien jurisdicció civil exclusiva dins tot el terme de la ciutat (217/61); i ella mateixa es convertia en senyora en comprar els drets baronials damunt Súria i Castelladral contra el vescomte de Cardona (225/65; 242/72); podien augmentar les imposicions (246/75) i ells hagueren de mantenir durant tot el període una vigilància constant a fi que ningú trobés una esclatxa que li permetés de no satisfer les qüestions (101-102/22 i 23; 223/64; 245/74; 249/78; 251/79; 267/93; 274/99; 286/106; 299/114); però, el rei els havia de reptar a no implicar-se en xerrameques de dones (271/96); i després d'haver obtingut que per a celebrar consell bastaven deu jurats i dos consellers (271/97), el 1393 el consell municipal manresà era elevat a la categoria del barceloní amb els seus cent jurats (322/128); no resistiria un segle, car el 1476 era reduït a trenta (471/169).

Un altre càrrec municipal fou el de sequier (127/57; 211/58; 270/95; 303/116), i aquest ens condueix al punt zenital de la documentació relativa a la ciutat de Manresa, la centrada en la sèquia: assenyalarem el document reial de constitució de l'empresa (108-113, repetit a 193/51), però amb no menor decisió, per no dir admiració, aquell amb el qual hom lligava tots els caps que permetien el pas de la sèquia per terres de Sallent, sota senyoriu del bisbe de Vic (127-144/37), darrere la redacció del qual crec no equivocar-me si hi veig tota la ciència jurídica i la capacitat de negociació de Ramon ça Era, ben conegut dels lectors d'aquest anuari (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 241-253; XI (1992), 137-179); haver arribat a aquest acord era per al rei i per a Manresa un pas tan important que pocs mesos més tard el papa Climent VI el reblava amb confirmació pontifícia (146-148/38).

En acabar el segle XIV sembla créixer la necessitat d'encaminar la vida col·lectiva amb formulacions diverses i així trobem les *Ordinacions i capítols dels paraires de llana* (369/140, del 1400), les normes per a l'elecció de càrrecs municipals, del 1458 (428/160, reelaborades al cap de pocs anys: 464/166), els capítols del reconeixement de Joan II el 1472 (452/164) i repetides ordinacions municipals (500/173; 511/174; 520/177).

Al costat de fets i de textos com els que acabem de recordar, les decisions que incidien a la menuda en la vida dels ciutadans no tenien espectacularitat, però sí importància per a fer llur vida més confortable: n'assenyalarem només algunes, atès que aquesta pàgina no s'ha de convertir ni en una monografia ni en un resum de les particularitats administratives de la ciutat de Manresa: el manresà no podia ésser portat a judici fora de la seva ciutat i, si era detingut, havia d'ésser empresonat en el lloc, però l'escarceller tenia dret a percebre quatre diners diaris (29/2; 97/19; 190/48) fins a arribar a la gratuïtat (367/139); la justícia havia d'ésser administrada d'acord amb ordinacions específiques (94/18), també l'eclesiàstica (105/26); el 1284 era concedida la fira de

l'Ascensió i al cap de poc, la tornafira de Sant Andreu (70/6 i 85/11); ja en plena modernitat, el 1552 arribaria la concessió dels dos dies de mercat setmanals (543/183; 578/190); fou elaborada tota una casuística entorn l'entrada de vi i verema i la seva venda dins la ciutat (87/12; 126/36; 209/56; 212/59; 292/109; 300/115); i, per acabar aquesta tria, recordem, d'una banda, que els infants orfes acollits en les institucions ciutadanes podien ésser col·locats com a aprenents d'oficis des dels set o vuit anys (316/123); de l'altra, la compareixença de les bandositats ciutadanes cap a darreries del segle XIV, a les quals, segons el rei, calia aplicar la normativa de Pau i Treva (277/102).

Els apèndixs ens ofereixen dos fragments dels anys de Jaume II i de Pere el Cerimoniós (585-586), una taula temàtica per alfabet (587-602), llista cronològica dels documents (603-607), regest de cada un dels cent noranta-quatre privilegis en seqüència cronològica numerada (609-633), taules toponímica, antropònica (635-663), i temàtica dels afers principals (665-668).

Quant a la qualitat de les transcripcions llatines, predominants en aquest volum, sense cap pretensió de totalitat, em limitaré a assenyalar les faltes que he detectat o que m'ho han semblat (alguna potser del redactor o del copista antic) en el primer centenar de pàgines: ,fructum < fructuum' (30/II/17); ,inservire < insevire' (38/22); ,fraus aliquid < fraus aliqua/fraudis aliquid' (39/27: la segona possibilitat es troba en la línia 35); ,pondere < pondera' (39/28); ,confecerit, iudeorum < confecerit iudeorum' (40/11); ,cordei < cordi' (41/25); ,nomene < nomen' (42/14); ,forcis < fortis' (42/7 del final de pàgina); ,omnisque < omnique' (44/3); ,in gente... novisci < in gentem... novisti' (44/17); ,quam < quoniam' (44/25); ,inter eas < intereas' (44/31 i 38); ,gremen < germen' (45/2); ,passeus < passus' (47/5); ,comunitis < comunitus' (48/12); ,concgisse < contigisse' (49/2); ,placatam, teneat < placatam teneat' (58/26); ,exhibunt < exhibent' (58/32); ,sui, corporis < sui corporis' (66/21); ,sub cumbatis < subcumbatis' (81/3); ,nos < non' (81/13 del final: cal remarcar que aquest canvi d'una lletra fa inintel·ligible tot el paràgraf); ,pro < quod' (89/14/6); ,attentis, insuper < attentis insuper' i ,volentes, vos < volentes vos' (93/1 i 6); ,servet < servetur' (95/13 del final); ,alii < aut' (96/1); ,Et a propter < Eapropter' (101/12); ,sit < sic' (102/23/11); ,privilegi < privilegii' (102/23/3); i ,deben < debent' (106/19).

Aquestes darreres línies posen, per força, sordina a la plena felicitació que altrament mereixrien tant els autors de l'edició com la cada vegada més benemèrita Fundació Noguera; posen sordina perquè continua la pregunta: és presentable a Europa una edició textual amb tantes falles?

Josep Perarnau

Moshe IDEL, Mauro PERANI, *Nahmanide esegeta e cabbalista. Studi e testi*, Florència, Editrice La Giuntina 1998, 413 pp.

El conjunt de treballs que aplega aquesta obra de Moshe Idel i Mauro Perani constitueix una de les aportacions més valuoses dels darrers anys al coneixement de l'obra del pensador jueu català Mossé ben Nahman (Girona, 1194—Sant Joan d'Acre, 1270).

Mossé ben Nahman és una personalitat riquíssima, gairebé tant com l'exuberància de noms amb què és conegut: Nahmànides, Ramban (acrònim de «Rabí Mossé ben Nahman») o Bonas-truc de Porta. Certament que és el pensador jueu més important del segle XIII i segurament el savi més gran de tots els temps que hagi nascut a Girona.

El llibre que ens ocupa ha estat editat a cura de Mauro Perani, professor d'hebreu de la Università degli Studi di Bologna i hebraïsta eminent. L'obra és complexa. Comprèn una introducció—justificació del volum, a càrrec de l'editor, que presenta l'estat de la qüestió en l'estudi de l'obra del mestre jueu de Girona. Certament que Perani és un home que està al dia dels estudis contemporanis sobre l'obra de Nahmànides, que presenten en aquests moments una gran complexitat. La secció de Bibliografia (pàgs. 13-28), d'edicions i estudis sobre Mossé ben Nahman— a cura també de Perani— és una obra de gran erudició i interès. Sols hi trobem a faltar les obres d'Eduard Feliu i Mabres, gran erudit català estudiós de Nahmànides. Eduard Feliu ha publicat *El*

llibre de la Redempció i altres escrits (Biblioteca Judaico-catalana, 1), Ajuntament de Girona-Universitat de Barcelona 1993; *Quatre lletres de Mossé ben Nahman*, dins «Calls», 4 (1990), 69-93; *El Comentari sobre el Pentateuc de Mossé ben Nahman*, dins *Mossé ben Nahman i el seu temps. Simposi commemoratiu del vuitè centenari del seu naixement 1194-1994*, Girona 1996, 185-237; i la traducció de la *Disputa de Barcelona de 1263 entre Mestre Mossé de Girona i Fra Pau Cristià* (Barcelona 1985). Cal lamentar aquesta manca de comunicació entre dues cultures tan properes com són la catalana i la italiana. En aquest cas Eduard Feliu ha traduït, estudiat i anotat algunes de les obres que el mateix Perani estudia en aquest volum.

Nahmanide esegeta e cabbalista és compost de tres parts. La primera (*Studi sull'esegesi*) per Mauro Perani; la segona (*Studi sulla qabbalah*) per Moshe Idel; la tercera és la traducció, anotada amb molta riquesa, de cinc obres del savi de Girona: *Discorso sulla perfezione della Torah*; *Dal commentario alla Torah: introduzione e commento a Genesi 1-3*; *Discorso di nozze*; *Dall'omelia su Qobelet* (totes a càrrec de Perani) i la traducció del text de la *Disputa de Barcelona* a cura de Saverio Campanini.

La part exegètica del volum es compon de nou estudis escrits per Mauro Perani; vuit ja havien estat publicats en revistes científiques i el darrer *Il giardino dell'Eden* es dona a conèixer per primera vegada en aquest llibre. El conjunt compon un retaule de gran coherència i harmonia sobre la vida i l'obra de rabí Mossé ben Nahman. En aquest moment és la lectura de conjunt de més valor sobre l'exegesi de Nahmànides. Perani situa l'obra del mestre de Girona en el context del judaisme català de la fi del segle XII i l'inici del segle XIII, tot i que en algun moment sembla que es deixa arrossegar per una identificació del món jueu català amb el món jueu de Sefarad, és a dir, de la Hispània que es trobava sota el domini musulmà; i sembla que confon la llengua que parlava el mestre de Girona amb l'espanyol: «la lettura *razionamiento* è proposta da Chavel, che la spiega però con un incomprensibile riferimento alla lingua italiana «Razionamiento, come in lingua italiana»; ma questo termine andrebbe forse spiegato con lo spagnolo dell'epoca, per indicare una libera esposizione di riflessioni personali, che in catalano corrente si dice *razonamiento* (ragionamento)» (pàg. 61 nota 19). És curiós observar com grans erudits, com ara Perani, interpreten el mapa del món medieval segons els colors dels mapes polítics contemporanis i com confonen el català –que indubtablement era la llengua materna de rabí Mossé ben Nahman– amb el castellà, que és la llengua oficial de l'Estat Espanyol contemporani.

L'aportació dels estudis de Perani al coneixement del mètode exegètic del mestre de Girona és cabdal: «Se la ricerca del *pesbat* e l'indagine sul piano del *midrash* richiamano rispettivamente il *sensus litteralis* e il *sensus moralis* de l'esegesi cristiana medievale, si può ancora osservare come in Nahmanide spesso il termine *remez* ‚allusione‘, molto frequente nel suo lessico, sia usato come chiave interpretativa di avvenimenti futuri, simbolicamente già adombrati negli avvenimenti del passato di cui si narra nella *Torah*. Questo livello interpretativo può quindi essere paragonato al *sensus typicus*, così ampiamente sviluppato dall'esegesi biblica cristiana. Quest'ultimo livello ermeneutico è in un certo senso l'anello di collegamento immediato con l'interpretazione cabbalistica tesa a cogliere il mistero (*sod*) o i segreti (*sitre*) contenuti nella *Torah*: la tipologia però, tende a cogliere il mistero della storia, ponendosi come ‚storiosofia‘, mentre la speculazione cabbalistica vera e propria si occupa piuttosto della sfera del divino, ponendosi come ‚teosofia‘» (62).

Perani mostra al llarg dels diversos estudis que Nahmànides és un home preocupat per l'establiment del sentit literal del text de l'Escriptura – el *pesbat* –, i en aquest sentit és un home que se situa en la tradició del gran mestre de Troyes, rabí Shelomo ben Yishaq o Rashí (nat a Troyes l'any 1040) i d'Abraham ibn Ezra (nat a Tudela vers l'any 1089). Sols en un segon moment, quan el sentit literal ha quedat ben establert, Nahmànides reporta alguna interpretació midràixica que li sembla que confirma el sentit literal. Però la interpretació de la *Torah* presenta diversos estrats: «nella *Torah* si possono distinguere due livelli fondamentali di significato: uno relativo alle cose che sono chiaramente illustrate, l'altro relativo a quelle indicate per allusione. (...) In questo senso la *Torah*, oltre che essere letta nel suo significato manifesto, può essere interpretata come un insieme di significati simbolico-allusivi relativi agli avvenimenti che sono destinati ad accadere in futuro e, in questo modo, essa si configura come una vera e propria profezia» (87-88). Paraula de Déu – història – profecia són tres eixos al voltant dels quals s'articula el treball interpretatiu del savi jueu de Girona: «Tutta la tensione tipologico-allusiva della sua esegesi si strut-

tura all'interno dell'unica storia che va dalla creazione alla redenzione messianica e che ha al suo centro il popolo d'Israele. Il presupposto fondamentale di questa sua esegesi tipologica è costituito dalla sua concezione della *Torah* come parola profetica che in qualche modo descrive e comprende in sé tutta la storia.» (95).

El conjunt de les aportacions de Mauro Perani –coronades amb les riquíssimes notes que complementen la seva traducció dels textos de Nahmànides– són de primeríssima qualitat i aporten una perspectiva nova a la comprensió global de l'obra de rabí Mossé de Girona.

La relació de Nahmànides amb la càbala és resumida de manera excel·lent per Perani en el següent paràgraf: «Come si è potuto vedere dagli esempi riportati, Nahmanide allude spesso nel suo commento alla Torah ai segreti cabbalistici nascosti nel testo biblico, e tuttavia egli in genere si astiene dallo spiegare con chiarezza in cosa consistano esattamente questi segreti; la spiegazione particolareggiata di questi *sodot* era riservata alla cerchia dei suoi discepoli e veniva esposta loro oralmente. Come ha mostrato Idel in uno studio recente, tra la fine del secolo XII e gli inizi del XIII esistevano in Catalogna due diverse correnti cabbalistiche: una di provenienza settentrionale, collegata a Isacco il Cieco che si sviluppò particolarmente a Gerona; l'altra si impiantò a Barcelona e di essa Yehudah ben Yaqar e Nahmanide erano i principali esponenti. Quest'ultima scuola era fortemente legata ad una concezione esoterica ed elitaria della *qabbalah*: Nahmanide è preoccupato di non diffondere le sue dottrine cabbalistiche, che sono di natura teosofico-teurgica, fortemente conservatrici, legate alla conservazione ed alla trasmissione di dottrine esoteriche soprattutto connesse al significato dei precetti; l'esegesi cabbalistica di Nahmanide non lascia infatti grande spazio all'innovazione ed alla creatività in materia esoterica; «la *qabbalah*, quale l'esponevano Nahmanide e i suoi seguaci, s'interessava alla trasmissione dei segreti relativi a diversi passi biblici. Era un scienza esoterica bibbliocentrica, che consisteva nella preservazione di alcuni supposti, antichi frammenti delle tradizioni teosofico-teurgiche da parte di un piccolo numero di individui. L'ordine attuale del testo biblico era concepito come definitivo, e l'uso di metodi radicali d'interpretazione, come quelli che si trovano nella *qabbalah* estatica, furono esplicitamente rigettati da Nahmanide» [citació d'un text de M.Idel]» (78-79).

Moshe Idel, professor de filosofia hebrea a la Universitat Hebrea de Jerusalem, gran especialista en la càbala, presenta en els tres treballs que componen la segona part del llibre que comentem la seva posició respecte al tema, que es caracteritza per una visió revisionista en relació a les idees clàssiques de Gershom Sholem. Idel defensa que hi ha una continuïtat entre *halakab* i *qabbalah*, de manera que el contrast radical entre rabinisme i misticisme hebreu – que era una de les claus interpretatives de l'exegesi cabalística tal com Sholem la formulà – no es pot mantenir. D'altra banda, el professor de la Universitat de Jerusalem, creu que la càbala depèn més de tradicions místiques de transmissió oral dins el judaisme que no pas d'influències alienes al món religiós jueu. En darrer lloc, Idel presenta el mestre de Girona com a cap del cercle cabalístic que ell anomena de Barcelona i no pas lligat al grup de Girona. L'aportació del professor Idel és de gran interès i ben fonamentada. Caldrà veure si en el futur les seves tesis arrelen entre els especialistes en el complex món del pensament cabalístic.

Nahmanide esegeta e cabbalista. Studi e testi és una obra de gran valor que permet tenir una visió global del pensament de rabí Mossé ben Nahman de Girona en el camp de la seva interpretació de l'Escriptura i de les seves idees cabalístiques. El conjunt de textos que enriqueixen el volum constitueix una antologia excel·lent de la producció d'aquest gran savi jueu fill de Girona.

Joan Ferrer i Costa

Ramon LLULL, *Lògica nova. Doctrina e manera d'aplicar lògica nova a la ciència de dret e de medicina*, a cura d'Antoni BONNER (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, IV), Palma [de Mallorca], Patronat Ramon Llull 1998, LIV i 188 pp.

Aquest nou volum, que prossegueix la corrua dels tres primers, sobre els quals pot hom veure ATCA, XI (1992), 465-467; XIV (1995), 314-316; i XVII (1998), 824, núm. 13117, té, des-

prés de les pàgines inicials dedicades a llista d'abreviatures i de referències bibliogràfiques (XI-XVII), dues parts ben diferenciades: la introducció, evidentment obra del responsable de l'edició (XIX-LI) i el cos de l'obra on són transcrits els dos textos indicats en el títol, completats amb aparat crític al peu de pàgina.

La introducció tracta en general de la *Lògica nova*, però dedica poc més d'una pàgina a la premissa de deixar sentenciada, des del sotsítol la *Inautenticitat de la Doctrina e manera d'aplicar Lògica nova* a la ciència de dret e de medicina (XXV-XXVI). Entorn al tractat principal toca els temes següents: semblances i diferències entre la lògica lul·liana i la tradicional: per a Ramon Llull, la lògica anterior corresponia a les «segones intencions», la seva en canvi, era nova perquè proporciona «conexensa de primeres e segones intencions» (XXII) i, doncs, volia «reglar la correcció, no sols del llenguatge, sinó de la nostra comprensió de la realitat» (XXI), i encara des de posicions d'un realisme extrem (XXII). Segueixen les pàgines dedicades a exposar les raons d'autenticitat de la *Lògica nova* (XXIII-XXV) i a donar notícia d'una rècula de tractats lògics «lul·lians» que en els segles XIV-XVI intentaren de «normalitzar» la lògica lul·liana d'acord amb la moda de cada moment (XXVI-XXVIII). En tres pàgines són explicades estructura i contingut de la dita obra (XXVIII-XXXI): comença amb la comparació entre el clàssic *Arbor Porphyrii* i l'*Arbre natural e logical* de Llull (cf. 5-6): aquest és col·locat al principi, li manquen dos nusos de branca que i afegeix les deu regles en «un esplet de rams inferiors» (XXVIII).

Les successives distincions segueixen «la tradició dels tractats medievals» (XXIX) fins a la quarta, en la qual ja trobem les Cent Formes, la fal·làcia de la contradicció aparent en la cinquena, l'aplicació de lògica lul·liana a diverses ciències en la sisena i les llistes de qüestions per a cada un dels apartats anteriors en la setena (XXVIII-XXXI). Segueix la presentació de l'únic manuscrit català (Munic, BSB, Hisp. [Cat.] 56), referència a trenta-tres manuscrits llatins i a les edicions, traduccions i transcripcions d'ambdós textos (XXXII-XXXIX).

El text ara muniquès és comparat amb el transmès per les còpies llatines, sense arribar a cap resultat precís, encara que sembla constatable una proximitat als dos manuscrits d'Oxford (XXXIX-XLI); i així ens trobem davant les característiques de la traducció, començant per la seva qualitat, analitzada en la part dedicada a les fal·làcies en la distinció cinquena (XLI-XLV), que s'acaba desqualificant-la de «tan descurada i en certa manera arbitrària» (XLV) i avançant la hipòtesi que seria «el primer esborrany d'una traducció catalana, les versions corregides de la qual s'han perdut o no s'han arribat a fer mai» (XLVI); això no obstant, l'editor hi ha trobat «una sèrie de formes, de mots o de significats... desconeguts o no registrats en el català medieval...» (XLVI-XLVIII); les darreres pàgines de la introducció són dedicades a *Les particularitats del manuscrit català* (hauria estat més encertat de dir «de la còpia muniquesa») (XLVIII-XLIX) i a la «ratio editionis» (L-LI), d'acord amb la qual ha estat transcrit el text i afegida l'anotació (1-180).

* * *

Seguint l'ordre del llibre que ens ocupa, analitzarem primer alguns punts de la introducció i després el text de la *Lògica nova* i de l'aparat crític.

El primer punt a discutir és el de l'autenticitat de la *Doctrina e manera d'aplicar lògica nova a la ciència de dret e de medicina*; Bonner, afirma que «queda plenament confirmada» (XXVI) la hipòtesi de Walter Euler, que l'atribueix a un deixeble o a un lul·lista posterior. Em sembla, pel cap baix, una afirmació precipitada, perquè enfront de les dues preteses raons (compareixença tardana: però no en els manuscrits; i atipicitat del colofó: no n'hi ha d'altres d'atípics en obres autèntiques?), n'hi ha dues d'altres que almenys obliguen a no precipitar-se. La primera és l'existència d'«apèndixs» en altres obres de Ramon Llull; conec tres casos més i ni de lluny gosaria afirmar que són els únics: el Clm 10438, ff. 122r-126v: el *Compendium logicae Algazelis* és completat per una pàgina de figures lògiques i nou d'explicació «omnium predictarum figurarum» («Barbara», etc.) i després, *De subiecto et predicamento*, *De sillogismo*, *De prima figura*, *De secunda figura* i *De tertia figura* i encara *De sillogismo*, després del qual arriba l'explícit; el manuscrit de Sevilla, Capítular i Colombina 7-6-41, immediatament després dels respectius colofons, afegeix al *Liber de perseitate Dei* un apèndix *De ostensione per quam fides catholica est probabilis atque demonstrabilis* (f. CXLVII/150c-d) i al *Liber de Deo et mundo* un «Quaeritur si Filius Dei possit esse Filius hominis»;

crec que cal un estudi global dels dits apèndixs; i la segona és que no veig enlloc un estudi comparatiu de la morfologia i la sintaxi entre la *Lògica nova* i la *Doctrina e manera...* Ni Euler ni Bonner, doncs, no han dit la darrera paraula en l'afer.

El segon punt és el de la datació del manuscrit muniquès. L'editor, basat en consideracions, seves o d'altri, purament paleogràfiques, i encara realitzades damunt «fotografies» (XXXII, nota 30), data exemplar muniquès del «s. XIV», evitant la meua precisió de la seva segona meitat. Cal suposar que, segons el senyor Bonner, els escrits se sustenten en l'aire, perquè justament els sustentats en paper com l'Hispan. [Cat.] 56 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic, ofereixen un element de datació, el de les filigranes, per la seva materialitat immutable, molt més precisa que la cal·ligrafia (aquesta, p. e. la de Nicolau Eimeric, escrivint ben enllà de la segona meitat del segle XIV, però havent après d'escriure en la primera meitat d'aquella centúria, podia seguir semblant de la primera meitat durant els cinquanta anys de la segona, tal com hom pot veure dins ATCA, XVI (1997), 64-66); per això, si mr. Bonner sabés realment de llegir (cosa de la qual ja he pogut dubtar públicament alguna altra vegada: cf. «Studia Lulliana, olim Studios Lulianos», XXXI (1991), 67-72), hauria pogut veure que jo no afirmo enlloc que la lletra sigui de la segona meitat del segle XIV, sinó que, considerats tots els elements consignats en la descripció analítica del volum, al final d'aquesta assenyalo el temps que de totes aquelles dades i dates aquest resulta indicable; també hauria pogut veure que els únics elements que contenen datació explícita en la dita descripció són les tres filigranes identificades en el paper del volum muniquès, totes les quals apunten cap a ben entrada (i alguna cap al final) d'aquella segona meitat; consultats especialistes en filigranes, aquests diuen que hi pot haver un desfalc d'una vintena d'anys entre l'aparició d'una filigrana i la seva documentació en paper conservat, i per això la datació de segona meitat del segle XIV em continua semblant l'única defensible; però, és clar, aquest és un punt de filigrana, que, per allò que hom pot anar veient, aquesta resulta d'un nivell inaccessible per a la «Nova Edició de les Obres de Ramon Llull».

Terç: la còpia fantasma de Halle, UB Y c 9: també un servidor havia arribat almenys a la hipòtesi que la confusió venia de Pere Barnils, atès que en la meua visita a Halle el setembre de 1990 (immediatament després de caure el mur de entre les dues Alemanyes) havia estat impossible de trobar una còpia de la *Lògica nova*; passats prou anys perquè els records ja siguin imprecisos, crec més o menys recordar que el full de Halle (que certament no és la font de l'equivocació, atès que fa referència al catàleg de Glorieux, segurament el *Répertoire...* del 1943, II, 160, ct), el full de Halle, dic, tinc la impressió que procedeix del P. Ehrhard W. Platzek, el *Raimund Lull* del qual, del 1964, certament era ja aleshores a Halle, i el qual, significativament no esmenta aquesta pretesa còpia en referir-se a la *Lògica nova*, II, 41*, 112: em sembla que hom pot donar per inexistent aquella pretesa còpia de Halle i afirmar que és una confusió amb la muniquesa.

A les transcripcions (XXXVIII-XXXIX) s'hi pot afegir la meua, ja en proves d'impremta compaginades, i mecànicament datades l'any 1994.

* * *

L'autor afirma reproduir el manuscrit muniquès amb una fidelitat que arriba a «totes les seves nombroses variants gràfiques» (L), amb una exigència, doncs, que fora dels casos en què, segons ell, ha calgut la intervenció correctora de l'editor (L-LI: en parlarem després), proclama haver estat màxima; limitem-nos a analitzar el text de la introducció (5-6) i el de les seixanta-vuit primeres línies de la primera distinció (7-9):

P. 6, lín. 17-18: «per manera de logica conexensa [de primeres e segones intencions] als sabens...» és en el manuscrit: «per manera de filofia e de lògica conexensa als sabens...»; si, «dato, non concesso», allò que obliga a la correcció és el text llatí, on és el «naturaliter», sobretot després de suprimida (en virtut de què?), la «filofia»? Lín. 22, «raygada» sense cap indicació crítica, com si fos la transcripció més segura del món, quan el manuscrit diu «rasegada»; d'una banda, la «y» no compareix enlloc; i de l'altra, la tercera lletra a simple vista s'endevina i amb lupa elèctrica es llegeix una «s» de cua llarga; la lletra següent no es veu sencera, però s'hi veu clara la cua d'una «e», per tant: «rasegada»; segueix: «sia coneguda» i ens adverteix en nota d'aparat crític que «sia» sembla ajuntat al mot següent per una «r»; la tal «r» no existeix, ans una abreviatura de «et/e», i

així tenim: «rasegada sia e coneguda»; lín. 41 «del rest d'aquesta art» < «del test d'aquesta art»;

7, lín. 12: «[E]n és col·locat entre claudàtors perquè a A (A és el manuscrit muniquès, XXXII) la vocal és il·legible»; la veritat és que aquella E majúscula és ben legible a simple vista, o i més, havent estat assenyalada amb un toc de tinta vermella; lín. 23: «con ens qui en si és so que es, [con] substància que en si és ens»; la ,e' arraconada pel [con] ja porta el ròssec del ,con/com' inicial; la ,e', doncs, té el doble valor de comparatiu i de copulatiu; la substitució ha empobrit la frase, car l'ha privada del sentit copulatiu; és doncs inexplicable de repetir el ,con', desestimant el text; lín. 27: ,consira' sense cap explicació, quan la grafia de la paraula en el manuscrit és una font de problemes: té una formulació inicial ben legible: ,concira', però un corrector divers del copista corregí les dues lletres de la síl·laba central escrivint damunt elles -si-, ambdues amb cua, i encara expuntuant la -i- llarga de la correcció, segurament en veure que era inútil; de tota aquesta operació l'editor no en diu res i fa empassar ,consira' com si fos grafia segura; lín. 30: ,Socrates' és al manuscrit un ,Sortes' ben clar (i de no menys clara tradició medieval, que l'editor es considera capacitat a esmenar) i hauria tingut un doble avantatge: ens hauria donat la grafia autèntica i ens hauria estalviat una falta d'ortografia;

8, línia 46: ,cornella'; les tres darreres lletres són certament corregides (cf. nota corresponent), però la realitat és que les lletres corregides són quatre i ho són, també l'abreviatura corresponent a la -e-, *al man* en corn[el]ly; lín. 48: ,envellyr': és veritat que la segona -l- és afegida a una grafia que deia ,enuelleyr'; però el resultat de la correcció no és ,envellyr', sinó ,enuelleyr', car la darrera -e- segueix ben visible; lín. 53: ,su' < ,sua', errada pura i simple; lín. 54: ,tanjible' és mot totalment inventat, i (de més a més, escrit amb -j-, tira a ,cante jondo' o a Juan Ramón Jiménez), car el manuscrit diu ben clar: ,cantible'; lín. 57: «segons lur manera»; de debò, la correcció marginal posterior i *al man* amb la consegüent expuntuació de ,en', havia de desplaçar el text de la traducció ací copiada: «en lur manera»?

9, línia 62: «So[n] altres», és al manuscrit «So dels altres»; el partitiu respon ben bé al geni de la llengua (cosa que no fa, en canvi, l'autor amb la frase de la pàgina IX: «problemes lingüístics que, sense els quals, no hauria pogut resoldre correctament» (i és de doldre que encara n'hi hagi restat algun per a resoldre correctament).

* * *

Acabarem amb dues observacions: en la primera analitzarem una frase perquè l'anàlisi ens conduirà a un problema de més envergadura; la frase es troba a 14, lín. 6-8: «...Deus es ens deificans, e la sua eternitat eternans e la sua infinitat infinitans; e-l foc fogueyant, e-l leó leonans, e la planta plantificans, e-l fabre fabricans»: la ,-t' final de tots els participis acabats de transcriure és en el manuscrit sobrevinguda, perquè inicialment tots acabaven en ,-s' i només en un segon moment aquesta fou esborrada (en algun cas encara es veu a simple vista) i substituïda per la ,-t' actual; així, doncs, el text primitiu deia: «...Déus és ens deificans, e la sua eternitat eternans, e la sua infinitat infinitans, e-l foc fogueyans, e-l leó leonans, e la planta plantificans, e-l fabre fabricans»; aquest fenomen no és exclusiu de les dues línies transcrites, car la supressió d'una lletra final per raspadura i la seva substitució o no per una altra compareix sovint (p. e., les vegades que ha estat suprimida la -j final d',individu') i és un problema que l'editor de l'actual Hisp. [Cat.] 56, s'ha de plantejar per endavant i solucionar de forma coherent, car, pel fet que acabem d'assenyalar, el text presenta, almenys, tres plans: 1) el d'un text realment primitiu, algunes grafies del qual han estat suprimides per raspadura (i per això, en general, no apareixen a simple vista o només a través d'un visible raspat, que denuncia la presència de la grafia primitiva); 2) el d'un text resultat de la precedent activitat supressora, escrit amb la lletra pràcticament única del dit volum; i 3) les intervencions posteriors en forma de correccions *al man*, marginals o no.

Una edició seriosa i respectuosa amb el text fins al límit del possible, s'ha de plantejar aquesta situació o pot tirar al dret com si només calgués tenir en compte allò que pot llegir, bo i prescindint de quin és el seu estadi textual? Aquest em sembla un dels problemes previs a l'edició del text que ens ocupa i que no he sabut veure ni tan sols esmentat en cap lloc del llibre que ara recensionem; ben al contrari, a aquells tres plans l'editor n'ha afegit, sis segles més tard, un altre, per-

metent-se d'introduir pel seu compte en aquell text venerable paraules o frases que no li pertanyen.

La segona observació se centra en el sintagma «Home es animal hominificant» (14/2), que dues pàgines després s'ha convertit en: «Hom es animal homificant» (16/43-44); prescindint ara de les dues faltes d'ortografia, fixem-nos en la diferència entre ,hominificant / homificant' i preguntem-nos com s'explica. Molt senzill: la primera grafia és la donada amb totes les lletres pel manuscrit (i cal suposar que per Llull), la segona només en abreviatura; aquest detall ens permet de treure dues conclusions: la primera és que l'editor Bonner es deu considerar saber-ne més que el copista medieval i, cal suposar, que el mateix Llull; i segona, que l'editor Bonner en sap més que els mestres en paleografia, car li hauria bastat de consultar el diccionari de Cappelli per saber com s'havia de transcriure la radical de l'abreviatura que ell tenia davant els ulls. Llull, copista i paleògraf d'una banda, editor Bonner de l'altra. És aquest un botó de mostra que és alhora un termòmetre de la validesa d'aquesta edició.

Una transcripció que per ventura havia pretès de tocar el cel amb les mans, arribant a Llull mateix o a la seva vora, no ens ha ni tan sols donat satisfactòriament el text de l'única còpia catalana medieval. Esperem que ,tantus labor non sit cassus!'.

Josep Perarnau

Raimvndi LVLLI, *Opera latina 130-133 in Monte Pessvano et Pisis anno 1308 composita* editit Aloisius MADRE (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CXIV; Doctoris Illuminati Raimvndi Lulli opera latina, XXII), Turnholti, Brepols 1998, XXIV i 364 pp.

Normalment les recensions dels volums d'aquesta sèrie comencen felicitant els editors i autors per llur regularitat en la publicació de l'obra lul·liana llatina i el nou volum no ha pas de constituir una excepció, tot i que, tal com diu el pròleg, la seva sortida hagi estat retardada per problemes de salut del prof. Alois Madre, al qual desitgem una recuperació tan ràpida com sòlida.

Després d'una brevíssima justificació cronològica de l'aplec de les quatre obres ací publicades (les escrites en llatí en els cinc primers mesos del 1308, tret de l'*Ars generalis ultima*, ja publicada en la col·lecció), segueix la presentació de les quaranta-cinc còpies manuscrites que ens les han conservades (IX-XIX), i la llista de les sigles utilitzades (XX-XXIV). En relació a aquesta primera part, és difícil de veure raó vàlida, ni que sigui amb interrogant, a l'atribució a ,Didacus Moxena de Valencia' de la *Disputatio saecularis et iacobitae* (XV, P), cal suposar en base a l'article citat a cavall de les pàgines XV-XVI; és, doncs, obligat de remetre a la recensió que n'ha estat publicada en aquestes pàgines (ATCA, XVIII (1999), 844-848); i cal afegir que l'advertiment allí fet a la Pontificia Universidad de Salamanca ara s'ha d'estendre al Raimundus Lullus Institut, el qual ha de controlar allò que mans irresponsables de nyèbit intel·lectual no tenen vergonya de fer passar com a avalat pel dit Institut; i si aquest no es prengué seriosament la dita crida d'atenció, pitjor per a ell, car es rebaixaria i degradaria d'institució destinada a la recerca científica al pla dels somnadors de romanços.

Les obres ací publicades en edició crítica són: el *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi* (1-157), el *Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri saraceni* (159-264), el *Liber de centum signis Dei* (265-304) i el *Liber clericorum* (305-354); cada una de les obres esmentades és precedida per la seva particular introducció textual, on ocupa un lloc destacat tant la presència del llibre en els catàlegs d'obres lul·lianes, com la reconstrucció del ,stemma codicum' propi de cada una; i tot el conjunt completat amb tres taules: de llocs bíblics citats (per tractar-se d'obres lul·lianes, normalment impermeables a les autoritats, bíbliques incloses, aquesta és ací una taula particularment rica, tot i no acabar d'omplir una pàgina: 357), de denominacions, en general topònims (358-359), i de títols d'obres lul·lianes citades en aquestes quatre (360-361).

Mirat en el seu conjunt, potser seria difícil de trobar-ne d'altre que presentés més raons d'interès: ens ofereix, en efecte, una reelaboració de l'art lul·liana en el *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi*, escrit en un moment en què Ramon Llull donava els darrers retocs a

l'*Ars generalis ultima* i ressonava encara el *De ascensu et descensu intellectus*; ens ofereix, un altre text, el *De centum signis Dei*, on trobem un nou intent d'aplicar l'art als supremes problemes teològics; i ens n'ofereix dos d'altres, en els quals art i teologia baixen a la realitat quotidiana de la cura pastoral jeràrquica, d'una banda (*Liber clericorum*), i de la confrontació raonada entre cristianisme i islamisme, de l'altra (*Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri sarraceni*). Realment, un conjunt variat i llèpol. Només una minsa observació: si el ms. de París, BN lat. 14713 (XVI) és còpia de l'original (8/ad 2), per què no s'ha conservat el seu ordre de tractats: *Liber clericorum*, *Liber de centum signis Dei*, *Liber disputationis...* i *De uenatione substantiae...*?

En aquest darrer text (i primer en l'edició) trobem una aplicació de l'esquema artístic lul·lià bàsic en tota la seva extensió a les deu categories aristotèliques (punt confirmat en el mateix text, que col·loca el nostre en la seqüència de l'*Ars generalis ultima*: 100/72-79), amb la finalitat de clarificar l'encaix de substància i accidents en un compost ontològic. I així trobem en aquest tractat els successius capítols normals en una art lul·liana: explicació de conceptes bàsics, possibilitats d'aparellament de paraules o idees, utilització de sil·logismes demostratius, formulació de preguntes seguint la pauta de les regles i subjectes i finalment formulació de centenars de preguntes, a les quals l'artista ben aprofitat en l'ensenyament anterior ja pot trobar resposta ell tot solet. Recordem que dins la IX distinció, per ventura la doctrinalment més rica, hi ha respostes que informen de la posició de Ramon Llull en problemes filosòfics vius del seu moment com el de l'eternitat del món (108/11/427-430), el *De unitate intellectus* (110/1-2/485-521; 113/14/610-629), el de la intervenció de les tres potències de l'ànima (i no sols de l'enteniment) en l'acte de fe (114/16/647-654), el de la deducció fal·laç de la caiguda dels antípodes, que trobarem en el llibre recensionat a continuació (116/9/743-748); fins i tot en la desena i darrera distinció, la dedicada a formular multitud de preguntes (en aquest cas són cinc-centes vint-i-una), normalment sense resposta, trobem excepcionalment formulada la contestació a la pregunta vint-i-nou, que diu «A quo oritur definitio?», on Llull explica les tres possibilitats que, sense dir-ho, coincideixen amb les tres seves formes de demostració: la ,quia', la ,propter quid' i la ,per aequiparantiam' (133/29/103-116).

El tractat següent és, tal com ja sabem, la *Disputatio Raimundi christiani et Hamar sarraceni*. Només d'encetar-lo, ens trobem en un altre món mental. Hamar, en efecte, no pensa en lul·lià, ans, cal suposar-ho, en sarraí, i per això distingeix en Déu «septem... condiciones sibi essentialis», d'una banda (174/5-6), i «undecim qualitates» (175/16), de l'altra, aquestes darreres gairebé idèntiques amb les ,dignitates' lul·lianes; però, si hom en repassa la llista, troba que després de ,Bonitas' i ,Magnitudo' no segueix l',Aeternitas sive Duratio' com al començament del tractat anterior (16/7); i la raó és ben senzilla: en la teologia formulada per N'Homer l'eternitat no és només una qualitat, diguem accedent, de Déu, ans una de les set condicions essencials, que «praedicantur de Deo, tali modo quod subiectum et praedicatum convertantur sicut definitio et definitum; et talis conversio non invenitur nisi in solo Deo» (175/12-15). Aquesta diferència no és de poca importància, car en l'explicació que el mateix Homer en fa diu clarament que les onze ,qualitates' no són coessencials a Déu ans només manifestació ,ad extra' o en relació a nosaltres (178/5/71-76).

Per això que n'acabem de dir, pot hom endevinar la importància d'aquesta ,disputatio' entre sarraí i cristià. En realitat, només d'encetar-la, ens són col·locades davant els ulls dues teologies alternatives, la sarraïna presentant un concepte de Déu, en el qual no hi ha comunicació entre l',ad intra' i l',ad extra', i la que defensa Llull, segons la qual les dignitats divines són ,ad intra' actives en correlatius i ,ad extra' creadores d'éssers que reflecteixen la realitat unitrinitària de Déu.

La *Disputatio Raimundi christiani et Hamar sarraceni* i el *De centum signis Dei* tenen un comú denominador, el dels signes. En el primer tractat, els de la superioritat del cristianisme sobre les altres religions són quaranta (261/163), en l'altre, tal com diu el títol, són cent. Val a dir que allò que els dona consistència doctrinal és la constant aplicació de la teoria dels correlatius (aquests són «signa beatissimae Trinitatis» (208/450-451; cf. 210/534; tal com el sil·logisme ho seria de la unitrinitat divina: 296/5-6), però en algun moment tenim accés a les raons de fet esgrimides en la dialèctica de la discussió, en la qual tot devia fer peça, com és ara aquests dos arguments, de força demostrativa més aviat poc convincent: «Item: Saraceni ratione magnae gulositatis manus suas lingunt, et cum digitis abstrahunt pinguedinem ab ollis et a parapsidibus, et deinde lam-

bunt digitos suos. Ergo, significatum est, quod lex christianorum est superius, Saracenorum autem inferius» (254/43-46); «Item: Christiani faciunt hospitalia, in quibus recipiuntur pauperes et infirmi et peregrini; et in qualibet ciuitate faciunt unum hospitale aut duo aut tria. Sed de Saracenis numquam audivi quod ipsi habeant nisi duo hospitalia, unum Tunici et aliud in Alexandria. Et sic oritur signum, etc.» (258/82-259/86).

Hom podria pensar que el *Liber clericorum* és un de tants títols com omplen, també a Catalunya, la bibliografia específica destinada als rectors de parròquies, però ja se sap que qualsevol pàgina lul·liana és escrita d'acord amb les estructures mentals de l'art; i així m'atreveria a assenyalar com a particularment representatives de l'aplicació de les cambres de la taula general lul·liana a un tema individual les pàgines dedicades a l'exposició de les virtuts, perquè insisteixen en allò que tant elles (com els vicis contraris) poden esdevenir per la confluència (o de la ,mixtio') de dues o més (341-347).

Seria injust no remerciar la feïnada que representa la comparació de còpies d'un mateix tractat, feïnada que es tradueix principalment en les introduccions a cada un dels quatre ací publicats i en l'aparat crític.

Dissortadament, aquest volum és tan farcit de faltes, que l'edició textual difícilment pot ésser considerada satisfactòria. Sense cap pretensió d'assenyalar-les totes, heus ací les que m'han ferida la vista en el curs de la lectura: ,libellum < libellus' (5/8; en endavant, el primer guarisme remet a la pàgina, el segon a la línia); ,adoptatum < ad optatum' (14/13); ,mode < modo' (15/54); ,principa < principia' (16/22); ,orgio < origo' (17/37); ,positui < positivi' (18/14); ,tansit < transit' (18/23); ,intelligitates < intelligibilitates' (23/57-58); ,habitus < habitum' (24/111); ,recepit < recipit (com en la línia següent)' (26/182); ,attingendum, quidquid < attingendum quidquid' (28;9/306-307); ,ipsam < ipsum' (32/101); ,proprie substantiae < propriae substantiae (o potser) proprium substantiae' (32/112); ,ob istis < ab istis (o potser) ob ista' (35/30-31); ,primitue < primitiue' (41/253); ,intelligibiles < intelligibiles' (43/367); ,condordantiam < concordantiam' (44/402); ,sine < sive (?)' (47/530; cf. 534: «per agere et pati», per tant, no ,sine'); ,quartum < quartam' (52/710); ,habitus < habitum (,,ipsum)' (53/767); ,sensibili... insensibili < sensibilis... insensibilis (?)' (54/805-806; cf. 809-810 i 813-814); ,ascencit < ascendit' (55/837); ,localum < localem' (56/901); ,et < est' (59/999); ,indiusibilis < indiusibilis' (59/1031); ,erogaretur < derogaretur' (62/1132); ,naturi < natura' (65/1270); ,idcirco < idcirco' (66/1283); ,diusione < diuisione' (66/1314); ,infinutio < infinito' (68/1382); ,queritur; < queritur:' (69/1417); ,uernis < uermis' (79/81); ,praecedentibus < procedentibus' (80/109-110); ,quia si non haberet, < quia si non, haberet' (92/52); ,ipsum venato < ipso venato' (99/41); ,conservetur < conserventur' (99/43-44); ,illesae < illesa' (99/53); ,morirentur < morentur' (110/497); ,quod < quid (?)' (110/505); ,homificans < hominificans' (111/527; 112/567-568, 570, 575; 113/110-114; vegeu la part final de la recensió anterior); ,intellectu possibili, quae < intellectu possibili, qui' (113/634); ,secundum, quod < secundum quod' (116/747); ,actu < actu,' (123/1057); ,sed < sic (?)' (119/869); ,nos < non' (199/117); ,sublima < sublimis' (213/643; cf. 216/768); ,specie obiectiue < specie obiectiva (?)' (222/979); ,Omnis ens infinitum < omne ens infinitum' (231/1352); ,sibi ipse < sibi ipsi (com 1535)' (236/1533); ,hominem < homini' (237/1587); ,potentiam < potentiarum' (249/24); ,ipse < ipsi' (250/58); ,olfatui < olfactui' (261/153); ,dignius priori < dignius priore' (284/10); ,per aequalem intelligere et amare < per aequale/(aequalia) intelligere et amare' (293/38-39); ,consideramus actus infinitum < consideramus actum infinitum' (294/18); ,libros... quod fecimus < quos fecimus' (317/8-9); ,infinite et eterne < infinita et eterna' (317/11/6); ,Sabbato cole < Sabbatum cole' (329/34); ,perficit < perficit' (340/52); ,isto parte < ista parte' (351/144). Assenyalem, encara, la composició defectuosa del text de la pàgina 131/13-15.

Ni per al crític no és una feina agradable la que hi ha sota la llista precedent. Per al Raimundus Lullus Institut hauria d'ésser un seriós toc d'atenció, que l'hauria de fer adonar de la greu lleugereta de posar en mans irresponsables la feina que per la malaltia no ha pogut realitzar personalment el prof. Alois Madre; en aquest sentit, suggeriria de comparar la llista actual amb l'única falta detectada en l'edició de l'*Ars generalis ultima* preparada pel prof. Madre (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 332); el resultat de la comparació demostra el grau d'irresponsabilitat de les mans

que han substituït les del prof. Madre. Edicions com aquesta que ens ocupa són imrepresentables i el Raimundus Lullus Institut no se les pot permetre. Qui avisa no és traïdor.

Josep Perarnau

Josep Maria RUIZ SIMON, *L'art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència* (Assaig, 25), Barcelona, Quaderns Crema 1999, 456 pp.

La dinàmica epistemològica de l'Art lul·liana és paral·lela de la del platonisme: aquesta podria ésser, si no m'erro, la tesi defensada en allò que de la tesi del prof. Ruiz Simon tenim en el llibre que ens ocupa; amb el complement que la dita dinàmica és ben altra que l'aristotèlica. Intentem de veure-ho amb més detall.

Tal com l'autor explícitament declara, aquest és un llibre originat en la seva tesi doctoral, llegida el 1996 (17), i això crec que ha d'ésser tingut ben present pel lector: no tenim en aquestes pàgines tot l'estudi presentat pel prof. Ruiz Simon, especialment, creuria, no hi tenim tot aquell farciment demostratiu i textual, tant de fragments d'Aristòtil i de Ramon Llull com d'altres (anterior, contemporani o posterior) que hi devia haver a la tesi; és natural que un llibre publicat per una editorial competitiva hagi d'ésser descarregat d'un llast que els venedors de llibres consideren pes mort, però que el lector necessita poder veure; i aquest no és un retret, ans només un avís al possible lector: tot i que en moltes pàgines l'espai per a notes n'ocupa més de la meitat, segur que la tesi presentada i exposada o defensada contenia molt més d'aquest material savi; un material que, ni que fos en forma d'articles en revistes especialitzades, ja ha estat posat i caldria seguir posant a l'abast de l'estudiós.

Ocupem-nos, doncs, del llibre tal com el tenim a les mans. Partint de les dues miniatures del *Breviculum* que contraposen els exercicis dels filòsofs Aristòtil i Averrois i els de Ramon Llull en l'assalt a la 'Torre de la falsedat' (9-12), l'autor transposa la contraposició al fet que «les ciències particulars aristotèlico-escolàstiques són, considerades des del punt de vista de l'epistemologia a què remet, ciències sense 'inventio' i també ciències sense un fonament sòlid, abocades a la probabilitat, a l'opinió» (15), mentre que l'art de Llull, la nova 'scientia universalis' lul·liana «es pretén, alhora, inventiva -com la dialèctica aristotèlica-, demostrativa -com les ciències particulars- i general -com la metafísica i la mateixa dialèctica..., la solució al problema de la fonamentació de les ciències particulars i d'un altre problema inseparable d'aquest, el de la dependència d'algunes ciències (com la medicina o l'astronomia) respecte als arguments d'autoritat» (14), tenint, però, ben en compte que «l'Art de Llull, a pesar de la seva radical novetat, és incompreensible fora de l'ombra d'aquest discurs escolàstic, que és, alhora que el seu punt de referència ineludible, la seva condició de possibilitat» (16).

L'autor s'encara amb aquests problemes en dues parts, la primera de les quals és dedicada a *L'Art de Llull i la ciència sense 'inventio' escolàstica* (19-93), i la segona a *L'Art i el sistema escolàstic de les ciències* (95-422); dues parts que per ventura són més, respectivament, una introducció i el cos de l'estudi (i aquest explicat a manera de tríptic).

La secció inicial recorda que el gran nombre de llibres dedicats per Llull a exposar la seva art (portin o no aquesta paraula en el títol, com no el porta el *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi* del 1308, que coneixem per la recensió anterior) coincideixen en el fet d'ésser un mètode d'atrotar la veritat tot alhora compendiós, inventiu, demostratiu i general (24-26). Però d'ars 'inveniendi' ja n'era ben coneguda una en temps de Llull, la dialèctica, procedent dels *Topica* d'Aristòtil (27-29); també l'Aristòtil dels *Analytica posteriora* havia traspassat als escolàstics l'art de la demostració, però Llull afegia als dos ('propter quid' i 'quia'), formulats des de segles, un camí nou, el de la 'demonstratio per aequiparantiam' (31-34), superior a aquells dos perquè, saltant fora de l'univers constatable o mudable, malda a deduir el coneixement metafísic i la seva certesa del joc dialèctic a base de les 'dignitats' divines, tot i que de vegades el mateix Llull presenti el resultat de la seva, 'demonstratio' com una 'persuasio', com una prova 'quia', 'propter quid' o encara més (l'autor, però, defensa que algunes arts lul·lianes s'intitulen 'demonstrativa'

«perquè pretenen donar la via per trobar veritables demostracions en el sentit més estricte d'aquest terme»: 44). Entre aquesta pàgina i la 80 assistim als intents de clarificació de conceptes com els d' 'inventio', 'probabilitas', 'demonstratio' (47-62), d' 'ars inveniendi' (63-67) i 'subalternatio' en relació al concepte de ciència tant en Aristòtil com en els escolàstics contemporanis de Llull (69-80), en comparació dels quals «l'Art de Llull pretén ser, com la dialèctica, com l' 'ars inveniendi' escolàstica, una art general, però també vol ser, com l' 'ars demonstrandi' escolàstica, un mètode d'argumentar necessàriament a partir de principis evidents. Aquesta doble pretensió de l'Art és allò que singularitza la proposta epistemològica lul·liana en el context de l' 'ordo scientiarum' escolàstic i el fa rellevant en la història de la filosofia» (84-85), ja que maldava a dibuixar una ciència amb vàlida demostrativa universal, «una disciplina general... una sortida de la ciència escolàstica que significa l'oblit de les dues escissions que la defineixen: l'existent entre la 'pars inveniendi' i la 'pars iudicandi' de la lògica i l'existent entre les diverses ciències particulars» (88), intent en el qual Llull seria seguit per grans noms dels segles XVI i XVII (88-93). Tenim, doncs, posat el problema, o potser més ben dit, presentat l'intent lul·lià de donar-hi una resposta.

Aquesta ens és presentada en el tríptic del cos del volum, en la introducció del qual trobem un planteig més pròxim al tema: si per a Aristòtil i els escolàstics contemporanis de Llull, la metafísica és la ciència de l' 'ens reale' o extern al subjecte coneixent, i la lògica ho és de l' 'ens intentionale', o en tant que conegut per l'enteniment humà, els dos plans d' 'ens' poden ésser acomunats en un de superior que els esbrini tots dos: és l'intent lul·lià, desplegat en l'Art (97-112).

Això suposat, és natural que Llull consideri defectiva la lògica aristotèlica (i no per considerar-la exclusivament formal, com pensaven Tomàs i Joaquim Carreras i Artau: 116), ans per la seva limitació al camp de la intencionalitat, que l'exposa a no arribar més enllà de les probabilitats (115-118). D'altres lògics de totes les tendències, deutors d'Avicenna i contemporanis de Llull, s'havien adonat d'aquest defecte (119-135). Ací porta un nom conegut, el de 'fal·làcia': l'anàlisi entorn les raons de la seva defectivitat condueix a resseguir-la en successives obres lul·lianes: *Compendium logicae Algazelis* (138-141), *Ars compendiosa inveniendi veritatem* (142-158), *Art demonstrativa* i els altres títols del seu cicle, on compareix la doctrina sobre els punts transcendents (159-167), i la nova fal·làcia de la *Logica nova* (168-182). Seguint pel camí de les defectivitats, la lògica escolàstica també en té «a l'hora de dotar de matèria necessària els sil·logismes demostratius, sobretot a l'hora de trobar el seu terme mitjà», també pel fet de limitar-los a demostracions per 'propter quid' o per 'quia' (184); quant al primer dels dos darrers punts, Llull aporta la seva doctrina del 'particular en l'universal', car són aquests, els universals, els «que han de donar raó de la seva necessitat o impossibilitat» (207), doctrina de clares connotacions platòniques (208-215), la tòpica de la qual ha d'ésser cercada «en els llocs de l'Art, en l'alfabet i les figures» (232). No cal dir que la defectivitat del sil·logisme aristotèlic és superada amb la 'demonstratio per aequiparantiam', diferent de les possibilitats canonicament refusades per Aristòtil (283-288), pel fet que l' 'aequiparantia' no es basa en una 'proprietat' més o menys accessòria, que només pot sostenir una conclusió opinativa, ans en «la relació entre la forma i la seva matèria, que són correlatius essencials i inseparables que s'equiparen gràcies a l'acte que els iguala» (281); no seriem lluny de la 'distinctio formalis ex natura rei' (267-268); grans noms dels segles moderns anirien per aquest camí (288-295).

Després de les clarificacions dels capítols anteriors, entrem a aplicar la doctrina resultant a les relacions entre Art, metafísica i teologia. Prosseguint el discurs sobre les deficiències, després de les que Llull troba a la lògica, arriba el moment d'assenyalar les que retreu a la metafísica just durant la seva primera estada a la Universitat de París en el *Compendium seu commentum artis demonstrativae* (299-301). Si, doncs, la teologia escolàstica és defectiva, l'Art intenta de posar-hi remei, no pas concentrant la capacitat intel·lectual més amunt de l' 'ens' (cosa impossible, car no hi ha res), ans en una «manera de considerar-lo que justifiqui parlar d'ella com d'una ciència més universal que la metafísica» (305). No cal dir que tal pretensió no sols és relacionable, sinó que realment es manifestà dins l'ambient de les discussions entorn de l'estatut epistemològic tant de la teologia com de la filosofia a la Universitat de París durant la segona meitat del segle XIII i en relació a les tendències, radicalment contraposades de neoaugustinisme (reductibilitat de totes les ciències a la teologia cristiana) i d'averroisme (irreductibilitat, i, doncs, independència de la filo-

sofia), enmig de les quals s'afirmà la de l'aristotelisme moderat (concòrdia, almenys negativa entre filosofia i teologia) (306-357); no cal dir que l'autor acomuna Llull amb els neoaugustinians (335-338: llegiu: franciscans capitanejats per sant Bonaventura i, plenament contemporani de Llull, per Pèire Joan (Oliu)), cosa que explicaria la particular ,syn-patèia' entre mestre Ramon i els framenors.

La posició de Llull, però, no era cap d'aquestes tres: d'una banda, refusava, com tothom que pretengués de fer ciència seriosa, que aquesta es fonamentés (exclusivament?) en autoritats (368-370: el mateix Tomàs d'Aquino reconeixia que el «locus ab auctoritate est infirmissimus»: 374, nota 522, i 375); de l'altra, però, la síntesi de fe i de coneixement demostratiu és així exposada per l'autor amb aquestes frases que semblen ésser la seva darrera paraula: «Per a Llull, els principis de l'Art, particularment els de la figura A, la figura de les raons dels noms divins, són ,principia per se nota', evidents per a la raó natural; els continguts de la llei cristiana, en canvi, no ho són; amb tot, la veritat d'aquests continguts es pot concloure a partir d'aquests principis un cop la seva formulació és coneguda gràcies a la revelació» (388).

Heus-nos arribats a la darrera part del tríptic central, intitolada *La diferència entre l'Art, la lògica i la metafísica pel que fa a la seva relació amb els principis de les ciències*. Resumits els precedents, més aviat negatius, d'Aristòtil i de Tomàs d'Aquino, l'autor recorda que pel fet d'ésser alhora «una ,ars inveniendi' i una ,scientia generalis', [l'Art és] allò que li permet de pretendre haver resolt el problema -irresolt en Aristòtil- de la fonamentació de les ciències particulars», un cas paral·lel de la doctrina lul·liana general de demostrar mitjançant l'encaix del ,particulare in universalis' (219-232); això hauria equivalgut a «una represa postaristotèlica del vell esperit de la dialèctica platònica que, tot i el seu caràcter inventiu, era presentada pel mateix Plató... com una ciència universal, com el cim i la corona de totes les ciències» (421), com Janus, però, amb dues cares: una que mira el passat i l'altra que fita l'esdevenidor d'aquells que segles després cercarien una ,ars universalis' que fornís «un únic mètode per a tots els coneixements» (422).

La bibliografia ocupa les pàgines finals (439-455); però si la posterior al 1984 es pot seguir en «Estudios Lulianos» (441), no deixa d'ésser estrany de no haver assenyalat que la del 1979 ençà es pot seguir en aquestes pàgines, on també es pot trobar un complement a la de Marcel Salleras (ATCA, VII-VIII (1988-1989), 338-341); hauria estat una indicació útil per al possible lector.

* * *

Després d'aquest llarg (i segurament no reeixit) intent de resumir el contingut del llibre que ens ocupa (i la longitud ja és termòmetre de la valoració que en fa el crític), és arribat el moment de les observacions. Començaré per una de marginal; ja he dit que es tracta d'una edició sotmesa a exigències comercials, però hom hauria saludat efusivament qualche taula final: per exemple, d'obres lul·lianes citades; segurament la dita taula ens faria entrar pels ulls la preponderància de llibres pertanyents a les primeres etapes de la producció lul·liana ,artística', i això justificaria que hom es preguntés si el títol (i per tant, el primer missatge per al lector) no hauria d'ésser delimitat a una etapa o a uns anys; potser aquesta limitació (que, repeteixo, deu ésser anticomercial) explicaria detalls que, tot i ésser petits, tenen la seva importància, com per exemple el fet que en més d'una ocasió és citat el tema de l'ascens i el descens de l'intel·lecte (216, 324-325) i mai, si no m'erro, no és esmentat l'important *De ascensu et descensu intellectus*.

Un altre cas d'oblit sembla ésser el *Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri sarraceni*, al començament del qual trobem exposada la teoria musulmana de la diferència entre les set condicions coessencials a Déu i les onze qualitats, que són, amb excepció de l'eternitat corresponent a les primeres, pràcticament idèntiques a les ,dignitats' lul·lianes. Si l'autor hagués tingut en compte la dita doctrina per ventura hauria plantejat la seva disquisició tenint més present l'esmentada teologia a l'hora d'assenyalar precedents i concomitants de l'Art i potser no s'hauria cregut aquella visió tan optimista de la utilització de la dita Art, de les ,dignitats' i de la ,demonstratio per aequiparantiam' en la confrontació interreligiosa (358-366), car, tal com en un moment donat diu Homer en les esmentades pàgines inicials, en la teologia del musulmà les ,dignitats' no són sinònims del mateix ésser de Déu, ans només manifestacions ,ad extra': «...nos facimus eas respectu creaturarum, dicendo sic: Deus habet bonitatem, quia bonum creat; et habet

magnitudinem, quia magnum creat; et habet potestatem, quia potentem creat; et sic de aliis» (ROL, XXII (1998), 178/72-76); Llull, doncs, es trobava amb una alternativa teològica, segons la qual les ,dignitats' només permetien una demostració pels efectes, ,quia', no pas ,per equiparantiam'. És de doldre que el llibre no en digui res.

Una altra taula final molt benvinguda hauria estat la d'autors citats; així, el lector, en trobar, per exemple, citat Garceau a la pàgina 213, nota 226, línia 2, no hauria de perdre el temps, fins que troba el corresponent estudi en la pàgina 135, nota 66. Però no es tracta únicament d'estalvi de temps, tot i que aquest tingui el valor d'or, sinó de dibuixar la fesomia del llibre i de la investigació que ens hi és oferta; ens adonaríem que les referències a estudis sobre l'escolàstica van, si no totes, la majoria en direcció a París, i en canvi no sembla que mai hagi estat tingut en compte un autor que deu ésser una de les grans autoritats en allò que toca el mètode escolàstic, Martin Grabmann; i això certament ajuda a donar fesomia al resultat que tenim entre mans.

Dit això, afegiré que haver-se immergit en el tema de la ,cientificitat' de l'Art lul·liana, a partir dels seus més elementals components a l'hora de construir allò que era considerat en el seu moment el motor de la ciència, és a dir la demostració, sobretot la realitzada per mitjà del sil·logisme (la ,inventio', la ,demonstratio', els tipus de demostració ,quia', ,propter quid' i el descobriment lul·lià de la ,demonstratio per aequiparantiam', converteixen el sil·logisme en el constituïu de la ciència fins a la teologia), amb el complement d'haver assenyalat les posicions contemporànies (o no tant, quan les referències són a Aristòtil), és una aportació que per damunt de tot ha d'ésser objecte de sentit agraïment, encara que en el futur punts concrets puguin haver d'ésser repensats i que hom no estigui d'acord absolutament amb tot. El fet d'haver plantejat i conduït aquest estudi a partir dels seus elements gramaticals i lògics de la teoria de la ciència, justament perquè difícilment entra en les modes actuals, en la mateixa mesura ha d'ésser més avaluat.

I com que acabo de parlar de punts discutibles en referiré a dos. Primer: em pregunto si no calia donar més protagonisme a un d'aquells elements resolutius, que almenys no té en aquestes pàgines un lloc corresponent al que ocupa en les arts lul·lianes: em refereixo a les definicions i al seu paper en la dinàmica artística. Diré també que no veig la identitat doctrinal entre el text de Llull reportat en la pàgina 385 i el del *Liber de causis* de la 386; Llull diferencia sense possibilitat de confusió allò que és atribuïble a la Causa Primera, el ,credere', d'allò que és atribuïble a la segona, l',intelligere'; i allò que és atribuïble a la col·laboració d'ambdues és el transcendir-se la causa segona, per damunt ella mateixa: diferència, doncs, entre l'efecte de cada una de les causes i salt per damunt les possibilitats de la segona quan col·labora amb la primera. El *Liber de causis*, en canvi, no hipotitza una situació en què cada una de les causes produeix una acció diversa, ans les fa coincidir en la mateixa operació: «...omnem operationem quam causa secunda efficit, et causa prima efficit et plus»; i sense sortir d'aquesta operació única, hipotitza una situació en què la Causa primera prescindeixi de la segona: «...causa secunda, quando non efficit rem, influit causa prima, quae supra eam est, supra illam rem de virtute sua... et seruat eam». En Llull, la causa primera mai no prescindeix de la segona, ans en col·laborar-hi la potencia: una doctrina d'indubtable abast teològic i àdhuc antropològic.

* * *

L'editorial ha fet un esforç a fi de presentar una edició atractiva i, quant a la primera impressió, ho ha aconseguit; no, en canvi, en quant a la correcció del text, sobretot en les frases o paraules llatines. Perquè em toca personalment, diré que el meu segon cognom no és el que figura a 206, nota 212, línia penúltima. Les faltes de llatí farien un llista massa llarga, però en diré alguna: ,ens', que és neutre com en ,ens diminutum' (115), provoca en el lector una autèntica bursada als ulls cada vegada que no pot deixar de veure'l convertit en masculí, perquè, de més a més, és escrit en cursiva: ,ens mobilis' (99, nota 3, línia 3 del final), ,ens realis... naturalis' (104/14-15), ,ens rationalis' (104/17; 117/línia última del text), ,ens realis' (111/2; 118/1; 126/19; 130/12; 152/7; 153/nota 107/línia penúltima; 154/13; 157/5-4 del final; i 354/492/3), ,ens rationalis... realis' (114/7-8); també fa mal als ulls trobar en un sotstítol: *Alios syllogismos... appellabimus opinativi* (274): qui són aquests ,opinatius' en nominatiu i, per tant, subjecte; som, potser, nosaltres, que no sé qui som en aquell títol? I si els ,opinatius' són els sil·logismes, aleshores deu haver de dir

,opinativos'; una altra fallada garrafal de concordança: «de quadam Artem Generalem» (358, nota [498], línia 4 del final): en què quedem, ablatiu o acusatiu? El ,quomodo' de 314, línia 10, no ha de dir ,quodammodo'? Encara de llatí: traduir ,ligna' per ,totxos' no sols és una toxesa traductòria, ans encara una infidelitat amb repercussió doctrinal; el fuster, en efecte, no sols col·loca portes i finestres en un edifici, ans també les pot haver fabricades; el paleta, en canvi, no és rajoler i, en tant que paleta, no fabrica els maons (398 i nota 569).

Sense sortir del llatí, trobem una *Petitio Raymundi pro conversione infidelium ad Coelestinum V papam*, 'Petitio' que Llull no escriví mai, car allò que realment redactà i presentà personalment en consistori de papa i cardenals fou la *Petitio de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels* (ATCA, I (1982), 29-43); la traducció fou no una *Petitio... ad Coelestinum V...*, ans *ad Bonifacium VIII*, possiblement el mateix mes de desembre del 1294; el llatí de la petició a Celestí V és traducció posterior, potser del segle XVIII; és cert que en la *Petitio... a Celestí V...* Llull es refereix a «alcuna noua manera que Déus m'ha donada a vensre tots aquels qui contra la fe cathòlica vulen neguna cosa prouar...» (ibid, 40/60-61), però no creuria que en aquella ,donació de Déu' hom hi hagi de veure res més que la que uns pares normalment veuen en tenir als braços un fill que els omple de felicitat. I ja que parlem de títols, siguim permès de negar que en «Els Nostres Clàssics, 58-59» hagi estat publicat un llibre, el títol del qual sigui *Llibre d'Evast e Blaquerma* (41, nota 33), perquè en català ,Blaquerma' és una invenció d'incapaços de demostrar la dita grafia ni per ,quia', ni ,propter quid' ni ,per aequiparantiam', ja que tota la tradició textual manuscrita catalana és, sense excepció, ,Blanquerma' (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 568, núm. 4651; XV (1996), 588); algun altre petit detall, com l'absència de l'any, al qual correspon el volum 31 de la «Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie» a 139, nota 71; o el fet que amb la nota 108, l'autor ens remeti «més avall pàgs. 154 i segs.» i això en la mateixa pàgina 154, són, com dèiem, petits detalls que no afecten la validesa i la valoració del treball.

El crític no pot posar punt final a aquestes pàgines sense desitjar a l'autor que molts deixebles segueixin els seus passos i contribueixin a enriquir els estudis lul·lians en aquests camps tan fonamentals de la mateixa constitució de l'Art.

Josep Perarnau

Arnaldi de VILLANOVA, *De esu carniūm*. Edidit et praefatione et commentariis catalanis anglicis-que instruxit Dianne M. BAZELL (Arnaldi de Villanova opera medica omnia, XI), Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona i Fundació Noguera 1999, 232 pp.

El *De esu carniūm* és un text arnaldian que es troba en el terreny fronterer entre la medicina i la religió i per aquesta raó potencialment interessant a un ròdol més ampli de lectors. I aquesta ja és raó per a agrair a editors i editorial de les AVOMO l'haver-lo posat a l'abast del públic interessat en la present edició crítica, deguda a la prof. Dianne M. Bazell, que presenta el seu treball en un tríptic format per introducció (en anglès i català), edició crítica del text i taules finals.

La introducció comença remarcant que el *De esu carniūm* és un text inclassificable des d'un punt de vista del contingut, però en canvi autoexpressió de la quinta essència de l'autor (145). Tot porta a considerar que l'obra fou escrita entre el 1301 i el 1305 (manca en el Vat., Borgh. 205 i és en el Vat. lat. 3824), un període ,tumultuos' en la vida d'Arnau (148), qui sap si com a obra que tenia segura l'acceptació social i la institucional, que podia demostrar la seva capacitat d'escriure tant de medicina com de teologia (152). La seva relació amb els cartoixans és coneguda, i concretament la que mantingué amb Scala Dei (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 53); però el *De esu carniūm* hauria estat escrit per a cercles de lectors més amplis, segurament el dels col·legues de la facultat de medicina de Montpeller i sobretot el de les autoritats de l'Església (153).

A defensa de la radical abstinència de carn, àdhuc en el cas de malaltia greu, observada en la Cartoixa, Arnau es val d'arguments diversos, ací exposats: de raó, de tradició, de ciència mèdica, d'exemples escripturístics i de constatació de longevitat, encara que aquella dieta no sigui prougnada per a tothom (154-156).

Una nova secció col·loca el raonament d'Arnau en el marc de la història de la medicina, tot fixant-se en els arguments i les raons que no utilitza, tant com en els que empra, ja que es tracta de defensar una forma de ,noalimentació' àdhuc en cas de malaltia greu, no pas d'un ,regimen sanitatis'. En el pla pràctic, Arnau recorda l'ús popular de vi, ous i llet per a l'envigoriment dels malalts i en el teòric es col·loca en la línia doctrinal de Galè i d'Avicenna a l'hora d'individuuar les forces de la vida i de la mort (158), cosa que desemboca en una exposició de la dietètica antiga i de l'àrab. Arnau mateix, en el *Speculum medicinae* s'hauria col·locat en la línia de Galè i d'Avicenna, doctrina que el *De esu carniūm* redueix i esquematitza dràsticament (180-181).

El capítol següent és dedicat a les *Traditions teològiques* i als *Precedents monàstics* (181-194), i comença recordant que per a la tradició ascètica cristiana, el cos és palestra de disciplina espiritual i que el programa cartoixà de domini del cos té l'aval de l'antiguitat, de la tradició cartoixana tant doctrinal com pràctica, i l'aprovació de l'Església de Roma (181-192). Després resumeix les concepcions entorn la carn i la dieta religiosa: ja des dels Pares del Desert la vida ascètica és equiparada a l'exercitació militar; una de les seves concrecions és l'abstinència de carn, considerada ,calenta', en un context doctrinal que estableix la línia que va de carn a escalfament i a luxúria i, per contra, la que va d'abstinència de carn a refredament i a castedat o virginitat (183-185). En conseqüència les regles monàstiques han legislat sobre l'alimentació càrnica en els monestirs: sant Benet només la permetia als malalts, l'irlandès Columbà la prohibia tant a sans com a malalts (186-187); d'ací, els monjos discutiren què entrava en el concepte de ,carn' o qui entrava en el de ,dèbil', i amb les discussions la disciplina dels monestirs tendia a la permissivitat també en aquest punt (189-192). Atesa la relació entre abstinència de carn, castedat i espiritualisme, la negativa radical de la Cartoixa a permetre la carn, ni tan sols als malalts, havia d'ésser defensada per Arnau (193); però també es podia convertir en argument de sospita contra ell per la possibilitat de connotacions càtares.

Les darreres pàgines de l'estudi introductori assenyalen el lloc del *De esu carniūm* en l'obra d'Arnau. La primera dada ve de la tradició manuscrita, car, tal com ja sabem, compareix en el Vat. lat. 3824, compilació d'obres de naturalesa doctrinal no mèdica, ans teològica; el primer exemplar d'obres mèdiques que l'inclou és el ms. Harley de Londres, British Library, més de cent anys posterior a l'acabat d'esmentar; i la majoria de còpies prové de cartoixes, d'ambient, per tant, religiós; absent de les dues primeres edicions d'un aplec d'obres medicals, hi entra en la de Lió 1520 i es trobaria en altres tres del mateix segle (194). L'autora evita aquest camí i entra a esbrinar la col·locació de l'obra per la naturalesa del llenguatge utilitzat, i així constata que les referències bíbliques inicials són de l'Antic Testament, dels *Salmos*, on no hi hauria «allusions to apostolic travails» ni hi són mai comparades les acusacions a la Cartoixa per la prohibició absoluta de carn amb les adreçades als deixebles de Crist; tampoc no s'hi trobarien formulacions de radicalitat evangèlica, ni apel·lacions a la ,veritat del cristianisme', ni Arnau es fa seu el ,carthusian way of life' (197-198); la diferència seria visible en dos fragments del *De esu carniūm* i de l'*Alia informatio begunorum*, ací col·locats en paral·lel (199): tant com el darrer es refereix a la imitació de Jesús, el primer desqualifica una doctrina, la que seria pecat privar els malalts de menjar carn: aquesta doctrina seria herètica; fora d'això, ací Arnau no fa propaganda de res ni fa cap referència a previsions escatològiques, ans es limita a defensar una forma de vida de gent piadosa (200-202). El *De esu carniūm* seria, doncs, més allunyat dels tractats doctrinals que dels mèdics. Això no obstant, Arnau sembla que hi havia vist un camí de prestigiarse davant l'autoritat eclesiàstica, demostrant que a base de la seva medicina podia elaborar una mostra de teologia acceptable (203-204).

No cal dir que la part central (i principal) és la dedicada a *The Text and Manuscripts* (93-135), on trobem descripció dels vint-i-set manuscrits que havien conservat còpies del *De esu carniūm* fins al nostre segle, dos dels quals, els de Gdansk/Danzig i de Metz, es perderen en la segona guerra mundial (96-106). El text de l'edició crítica, basat en el Vat. lat. 3824, que en principi té totes les garanties d'immediatesa i control del mateix Arnau de Vilanova, és correctament transcrit i enriquit amb un abundant apartat crític de variants i amb l'apartat de fonts (109-135).

L'edició és completada amb la bibliografia (205-216), amb taula de noms esmentats en l'estudi introductori o en el text del *De esu carniūm* (219-221); la segona taula és l',index verborum' del text llatí (223-229); amb l',index codicum' s'acaba el volum (231).

A la valoració altament positiva de l'edició que la prof. Dianne M. Bazell ha posat a l'abast dels estudiosos, sota la qual hom endevina una quantitat més que considerable de treball rigorós, oposarem només dues observacions: el Vat. lat. 3824, sí que té descripció, publicada el 1992, dins el meu *L'Allocutio christini d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), 12-23, a l'interior de la qual el nostre tractat es troba a la pàgina 20, núm. 23; no creuria que fora de la conclusió ja assenyalada per l'autora (el *De non usu carniū in Carthusia* hauria estat escrit entre el 1302 i el 1305), de la col·locació concreta del text en el manuscrit sigui possible deduir-ne alguna precisió cronològica, perquè tinc la impressió que és col·locat al final de la primera llista de tractats per raó de l'anomalia del tractat, també assenyalada per l'autora (204). Però no deixa de fer estrany que el 27 de setembre de 1998, en què l'autora posava data al seu llibre (141), no conegués una descripció completa del que ella considera el manuscrit bàsic, feta pública abans d'acabar el 1992.

La segona observació afecta la doctrina. Ja sabem que l'autora veu una de les diferències entre el *De usu...* i l'altra literatura espiritual arnaldiana en el fet de començar amb una citació del *Salm* LXIX, 12, i no amb un text del Nou Testament que fes referència a les tribulacions apostòliques. L'autora no sembla haver-se adonat que el fet, cert, de la citació salmòdica, de cap manera no permet d'establir una diferència entre aquest i els tractats polèmics que l'acompanyen en el Vat. lat. 3824; el text del *Salm*, certament, és de l'Antic Testament, però immediatament és posat en boca de Jesús, per tant reportat en tant que utilitzat en el Nou Testament en referència a les persecucions de Jesús, tal com diuen les paraules inicials immediatament després de la frase salmòdica: «Christus hiis verbis conqueritur de phariseis et legis peritis...» (110, 5-6): els caps de turc són els fariseus i doctors de la llei contemporanis d'Arnau, exactament igual que en els altres tractats polèmics, que l'emmarquen en el Vat. lat. 3824; i que sota denominacions neotestamentàries s'amaga la realitat contemporània d'Arnau ho diu l'equiparació d'aquells 'pharisei et legis doctores' amb els 'regularibus et secularibus clericis', els quals «absque freno pudoris condemnant eam (Carthusiam)» (111, 22 i 24). És possible (almenys com a hipòtesi de treball) que una comparació entre les expressions del *De usu carniū* i les dels tractats polèmics contemporanis conduís a una clara aproximació entre aquests dos extrems, bo i apartant-lo dels tractats mèdics.

Però aquest parell d'observacions de cap manera no rebaixa l'alta valoració del *De usu carniū* vilanovà amb què ens ha regalat la prof. Dianne M. Bazell.

Josep Perarnau

Joseph ZIEGLER, *Medicine and Religion c. 1300. The Case of Arnau de Vilanova* (Oxford Historical Monographs), Oxford, Clarendon Press 1998, X i 342 pp.

Aquest llibre és la tesi doctoral de l'autor, revisada per a l'edició; en un primer moment el tema havia d'ésser el de les condemnes eclesiàstiques d'incidència acadèmica entre el 1280 i el 1350, que, per la seva inabastable amplitud, es concentrà en el de les relacions entre medicina i teologia esbrinades en un autor de primera categoria en ambdós camps: Arnau de Vilanova; quan cal, el nostre autor és col·locat en paral·lel amb dos altres contemporanis: el genovès Galvano da Lavanto, com Arnau metge amb interessos teològics, i el dominicà Giovanni da San Gimignano, teòleg que sense particular relació amb la medicina, emprà lèxic i referències mèdiques (39). L'estructura del llibre és clara: introducció, quatre capítols que constitueixen el cos del volum, i les conclusions, seguides de tres apèndixs, de la bibliografia i de la taula de conceptes i d'autors antics.

La introducció (1-45), ultra un bon resum biogràfic del nostre metge, que subratlla les seves dues fesomies (21-33), precisa el tema ja esmentat: en el pas del segle XIII al XIV, religió i medicina o medicina i religió segueixen fortament unides, encara que la medicina tendeix a subratllar la seva identitat no sols com a camp de saber, ans també pel fet que, almenys en teoria, els clergues es van allunyant (o van ésser allunyats) de la pràctica de la medicina (2-10); una terça posició, la de la rivalitat entre els dos camps, era potser socialment marginal, però es manifestava àdhuc en textos oficials com el cànon 22 del IV concili del Laterà del 1215 (9). La situació de la

doctrina mèdica en el pas del segle XIII al XIV és descrita seguint les aportacions de Lluís Garcia Ballester, Michael McVaugh i llurs col·laboradors: base teòrica aristotèlica amb metodologia universitària de 'lectio, quaestio, disputatio', i aplicació galènica cercant de conservar o de restablir l'equilibri d'elements i d'humors, amb sentit religiosament neutral, projecte en el qual l'escola de Salern anava éssent substituïda per Montpeller, Bolonya i París (14); l'autor, però, considera 'omission serious' (16) la manca d'atenció a les concomitànies religioses, de les quals la Facultat de Medicina de Montpeller era farcida (17-18). En pura lògica, l'autor es proposa de superar la dicotomia entre medicina i religió, en línia amb Paul Diepgen, Salvador de les Borges (Joan Botam) i de Chiara Crisciani, a diferència dels quals, però, no basarà el seu estudi en textos ara considerats apòcrifs (37-38), tal com exposa amb detall en les pàgines 40-45.

El primer capítol (46-113) és de naturalesa filològica i pretén de desxifrar la fantasia d'un metge analitzant els termes que empra en els seus textos (47). La primera constatació és que obres com *De considerationibus operis medicine sive de flebotomia*, *Aphorismi de gradibus* o *Medicacionis parabole* no sols empen la paraula clau, 'salus' i l'adjectiu 'sanus', que expressen l'objectiu tant de la medicina com de la teologia (47-48), ans encara d'altres expressions comunes: 'fidelis medicus', 'fides', 'fiducia', 'rectitudo intentionis', 'quantitas virtutis' (49-52). La següent és que el mateix Arnau era ben conscient de la vinculació en ell entre medicina i religiositat cristiana, car explica que el darrer títol inclou el mot 'parabola' perquè així com aquesta és una semblança, també la sanitat corporal ho és de l'espiritual: «...canones hic expressi... convenienter possunt spiritualibus lapsibus adaptari, nam invisibilia per visibilia designantur» (53, nota 32); en general, els textos religiosos d'Arnau demostrarien que ell era conscient de la dimensió espiritual de la medicina (54), punt en el qual Ramon Llull anava molt més enllà, sobretot en la distinció final, o *Methaphorica del Liber principiorum medicinae*, car veia en la teoria dels graus i de les qualitats dels elements un camí que condueix la ment humana a la Unitrinitat de Déu d'una banda, i a la relació de Crist i els dotze apòstols de l'altra (58-59). Tornant, però a Arnau de Vilanova, l'autor introdueix un punt de referència, el del 'nivell (alt o baix) de llenguatge mèdic' en escrits religiosos, ententent que 'alt' i 'baix' poden ésser determinats no sols per la terminologia més o menys tècnica, ans també per la qualitat i la freqüència en l'ús de la mateixa, fins a arribar a la saturació d'un text, conceptualitzada per l'autor com a 'medicinització del llenguatge religiós' (57-58); l'anàlisi de la significació de les lletres en el Tetragrammaton, ajudada del dinamisme de la matèria en el cos animal (61-62), condueix a un doble resultat: els processos biològics proporcionen un model cognoscitiu aplicable àdhuc al dogma de la Unitrinitat de Déu; i alhora posseeixen un fons moral i espiritual en llur mateixa constitució ontològica; però cap d'aquestes observacions no és específicament mèdica (68). Una altra mostra es troba en el tema de la pobresa apostòlica, necessària a la perfecció cristiana, com qualsevol membre no essencial del cos és necessari a la seva completa: observació de baix nivell professional (69); ho és més, en canvi, la seva comprensió de les circumstàncies concretes a les quals s'ha d'adaptar la dita pobresa: i aquesta comprensió és la pròpia d'un metge, no pas d'un místic delirant (70); la implicació professional és confirmada per la forma com addueix observacions tretes de la dinàmica de sentits, òrgans i les aplica, ni que sigui instrumentalitzant-les, a la vida espiritual (70-73); com també ho és per l'amplitud que les comparacions corporals tenen en la doctrina d'Arnau, tant en les seves aplicacions individuals com en les del Cos Místic de l'Església (o de la societat civil): «Espontàniament Arnau se serveix de la realitat física, que és el cos, per descriure els fenòmens morals i espirituals» (73-79). De la comparació amb Galvano da Lavanto i Giovanni da San Gimignano resulta que aquests empen el llenguatge mèdic en un nivell més alt que Arnau (90). Les darreres pàgines ressegueixen la utilització de les categories i de les expressions de salut i malaltia en les obres espirituals d'Arnau, sobretot a l'hora de (des)qualificar la fesomia espiritual dels seus contradictors (91-96), i això fins al punt que, com a darrera paraula d'aquest capítol, Ziegler resumeix així el resultat: «Les metàfores i els símils fisiològics i anatòmics constitueixen, de molt, el nucli del seu llenguatge figurat. I encara que moltes d'aquestes metàfores siguin comunes a tota la clerecia, ell (i Galvano), no han de recórrer a enciclopèdies ni a manuals per treure'n analogies lingüístiques» (112).

S'ha realitzat, doncs, una 'transumptio' del pla corporal a l'espiritual i en el capítol següent l'autor es pregunta quin ha estat el mecanisme o cadena de transmissió: la consciència d'ésser instrument de Déu? Trobem successivament la doctrina d'Arnau sobre la virtut de 'caritat' com a

font tant de l'activitat mèdica com de la religiosa; en ambdós camps, de més a més, és constatable la consciència d'ésser beneficiari de la il·luminació divina; i aquesta constatació condueix per la directa a allò que, si no m'erro, és el nucli del capítol i qui sap si de tot el llibre: comença en les pàgines 128-133 sobre font i característiques del coneixement teològic, segons el qual la figura del 'speculator' era més subversiva que la d'una senzilla profecia sobre la vinguda de l'Anticrist durant la segona meitat del segle XIV (129-131); hi defensa l'accés dels seglars a la teologia i qüestiona i ataca "the ecclesiastical academic monopoly over learning and preaching" (131); i es desplega en les pàgines següents, que m'atreveria a resumir d'aquesta manera: el paral·lelisme entre l'Arnau metge i l'Arnau que, tot i ésser metge, pretén ésser reconegut com a teòleg, desemboca en la justificació d'una teologia alternativa. (Però, i ara sóc jo qui parla, no pas Joseph Ziegler, el paral·lelisme seria exacte si, per a donar exemple, Arnau metge defensés una medicina alternativa en virtut de la il·luminació divina, cosa que no fa pas, tal com hom pot veure en les línies 8-10 de la pàgina 128; i només a continuació apliquéu la mateixa possibilitat a la teologia). Però l'autor s'ha adonat que, en polemitzar contra els 'theologi philosophizantes' i els 'philosophi theologizantes', és possible que Arnau hagi establert un 'tertium quid', el del 'medicus theologizans' (148). No cal dir que aquest fil conductor que reuneix medicina i filosofia és ben visible en nombre d'obres d'Arnau de Vilanova, en particular en el *De non esu carniū Carthusianorum*, car és un cas pràctic de la implicació de religió i medicina en Arnau de Vilanova (157-162).

El capítol quart (176-213), presidit pel sotstítol *Medicina per a predicadors*, de naturalesa més interpretativa que expositiva, és dedicat a esbrinar de forma més sistemàtica la utilització de coneixements mèdics sobretot per part de predicadors, ja que en el pas del segle XIII al XIV els dits coneixements foren incorporats a nivells diversos en les exposicions de doctrina religiosa, cosa que contribuï al fet que en aquells moments la medicina esdevingués un element cultural significatiu (176-177); l'examen de l'aplicació de dades mèdiques a la vida religiosa és realitzat en obres de tres contemporanis: Giovanni da San Gimignano, dominic, Servasanto da Faenza, franciscà, i Pierre Bersuire, benedictí (aquest esmenta una vegada Arnau: 208), les referències mèdiques dels quals són recordades amb detall en els dos apèndixs (277-313); i condueix a la doble constatació que en l'adocrinament religiós, en aquells moments les referències mèdiques són més utilitzades, i en sentit ascendent, que les referències al macro- o al microcosmos, predominants en segles anteriors (206 i 209). Aquesta anàlisi projecta més llum damunt aquells metges que s'inclinaven vers la teologia (212).

El darrer capítol (214-267), esbrina quina fou la relació entre medicina i religió cristiana o entre metge i pastor d'ànimes des dels primers segles cristians (215-222), en què s'establí, enfront dels dualismes entre esperit obra de Déu i matèria obra del dimoni, la doctrina bàsica que el cos pertany a la creació de Déu, entorn la qual en els segles successius es presentaren detalls problemàtics com els de la relació entre malaltia i pecat o el de la malaltia com a ocasió de millorament espiritual (extrem ja defensat per Sèneca: 224); resseguint aquesta incitant primera part del capítol, trobem a mitjan segle XIII el dubte (i Arnau en participava) de si la medicina era només una 'ars' o també es podia considerar 'scientia' (223). Successivament l'autor recerca en el *Speculum naturale* de Vicenç de Beauvais les indicacions sobre la utilització del diagnòstic d'un metge per part d'un cristià (223-226) o en les informacions proporcionades per Joannes de Bromyard, *Summa praedicatorum*, la valoració de la medicina que el poble podia rebre del seu rector o predicador (226-230); darrere aquests autors hi ha la valoració que la *Bíblia*, sobretot *Eccli*, XXXVIII, 1-8, comentat pels glossadors medievals, fa del metge (230-235). Arnau se servia de les glosses bíbliques, car s'hi refereix constantment en els seus escrits religiosos, i n'hi havia almenys cinc volums entre els llibres de la seva biblioteca (235).

Arribat ací, Ziegler es fa tres preguntes: si, i en cas afirmatiu, fins a quin punt foren incompatibles en Arnau la doctrina o la pràctica mèdica i la religiosa: en el curs de deu pàgines (240-250) és exposada la resposta negativa: Arnau metge estudia i propugna un tractament de la natura en ella mateixa, potenciant les seves virtualitats guaridores; però ni en aquest punt no tanca el camí al recurs al Metge suprem; Arnau espiritual, per contra, subratlla els aspectes religiosos de la malaltia; els 'clergues' no tenien res a objectar en cap dels dos extrems.

La segona pregunta esbrina si la teràpia suggerida en els seus llibres de medicina permet d'afirmar que Arnau es contraposava a la moral cristiana. En les pàgines destinades a esbossar la

resposta (251-258), Ziegler recorda que Arnau desconfiava de les contricions de darrer moment, ell que vivia en un ambient en què calia insistir en l'obligació medical d'avisar malalt i família a cridar el rector de la parròquia (252), detall que ell mai no esmenta, com tampoc l'extrema unción per a qualsevol pas del tractament d'un malalt; i canvi és bel·ligerant a favor de la prohibició que el malalt se sotmeti a l'atenció d'un metge jueu (256-258).

En terç lloc es pregunta si els metges eren de fiar quant al compliment de la seva obligació de mirar per la salvació de llurs pacients (240), pregunta concretada en si Arnau de Vilanova propugnava teràpies incompatibles amb la doctrina moral cristiana: la resposta és que la tenia ben present i s'hi atenia. Més encara, el cas d'Ausiàs i Delfina de Sabran demostra que instrumentalitzava els seus coneixements mèdics a favor de posicions 'espirituals' (260); en el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, la descripció del coit és seca i tècnica (262); i té en compte llur estat, en tractar de situacions i casos mèdics, sobretot sexuals, de religiosos i religioses (263-266). I així tenim que la conclusió d'aquest capítol és que la situació normal era la col·laboració entre metges i clergues (267).

* * *

La conclusió de tot l'estudi recorda que hi han estat tractats dos temes: el del possible influx de la ciència mèdica en la dedicació espiritual d'Arnau de Vilanova, i el del rol cultural que en aquell pas del segle XIII al XIV feia que augmentés la valoració social de la medicina.

Quant al primer, Ziegler constata que Arnau de Vilanova s'introduí en el camp de l'espiritualitat portant la seva estructura mental de metge, estructura que hauria estat la suma de quatre factors: un llenguatge mèdic en part comú amb el dels clergues (per exemple, 'purga' s'aplicava tant a la guarició del cos com a la de l'esperit); la convicció que la medicina transmet un missatge espiritual (sobretot en el cas d'Arnau, que tenia consciència d'ésser 'speculator', bada o talaier, dotat d'una «acrobatic ability to adapt medical theory to the desired theological argument» (269); el lloc de la caritat tant en l'actuació del metge com en el coneixement superior; i la possibilitat, en virtut de l'activitat mèdica, d'accés a l'ànima i a les seves passions, tant com al cos (268). I tot i que el mateix autor considera aquest estudi «an incomplete and imperfect, provisional synthesis» (276), hom pot pensar amb ell que una conclusió és incontrovertible: entorn el 1300, tant metges com clergues no limitaven l'abast de la dedicació mèdica a la seva sola funció terapèutica. El segon tema ha omplert les primeres pàgines.

Dos apèndixs, dedicats respectivament a les analogies mèdiques emprades tant per Giovanni di San Gimignano (277-293) com per Pierre Bersuire (294-313), i un tercer, que transcriu un fragment de sermó d'Humbert de Romans a estudiants de medicina (314-315), són completats per les indicacions de fonts i de bibliografia (316-334) i per la taula de temes (335-342).

* * *

L'autor mereix tota mena de felicitacions per haver emprès i dut a bon terme el present estudi sobre un tema tan important com llèpol, al qual desitgem continuïtat tant per part de l'autor (ningú tan preparat com ell per a insistir-hi) com d'altres, enllaminits per un tema, que es pot plantejar en d'altres camps (com és ara el de la relació entre la doctrina canònica penal i la seva il·lustració mitjançant certes operacions amputatòries mèdicoquirúrgiques); i per la feïnada complementària que li haurà representat introduir-se i moure's amb facilitat en un camp com és el de la doctrina teològica del cristianisme, cosa que en general ha realitzat amb ben bona nota (tot i alguna fallada, com l'atribució a Crist de realitats que corresponen pròpiament al Verb de Déu: 62); hi ha alguna altra inexactitud, com per exemple, la d'atribuir a Arnau de Vilanova el *Vae mundo in centum annos* (75, nota 97), que aquest es limità a incloure dins el *De mysterio cymbalorum*; o la de confondre la comarca de l'Urgell, veïna de Lleida (comarca, com la del Penedès, esmentada en el mateix lloc per Arnau) amb la ciutat de La Seu d'Urgell (7, nota 100), en plena serralada pirenaica; o identificar amb la *Glossa ordinària* referències d'Arnau que remeten a alguna altra (94); o més d'una falta de llatí, com 'occultus lumen' (204), per 'occultum', o 'ab sensu' (210), per 'a sensu'. Però allà on el crític no té altra solució que la de manifestar el seu desacord és

en les pàgines dedicades a l'alternativa teològica propugnada per Arnau de Vilanova (128-134); el lector inadvertit, en llegir frases com «He (Arnau) offers a model of knowledge which differs radically from the prevalent view, challenging the magisterial authority of the Church and opposing its claim for a monopoly over theological thought» (128), o «...Arnau thus opens the door for an alternative channel of learning besides the Church» (130), en surt amb la sensació que ell es contraposa a tot el bloc de magisteri eclesiàstic, sense distinció; hauria estat preferible de referir-se a una explicació formal i detallada del *Eulogium de notitia verorum et pseudo apostolorum* (per cert, no esmentat en aquestes pàgines), on, només després d'una declaració tan explícita com aquesta: «...requiruntur ad verum apostolatum... quod a Christo mittantur ad preconium evangelice veritatis, vel immediate, sicut primi principes et fundatores ecclesie, vel mediate, sicut eorum successores qui ad hoc ministerium canonica institutione mittuntur» (ed. Carreras Artau, 35), arriben les cinc condicions del ‚verus preco vel apostolus‘, aquestes sí, alternatives als teòlegs professionals de les facultats universitàries o de les escoles de teologia (*ibid.*, 35-42); l'exposició, doncs, de la diferència, o de la frontera entre allò, que ell acceptava (l'estructura jeràrquica de l'Església) i allò que refusava (una teologia ‚filosofitzada‘) podien haver resultat més precises.

Josep Perarnau

Lola BADIA, *Textos catalans tardomedievals i «ciència de naturales»*, discurs de recepció a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Contestació de Josep ROMEU I FIGUERAS. Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona 1996, 101 pp.

Es tracta d'una publicació que recull el discurs llegit per Lola Badia i Pàmies, el dia 21 de novembre de 1996, en l'acte de recepció pública a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (RABL), com també el discurs de contestació al de la recipiendària pronunciat per l'acadèmic numerari Josep Romeu i Figueras; el volum inclou la *Bibliografia de Lola Badia (1971-1996)* (89-98) seguida d'una «Classificació temàtica» (99) que permet de fer-se una idea panoràmica de quins han estat fins ara els principals ‚cavalls de batalla‘ de la recerca filològica de la professora Badia: I. Poesia medieval: edicions (5 títols), estudis (8), ressenyes (6). II. Ramon Llull: edicions (3), estudis (15), ressenyes (15). III. Cultura literària s. XIV-XV: edicions (4), estudis (30), ressenyes (7). IV. Literatura s. XX (10 títols). V. Bibliografia (13), i VI. Intèrprets (10).

El discurs-estudi de Lola Badia s'estructura en cinc parts, amb proemi, apèndix, reproducció d'una mostra de manuscrits i bibliografia.

El proemi consisteix en una evocació de la Dra. Francesca Vendrell i Gallostra, predecessora del seient de la RABL que en l'acte d'investidura passa a ocupar la Dra. Lola Badia. Aquesta hi comenta les principals aportacions de Francesca Vendrell en el camp de la investigació històrico-literària, basades principalment en la documentació de l'Arxiu Reial, mal anomenat Arxiu de la Corona d'Aragó, corresponent a la primera meitat del segle XV, àmbit en el qual s'inscriu bona part de la seva obra, sobretot la dedicada a la història dels jueus catalano-aragonesos que anà publicant en la revista «Sefarad».

La primera part del treball (*Del trivi a la filosofia natural*) és una mirada retrospectiva vers la tradició d'estudis de filosofia natural, una revisió bibliogràfica en vista a dibuixar un mapa de l'ús científic del català en l'edat mitjana. «Tinc la intenció de parlar de la ciència medieval accessible des del català» (13), diu Badia, constatant seguidament que «un cop d'ull a l'inventari de les obres catalanes medievals de tema natural dona un ampli avantatge als llibres de cirurgia, medicina i manescalia, seguits dels escrits sobre astronomia/astrologia» (14) (vegeu també el llibre d'aquest ressenyador, *El llenguatge científic català. Antecedents i actualitat*, Barcanova, Barcelona 1994, especialment, 11-22).

En la segona part (*L'estudi de la filosofia natural al servei de la filologia*), l'autora presenta «un florilegi de passatges majoritàriament poètics, la interpretació dels quals està condicionada per la familiaritat del lector amb la ‚ciència de naturales‘» (17) i addueix exemples del *Cançonet de Ripoll* i del *Fraire-de-Joi e Sor-de-Plaser* (segle XIV), de Ramon Llull i d'autors com Jaume Roig i Ausiàs

March. Fa referència a mots d'interpretació dubtosa o polisèmics (‚lligadura‘, ‚naturals‘, etc.), «però indubtablement adscrit[s] a la terminologia natural», per passar, tot seguit, a plantejar «una incompatibilitat ideològica que cap lector de literatura tardomedieval no hauria de menystenir: la dels moralistes i els metges» (22 [afirmació que no coincideix pas amb les conclusions de l'estudi de Joseph Ziegler sobre Arnau de Vilanova, acabat de recensionar]). Les raons del discurs moral queden exposades en un ‚eximpli‘ procedent del *Dotzè llibre del crestià*, d'Eiximenis, que Badia aporta com a contrast a les raons del discurs natural suggerides a partir d'un fragment del text mèdic català *Speculum al foderi*, un tractat d'higiene sexual i d'andrologia.

Aquesta oposició entre el discurs moral i el discurs mèdic mena l'autora, ja en la tercera part (*Traduccions científiques al XIV i al XV*) a apostar —segons Josep Romeu, en la contestació— «en favor de la necessitat de l'estudi de les traduccions científiques en llengua romanç de durant els segles XIV i XV, així com de la formació dels corresponents lèxics tècnics, advertint que les traduccions al català no han merescut, en general, el mateix interès de les castellaneres d'Alfons el Savi» (86). Lola Badia és del parer —que aquest ressenyador subscriu bo i alegrant-se de veure impresa una idea mantes vegades rumiada— que convé englobar els textos científico-tècnics catalans al discurs general de la història de la llengua.

En la quarta part (*La ‚ciència de naturales‘ lul·liana i el context vulgar*), Badia edita críticament un llarg passatge de la traducció catalana de la *Isagoge* de Joanici, que presenta una clara concomitància amb la primera part del capítol 88 de la *Doctrina pueril* de Ramon Llull, autor que juntament amb Arnau de Vilanova representa el cim del conreu de la literatura científica generada en català durant l'edat mitjana.

Finalment, en la cinquena part (*Recapitulació*), Lola Badia insisteix en el tema nuclear del seu discurs-estudi: «No cal dir que l'establiment de ponts entre la filologia i la història de la medicina, quan aquesta desemboca en l'estudi dels textos medievals que la difonien socialment, és una consecució irrenunciable» (57), de manera que cal incorporar l'estudi d'aquests textos «als panorames d'història lingüística i literària, si més no des del punt de vista de la construcció d'una prosa expositiva vulgar, la qual ofereix mostres de maduresa al tombant del segle XIV» (58).

* * *

Per la seva banda, Josep Romeu i Figueras apunta, en el seu discurs de contestació, tant la seva relació amb la recipiendària com la carrera docent i investigadora d'aquesta; després comenta el discurs-estudi de Badia i conclou, amb paraules complaents, dient que la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona se sent agraïda i segura de l'elecció distintiva de la doctora Badia.

Carles Riera

Josep PERARNAU I ESPELT, *La traducció catalana resumida del «Vademecum in Tribulatione» (Ve ab mi en tribulació) de Fra Joan de Rocatalhada*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 43-140; i *La traducció catalana medieval del Liber Secretorum Eventuum de Joan de Rocatalhada*. Edició, estudi del text i apèndix, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 7-219.

Vet ací dos treballs del tot complementaris (I i II), que vénen a omplir un buit en el nostre coneixement de la divulgació en català de dos dels textos més importants destinats a esbrinar l'Es-critura en relació amb possibles esdeveniments futurs. Textos que circularen arreu de l'Europa medieval i que ja podem llegir en llatí, gràcies a l'eficient tasca editora de Jeanne Bignami-Odier i Robert Lerner i Christine Morerod. El P. Josep M. Pou, el Dr. Pere Bohigas, i els estudis comboiats per la Dra. Margaret Reeves, havien coincidit en remarcar la importància que aquest tipus de missatges escatològics, en part relacionables amb el context de l'anomenat joaquimisme i de la famosa polèmica creada entorn a la ‚questione della povertà‘ franciscana, van arribar a tenir en Catalunya, on, com és prou sabut, el tema va transcendir l'àmbit estricte dels grupúsculs més enca-

terinats per arribar a convertir-se en una qüestió d'estat, que afectava no solament els franciscans i el cos sencer de l'Església, sinó la mateixa dinastia o casal d'Aragó.

Com fou el cas de tantes i tantes obres redactades en llatí, cal suposar que en el moment de la seva difusió, l'obra original de Fra Joan de Rocatalhada fou relativament assequible, a través de certs sectors espirituals, als clergues i persones d'un cert nivell cultural interessats en el tema, que en pogueren tenir un coneixement directe de primera mà. No podem dir el mateix de la massa de piadosos lectors menys cultes, beguins, terciaris, ermitans, i devots seglars de les més diverses classes estamentals, tant o més interessats en la matèria, però molt menys familiaritzats amb la llengua oficial de la cultura. I, en aquest sentit, la mera existència de les versions que ara l'oportuna diligència de l'editor ha posat al nostre abast, constitueix, en efecte, suficient evidència de l'interès d'un sector del públic català per aquesta classe de lectures (I, 54), que, com en el cas que ens ocupa, hom els oferia oportunament adaptades i dosificades. No cal dir que l'estudi d'aquests textos ajuda a enriquir la nostra percepció sobre la intencionalitat i expectatives dels possibles lectors, al temps que ens permet determinar millor l'abast del procés d'assimilació de les idees que s'hi contenen en la societat catalana medieval i facilita el ponderat estudi posterior de préstecs conceptuals i intertextuals.

L'editor ofereix una 'descripció detallada' del manuscrit 335 de la Bibliothèque Inghimbertine de Carpentras, on es conserven ambdues versions. Descripció que respon a les sòlides normes que ell mateix es va fixar en un conegut treball sobre els manuscrits lul·lians de la Biblioteca de Munic, i que permet copsar a simple vista la importància d'aquest còdex, on ultra els materials editats, n'hi ha d'altres de relacionats per la seva pretesa intencionalitat escatològica. Alguns d'ells, com les profecies turmedianes publicades per Jordi Rubió o Pere Bohigas, són ja prou coneguts. Convendria, en canvi, publicar aviat els altres, començant per la traducció catalana del discutit *Breviloquium*, fins ara només assequible en llatí. Les variants anotades en el fragment de la *Vita Christi* (VC) d'Eiximenis contingut en els ff. 156r-183v, a més de la seva possible utilitat ecdòtica, confirmen el que ja sabem per altres cantons, o sigui: que aquesta part de l'obra del menor gironí, degut a la seva evident divulgació en català i en castellà al marge de la resta del llibre, també molt conegut, va garantir al seu autor-compiler, no solament un lloc central en la important antologia temàtica que comentem, sinó un considerable protagonisme.

La primera qüestió que planteja l'existència del còdex de Carpentras és la mateixa oportunitat, només justificable per la curiositat sobre el tema, de copiar a finals del segle XV o a principis del XVI, sense cap classe de retocs o adaptacions (però vegeu II, 27-28, sobre possibles interferències!), uns textos escrits a finals del segle XIV, que en el cas del *Vademecum in tribulatione* (VT), havien perdut el seu interès original una vegada superada la data a la qual feien referència.

La motivació del traductor del VT, és prou especificada en les ratlles inicials (1-9), segons les quals ell va actuar impulsat per una comanda directa centrada en el desig de conèixer l'obra de Rocatalhada, sense especificar cap preferència per un títol concret. Per això optà per resumir i trametre al comandatari el llibre de redacció més recent, que va passar pel sedàs personal d'una tria feta segons el seu criteri d'allò que convenia, o no, als llecs. Criteri que, com indica l'editor, fa ben perceptible la diferència estamental, permet conjuminar que l'autor de la traducció fou un clerge resident a Avinyó, i també determinar el caràcter seglar o no clerical del recipiendari.

Allò que sí queda prou confirmat, és el fet, ben interessant, que entorn de 1355 ja havia arribat a ambients no clericals de Catalunya la brama del missatge de Joan de Rocatalhada (I, 59). L'opció pel VT té fàcil justificació, ja que el traductor es proposa proporcionar en poques pàgines una previsió completa dels esdeveniments a realitzar abans del 1370 (I, 60), és a dir força imminents, resumits en les vint intencions que conté l'obreta, i ben sintetitzades per l'editor (I, 60-61). Hom hi fixa la data de 1370 com la de l'inici d'un procés de conversió general dels infidels, i reparació de l'Església i de tot el món, precedida dels consabuts i terribles flagells: invasions de musulmans, persecució del clergat i dels franciscans, etc., i arribada d'un papa Reparador que juntament amb el rei de França, esdevingut emperador, sotmetria el món; vinguda de l'Anticrist, etc.

El Dr. Perarnau tracta de determinar si en el cas del VT la tria feta pel traductor correspon a la tecnicitat bíblica (o potser teològica) del text (I, 63), i després d'allistar les principals omissions, conclou que hom s'ha centrat de manera preferent en els esdeveniments escatològics, prescindint

de qüestions metodològiques i posant sordina en temes com la pobresa i la relació entre el papa i l'emperador, o eliminant-ne per complet d'altres com la inundació de Basilea (I, 66).

Pel que fa al possible original llatí o arquetipus textual emprat, el Dr. Perarnau no arriba a cap resultat específic i expressa la opinió que, hagut compte de la manca d'una edició crítica i de la mobilitat de les còpies, «és possible que cap còpia llatina no encaixi amb la traducció catalana» (67).

Tocant a la relació del VT amb Catalunya i els autors catalans, l'autor centra el seu estudi en una comparació amb tres dels tractats d'Arnau de Vilanova que li semblen més acostats, i que és prou sabut que coneix molt bé. D'una banda afirma que el «sentit global del missatge dels dos autors ...és innegablement i profundament divers, car Arnau només vol convèncer amb un tro gros de la relativa imminència de l'activitat de l'Anticrist i de la necessitat de reforçar-se espiritualment tant el cristià com l'Església, mentre que Rocatalhada estableix el seguici àdhuc cronològic de vint principals esdeveniments»(69), però constata, de l'altra, dades tan importants com l'aprofitament d'alguns textos profètics idèntics, com el *Vae mundo...*, la possible influència d'Arnau en la doctrina negativa sobre les croades i la predicció dels anys de l'actuació de l'Anticrist; la validesa de la profecia de Daniel XII, 11, per a la predicció del temps final, i, en especial, remarca el fet que cap dels dos autors es presenta com a profeta, sinó com a persona que raona unes propostes que considera vàlides.

L'edició d'ambdós textos és feta amb la solvència i rigor als quals ja ens té avesats l'editor, que acompanya la transcripció d'un triple aparat de notes, entre les quals destaquen en el cas del VT les variants de cinc manuscrits llatins que, com ja hem dit, permeten un seguiment del procés de traducció, tant a nivell conceptual, on algunes modificacions (com les de les línies 353-354) semblen ben intencionades, com sintàctic i lèxic. Això permet constatar el sentit de mots com 'religiosos manejanets o manichs' (mendicants), o 'laïments' (que tradueix 'laxationes' o relaxació clerical), mots tots d'altra banda allistats, com és ja costumari, en un útil índex final. Facilita també una sistemàtica esmena de les errades del traductor.

Aquesta primera entrega, no féu més que intensificar el desig de tots els interessats en el tema, desitjosos de poder llegir els restants tractats que integren aquesta importantíssima miscel·lània, començant per l'altre llibre del mateix Rocatalhada, o sigui la versió del *Liber Secretorum Eventuum* (LSE).

Aquesta edició és féu esperar una mica, cosa natural, tractant-se d'una tasca molt més laboriosa. Ben mirat el treball consta de 212 pàgines ben atapeïdes, que cal utilitzar conjuntament amb el treball precedent ja que l'autor tracta de no repetir les indicacions bibliogràfiques que ja hi són contingudes. Com bé explica l'autor, el LSE és una «obra escrita el 1349 i proposa una previsió escatològica general, que abasta el primer tràngol vinculat a la figura i activitat d'un anticrist imminent, Lluís de Trinària, els mil anys de pau posteriors al dit tràngol, i el final de la història amb la lluita definitiva entre l' Anticrist i el Crist», mentre que el «VT escrit el 1356 després de la mort de l'esmentat Lluís, limitava la seva perspectiva i previsions als anys anteriors al 1370, sobretot als 1360-1365» (II, 17).

L'esquema-síntesi de les trenta intuïcions escatològiques contingudes en el LSE (II, 10-17), s'articula lògicament en tres parts, la primera de les quals centrada en una pugna entre la casa de França i la línia Hohenstaufen-Barcelona. Lluís de Trinària (1338-54), suposat Anticrist imminent i perseguidor de l'Església, destinat a operar la conquesta dels musulmans d'Ibèria i de tots els regnes del Nord d'Àfrica fins a Etiòpia (línies 435-89), entre altres moltes actuacions minuciosament concretaades, que afectaven la política dels reis del casal d'Aragó. Això dona al text de LSE una clara dimensió política afegida, prou ben explicitada pel Dr. Perarnau (II, 18ss).

L'autor considera que la versió catalana del «LSE no fou realitzada al servei de possibles interessos de la Casa de França» (II, 20), sinó que responia al natural desig preventiu dels nostres reis de conèixer els pronòstics per a poder-se'n defensar. L'antídor, segons Perarnau, hauria estat el mateix *Breviloquium de concordia Veteris et Novi Testamenti*, de manera que «la primera (potser principal) forma d'influx del LSE a Catalunya fou la de provocar una reacció, un contra-pronòstic dels esdeveniments futurs, aquest al servei d'aquella persona, en la qual els drets sobirans de la Casa de Barcelona i de la derivada de Palerm tornaven a confluïr», o sigui en la reina Elionor de Trinària i el seu marit el rei Pere el Cerimoniós (II, 20). El *Breviloquium* seria una obra escrita en

dos temps, a Sicília (hom ofereix fins i tot pistes sobre el possible lloc!), i amb la clara intenció d'encarrillar i redimensionar la propaganda pro-francesa emanada dels escrits de Rocatalhada.

Pel que fa a la traducció mateixa, Perarnau, tot i acceptar l'opinió dels editors del text original llatí, segons la qual el traductor català es basa en l'actual manuscrit de Torí (T), puntualitza que «hi ha paraules de la traducció catalana que només tenen correspondència en manuscrits altres que el T», raó per la qual dedueix que «el traductor tingué davant els ulls més d'un text, o que treballà damunt una còpia molt primitiva» (II, 23), i pressuposa que es tracta d'una versió destinada als reis d'Aragó, en particular a la reina, Elionor de Trinàcria, esposa de Pere el Cerimoniós.

El judici de l'editor sobre la qualitat d'aquesta versió és contundent i ve corroborat en l'impressionant aparat de notes de l'edició, on el lector pot comparar el que diu el text amb allò que caldria que digués. Es tracta d'una traducció tan «dissortada i insatisfactòria, que es fa difícil de reconstruir la fesomia del traductor i d'identificar-la amb algun català vivint normalment a Catalunya» (II, 24). Té, tanmateix aspectes força interessants i divertits, com, p.e., l'insinuat en la nota 22, sobre una possible manipulació pro-aragonesa.

Si prescindim del nucli essencial, constituït per la, repetim, importantíssima edició del text, feta amb la mateixa dedicació i seriositat que la precedent, i que constitueix un document fonamental, la part més interessant són les pàgines destinades a tractar el tema de Joan de Rocatalhada i Catalunya (II, 28-66), en un doble sentit: a) de la influència d'autors catalans sobre el franciscà aquità, i b) la d'aquest sobre autors nostrats. Pel que fa a la primera, tot i que és evident que Ramon Llull era conegut i apreciat per Rocatalhada, que mostra haver assimilat els principis de l'*Arts*, (vegeu el fragment 18 del *Liber Ostensor* molt oportunament copiat en l'Apèndix, II, 214), res no va tenir a veure el Beat mallorquí en la formulació de previsions com les de Rocatalhada. En canvi sí que tindria sentit replantejar-se la possible influència d'Arnau de Vilanova sobre el visionari francès, en alguns dels punts específics ja assenyalats més amunt i que caldria investigar amb més detall (II, 32).

En el sentit invers, l'autor apunta, amb raó, que «el tema és lluny d'haver-se esgotat» i parlant de la impressió que «s'ha de descartar que hagi existit entre nosaltres algun autor, almenys conegut, que hagi assimilat la totalitat del pensament o del sistema global de Joan de Rocatalhada» (cosa que el diferenciaria d'autors com fra Pèire Joan Olivi), i de constatar l'escassa presència de l'obra de Rocatalhada en els repertoris de Josep Hernando i de Jocelyn N. Hillgarth, suposa que «per ventura fou més una autoritat reconeguda que un autor llegit i conegut» (II, 33). Respecte a l'influent membre de la família reial aragonesa, fra Pere d'Aragó, sembla innegable que esmenta explícitament Fra Joan en el seu comentari a la profecia *Cedrus alta Libani*, i ho fa, per cert, col·locant-lo en companyia d'una colla d'autors: Merlí, Joaquim, l'autor del *Vae mundo*, l'ermità de la Llamposa, etc., citats també per Eiximenis.

Pel que fa al menoret gironí, el Dr. Perarnau adverteix, amb raó, que estudiar el tema com cal requeria tot un llibre, i les seves anotacions volen ser una col·laboració a «un planteig correcte de la pregunta de quina fou la posició, sòlida o fluctuant... del polígraf gironí envers el corrent profètic i visionari», planteig que permetrà «una presa de posició sòlida en el problema previ de quins són els escrits, a base dels quals ha d'ésser dibuixada la doctrina eiximeniana sobre les 'visions' i en particular sobre Joan de Rocatalhada». A diferència de la majoria d'estudiosos precedents, ell, però, elimina del corpus eiximenià el *De triplici statu mundi*, obra que no considera d'Eiximenis (II, 38). A més, el punt de partida de l'estudi serà el del respectiu concepte de les fonts de la teologia, que inclou la valoració que cada un fa de les visions o dels coneixements diguem-ne carismàtics.

Caldrà, doncs, seguir punt per punt amb fidelitat l'argumentació de l'autor, abans de tractar d'avaluar-la críticament i objectiva, tal i com se'ns ha demanat de fer.

Aquesta argumentació s'organitza a partir del *Primer*. Hi distingeix tres plans: 1) la doctrina acceptada i defensada per Eiximenis, 2) les opinions dels contraris, i 3) els elements de farciment, reportats però no assumits, i subratlla els punts que segons ell proven el posicionament antitètic d'Eiximenis front als visionaris. Després de trobar un sòlid fonament doctrinal en el c. 312, que parla de la funció dels teòlegs damunt la dels visionaris, torna a remarcar, com en ocasions precedents, que mentre Rocatalhada pensa trinitàriament i divideix com Joaquim el curs de la història

en les ben conegudes tres etapes, del Pare, Fill i Esperit Sant, no és aquest el cas d'Eiximenis, que només al·ludeix a les lleis de natura, escriptura i gràcia (II, 42). Dit això, el Dr. Perarnau no deixa d'acceptar que Eiximenis participa, com feia gairebé tothom, en unes certes creences, com ara de la imminència de la fi del món, la conversió dels sarràins i jueus, i que es fa ressò de les expectatives escatològiques, algunes centrades en la casa reial d'Aragó. Ara bé, ho fa amb una important salvetat: en aquests casos en què sembla seguir Rocatalhada se'n distancia perquè no «entra en el joc del tercer estat del món, el de l'Esperit sant» i no accepta Jerusalem com a futura seu de l'Església reformada (II, 45).

L'autor no deixa de tenir present la possibilitat que Eiximenis hagi evolucionat al llarg del temps i en llibres successius, i de fet apunta que d'acord amb la sensibilitat del rei Joan, que va adreçar al frare gironí una carta rebutjant els seus anteriors vaticinis, i motivà, com bé va explicar Bohigas, una posterior «*ammende honorable*» en els capítols 467-73 del *Dotzè*, que hom suposa afeigits amb motiu d'aquesta reprimenda reial. És en un d'aquests capítols que hom hi troba el refús a «les fantasies e dits de mal recapte, als quals no deu ésser dada neguna creença».

Dit això, l'estudi centra l'atenció en la *Vita Christi*, vista com la darrera etapa i potser com un replanteig de tota l'obra d'Eiximenis, ja que, en paraules de l'autor, «el projecte inicial de la *Vita* no sembla ben bé homologable amb el d'*El crestià*». Hom constata tanmateix que «tot i que les bases doctrinals segueixen essent les mateixes» i (i ací hom torna a incidir en la «divisió septenària de la història del món», II, 48), Eiximenis atorga protagonisme als contemplatius, les històries dels quals, tindrien, segons Perarnau, la funció subsidiària 'de farciment', i aquest seria el paper de personatges com el de Gervasi, cardenal Sabinenc, i similars, segons ell «possiblement inventats», que són, precisament, els emissors dels missatges escatològics («Gervasi, Gomàcius i Methòdius no eren pseudònims de Rocatalhada?», arriba a demanar-se l'autor, II, 52), dels quals Eiximenis es mantenia així ben dissociat (II, 49). L'autor copia en nota aquest capítol, segons ell inèdit «després de l'edició incunabile», on Eiximenis fa, no sols un «esment explícit de Joan de Rocatalhada, ans encara nombre d'elements que els són comuns, si ja Eiximenis no els ha rebuts d'ell» (II, 501-2).

L'explicació de la presència d'aquests capítols en el text de la VC, vindria resumida en tres possibles elements: 1) «la necessitat de material de farciment en uns capítols que sense aquest haurien resultat molt descarnats»; 2) «la pressió, àdhuc popular però no sols popular, ... enfortida per la creixent proximitat del gran any escatològic», el 1415; i 3) «l'impacte de la campanya» de St. Vicent Ferrer. A tall més d'hipòtesi que d'afirmació hom proposa que, tot i que Eiximenis assimila diverses vegades prediccions del de Rocatalhada sense esmentar-lo explícitament, «fora d'un parell de vegades» (II, 53), el pensament teològic d'Eiximenis és essencialment diferent com ho són les expectatives sobre l'Anticrist, la seva persecució dels eclesiàstics, etc., i es manifesta en contra d'aspectes concrets com el ja esmentat trasllat a Jerusalem de la seu de l'Església. Les restants coincidències serien fruit de referents comuns com ara l'Apocalipsi o, i això crida l'atenció i té molt d'interès, «per la necessitat que l'escriptor tenia d'estar en sintonia amb l'opinió pública predominant, per l'adscripció a un hipotitzable 'partit devot' predominant en la cort de Martí l'Humà i de Maria de Luna, i, doncs, d'utilitzar els corresponents materials literaris com a farciment» (II, 54 i també n. 79).

Resta només tractar del *De triplici statu mundi*, obreta que el Dr. Perarnau considera que no és d'Eiximenis, basant-se en el seu convenciment personal, ja expressat anteriorment, que se li fa difícil d'acceptar que «puguin procedir de la mateixa intel·ligència». Perarnau basa essencialment aquesta opinió en les premisses teològiques ja especificades més amunt i que ell considera bàsiques en les obres autèntiques, o sigui: rebuig de fonts profètiques o visionàries, i de la interpretació joaquimita de la història. «No sembla -diu- possible d'atribuir a un mateix autor, simultàniament, l'exposició paral·lela de dues teologies incompatibles» (II, 56).

En el *De Triplici...* hi hauria tres punts on hom detecta divergències amb les tesis de Rocatalhada (admissió d'errors en les prediccions massa exactes; l'instrument que el càstig de la cristiandat seran els infidels; el Cisma forma part de l'escenari de la fi del món), i altres tres on hom hi coincideix (divisió de l'orde franciscana, monarquia universal i de la casa de Barcelona, II, 57).

Arribats a aquest punt l'autor suggereix la hipòtesi, destinada a propiciar contrapropostes, que l'autor del *De Triplici...*, pogué ser el mallorquí Fra Joan Eiximeno. Proposta que fonamenta en les dades següents: 1) era franciscà, 2) és documentat entre 1370-1420, 3) participà en les croades valenciano-mallorquines, 4) com a traductor de l'*Arbor vitae crucifixae Iesu* d'Ubertino di Casale tenia afinitat amb les tesis joaquimites, 5) el llinatge era fàcilment assimilable al del seu germà d'habit gironí.

En conclusió el Dr. Perarnau repeteix allò que ja ens havia avançat al principi del treball: 1) cap autor català, almenys conegut, no s'apropià globalment de les previsions de Rocatalhada «ningú no el seguí ni en el mil·lenarisme, ni en la gosadia de posar dates fixes als esdeveniments pronosticats». 2) Ultra l'esmentada rèplica que suposa el *Breviloquium*, «Eiximenis se li contraposà obertament en punts com el del pronòstic que Església i Imperi passarien a mans dels jueus conversos i tindrien la seu central a Jerusalem» (II, 60). Ací tanca l'autor el seu recorregut no sense fer una ràpida incursió en el s. XV, on la manipulació política dels textos profètics esdevé descarada i on ens avança el seu punt de vista que les bases teològiques podrien no coincidir amb les del s. XIV, tot i que possiblement Rocatalhada pogués exercir una certa influència (II, 63).

* * *

Si hem dedicat tant d'espai a resumir les tesis presentades en els dos treballs que comentem és, no cal dir-ho, per l'interès que mereixen tant les obres editades, com les tesis, hipòtesis i variada gamma de suggerències, sovint ben enriquidores, que ens ofereix l'editor en els seus estudis introductoris i anotacions. Tanmateix, i com és lògic, no totes semblen tenir la mateixa validesa ni poden, crec, ser assumides d'una manera global sense que hom tracti de formular les oportunes o inoportunes objeccions, que siguin garantia de l'existència d'una mínima dialèctica intel·lectual. Faré, doncs, assequibles als lectors i al mateix autor, les meves anotacions crítiques marginals a ambdós textos, amb l'esperança que puguin contribuir a un diàleg constructiu.

El Dr. Perarnau és molt conseqüent amb els principis que regulen la presentació i estudi dels materials editats en l'*ATCA*, però els seus respectables escrúpols metodològics sobre els límits dels dos treballs que comentem (I, 55; II, 9), semblen exagerats, ja que, ben mirat, les excepcions confirmen la regla i tot allò que ajudi a un millor coneixement d'autors que, com Rocatalhada, han arribat a passar per catalans (vegeu el que en deixaren escrit els insignes Torras i Bages i Menéndez y Pelayo), no pot considerar-se en cap manera aliè ni excessiu i resulta sempre molt d'agrair, d'acord amb la coneguda i mai suficientment ponderada, teoria de la propina' del senyor Josep Pla.

El criteri de fixar l'atenció en les diferències entre la versió catalana i l'original llatí, assenyalant les omissions i incorreccions i formulant-se les tradicionals preguntes 'qui, per què i quan' és alhora útil i assenyat i permet fer-se una idea tant de la formació del traductor com d'allò que més l'interessava a ell o al seu possible patró o persona que li va encarregar la traducció (I, 56).

Que en el cas del *VT* aquesta fos un germà carnal del traductor sembla impossible d'esbrinar-ho amb una base tan minsa, ja que el títol de *germà* és sovint metafòric i, especialment en les dedicatòries i pròlegs de tractats de caràcter religiós, sol apuntar a una germanor espiritual. Podria, a més, tractar-se d'un beguú o membre del tercer ordre de penitència, no sacerdot.

La llista de 'desastres' recorda tot d'una les més genèriques prediccions arnaldianes i no ens permet d'oblidar la declarada intencionalitat de la insistent predicació oral i escrita del de Vilanova, que no era altra que la de confirmar en les seves conviccions la minoria perseguida o defensors de la pobresa evangèlica. Un es demana, doncs, per què, en comptes d'assumir per mera analogia, una lògica i similar motivació de preparació espiritual per a millor encaixar aquells terribles esdeveniments futurs, en un àmbit paregut o comparable (tal i com podria fer-ho pensar l'ús de la denominació 'germà', en el sentit espiritual que considero més pertinent), l'autor s'inclina per atribuir al traductor i al destinatari de la traducció catalana la no gens piadosa intenció del guany fàcil que podria suposar per a una colla o tribu familiar de possibles especuladors, la possessió dels béns eclesiàstics («per tant, calia no badar i aprofitar l'oportunitat d'apropiar-se de béns deixats lliures», I, 62). Sembla que força ací la cadena de suposicions massa conjunturals, iniciada amb l'adjudicació de la condició de professor de dret civil i no ca-

nonista del traductor, etc. (I, 58). Tots sabem, tanmateix, que hi havia seglars de pietat tant o més abundant que no la de l'estament clerical, que reclamaven seguit seguit dels amics o coneguts clergues i religiosos, totes aquelles obres que consideraven útils o necessàries per al seu no-driment espiritual.

Les suposades restriccions temàtiques imposades pel traductor de *VT* tampoc no sembla que permetin arribar a conclusions tan definitives com les apuntades per l'autor, llevat que el traductor no era un cap calent o un extremista furibund que volgués atiar encara més la flama dels problemes ja existents; i que, a més, com a català, no combregava amb la tesi francesa, ni s'interessava per episodis massa allunyats de la seva sensibilitat i geografia.

Pel que fa a la dimensió del seu estudi sobre el *VT*, l'autor es refià potser massa en l'abast del llibre de Duran i Requesens (I, 68), aleshores en curs de publicació, i que ara sabem més aviat centrat en la consideració d'obres molt posteriors, raó per la qual va deixar ací de banda la comparació amb altres textos del còdex de Carpentras, com ara el *Breviloquium*, optant per una comparació amb tres obres d'Arnau de Vilanova.

En tot cas, la comparació entre el *VT* i els textos arnaldians és ben interessant. Aquest lector, acaba percebent-hi més semblances de fons que no divergències accidentals, sobretot si hom assumeix que, tot i les seves excessives puntualitzacions, la intenció del franciscà aquità, que sembla que és allò que hom hauria de tenir més en compte en qualsevol avaluació d'un missatge espiritual, era, si més no, molt similar a la de mestre Arnau. Així ho deixa prou clar la carta dedicatòria: «...ad innotescendum fratribus tribulationem paratam... ut digni habeantur misericorditer preservari...». Hom guanya, doncs, la sensació que l'autor té potser raó en el que diu en aquest darrer apartat, però que les raons que hi aporta no acaben de ser suficientment desenvolupades i, en efecte, requeririen molt més espai i temps del disponible. Llegint ara conjuntament aquestes pàgines amb les que introdueixen el *LSE*, sembla evident que un i altra hauríen guanyat una major articulació si l'autor les hagués pogut escriure conjuntament en una sola aportació global.

Pel que fa a l'edició, un es demana si potser en el cas de les errades més evidents de traducció, no fóra preferible d'incorporar directament la correcció al text, anotant-ho a peu de pàgina. Com que no he vist el ms. original no podria assegurar que en el cas del *VT* (83, línia 91) sigui millor llegir «Car no porie ser», en comptes de «fer». En la pàgina 84, línia 109: «e de lur sitat», proposaria «stat». També sembla més adient llegir (I, 84, línia 112): «Car Jhesu Christ senyor nostre prega per l'Església», de manera contínua, que no posar el verb en pretèrit: «pregà'. Però això són minúcies, que només confirmen la solidesa de l'edició.

Com és prou sabut, l'orde dels factors no altera el producte, però el fet que el *LSE* sigui escrit molt abans i apunti a un joc d'esdeveniments en part diferents, ja apuntats més amunt (II, 17), obliga els lectors del treball a assumir mentalment aquest important canvi d'enfocament, de manera que de no haver-ho imposat així les circumstàncies editorials, i factors com el de la posterior aparició de l'edició crítica llatina del *LSE*, potser hauria resultat més natural i convenient de publicar aquest tractat abans que no l'altre, seguint l'*ordo* cronològic de redacció dels originals. Això encara seria, potser, recomanable, si hom pogués recollir ambdós treballs en forma de llibre, amb un sol estudi unificat, com crec que seria ben de desitjar.

Que el *LSE*, pel seu contingut i el caràcter de les seves prediccions interessava moltíssim els nostres monarques i en especial resultava de cabdal importància pel desplegament d'una determinada política de reacció sembla incontrovertible. Els nostres reis degueren conèixer aquesta obra i la percepció segons la qual el *Breviloquium* conté o és la seva resposta em sembla intel·ligent i interessant. Altra cosa és, però, que coneguessin el *LSE* en aquesta versió, segons sembla molt pitjor que no la del *VT*, i cal suposar que deguda a una altra persona. Vull dir que, tot i que podem fer deduccions sobre l'ús polític que hom va fer d'aquesta traducció, cal no deixar de banda que la finalitat primordial del tractat fos també religiosa, i com a tal tenia la mateixa clientela i degué circular pels mateixos conductes. De la transmissió no en sabem pràcticament res, només en podem fer hipòtesis i algunes de les presentades semblen potser excessives, com ara la d'una primera versió manipulada en sentit proaragonès (II, 27-8) i després de bell nou pels copistes del s. XV-XVI en temps de Lluís XI, en sentit pro-francès. La primera, a la vista dels exemples que hom ens brinda, és versemblant; la segona no ho sembla tant, si tenim en compte que, en aquest cas hom estava en condicions de reescriure totalment l'obra en la clau desitjada.

Les dues afirmacions (II, 33), citades més amunt, sobre l'ús limitat que hom va fer de les teories del de Rocatalhada i de l'escassa documentació referent a la circulació dels seus escrits, que l'autor fa servir com a pòrtic al seu estudi, potser hauria estat millor situar-les al final com a conclusió dels seus arguments, ja que allà on es troben poden semblar indicis d'un cert 'partit pris'. D'altra banda, sembla que podrien adduir-se també en relació a moltíssims d'altres autors considerats importants i influents, que ho són més per allò que hom en sent dir indirectament que com a fruit d'acabada digestió intel·lectual. La influència d'un ideari no es pot només mesurar per la mera acceptació puntual o literal d'aquest, sinó també per la reacció i les assimilacions o adaptacions que provoca, per parcials que siguin.

Però res no es pot objectar ni a l'objectiu essencial de la recerca endegada ni al mètode que hom hi fa servir, ni a bona part de la informació objectiva i específica que l'autor ofereix sobre l'obra d'Eiximenis. A diferència d'altres vegades, on hom guanyava la impressió que l'autor quan parlava d'aquest autor, ho feia, potser, més per convicció personal, que a partir d'un coneixement directe suficient dels textos eiximenians, ara trobem molta més evidència d'un considerable esforç de recerca dels fonaments doctrinals d'aquest autor, que s'estén com a mínim al *Primer*, part del *Dotzè* i certes parts de la *Vita Christi*. Això no vol dir tanmateix que hom hagi d'acceptar necessàriament totes les conclusions que n'extreu, moltes d'elles ja presentades com a meres hipòtesis de treball.

Pel que sabem, Eiximenis començà a escriure el *Primer* per encàrrec del rei Pere i dels jurats barcelonins, però la seva carrera acadèmica a Tolosa la féu per recomanació de l'encara príncep de Girona, Joan, que en certs temes, com l'obediència papal, és prou sabut que mantenia criteris ben oposats als del seu progenitor. L'etapa del Cisma no degué ésser cap llit de roses pels qui, d'una forma o altra, es van veure obligats a prendre partit sense massa convicció i fins i tot amb una convicció prou clara. Molts, potser la majoria, degueren fer-ho impulsats per les circumstàncies de lloc, amistats o mera conveniència, i sovint degué crear-se una poderosa disjuntiva entre les opinions personals en el fur íntim de la consciència i allò que hom manifestava o fingia externament. Sabem molt poc, i difícilment arribarem a escatir el que passava per la ment de molts dels nostres escriptors. Sí que tenim notícia, tanmateix, que alguns, i de ben sonats (no esmentaré noms), van canviar de camisa i de partit sense massa escrúpols, quan els va semblar necessari i oportú!

Allò innegable i no conjuntural és que la *Vita Christi* i el *Llibre dels Àngels* són obres dedicades a seglars piadosos, com ara el mestre racional del rei Martí, Pere d'Artés, també recipiendaris d'obres de devoció d'altres autors i que, evidentment, Eiximenis no era cap Fra Pere d'Aragó ni cap Fra Joan de Rocatalhada. Convé no oblidar quan parlem d'aquest darrer, que es tracta d'un autor empresonat i perseguit, amb el qual no convenia mostrar-se massa identificat, fins i tot en els possibles casos que hom s'hi sentís en realitat. Persones de les conviccions i sinceritat d'un Fra Joan o d'un Fra Pere, n'hi havia, però poques, i les poques que hi havia foren, o bé canonitzades, o past de la foguera, o considerades capcalents, i tretes de circulació, portades de presó en presó i martiritzades d'una manera cruel i infamant. Pels qui no tenien vocació de màrtirs les alternatives eren escasses, tret d'anar-se'n a terres de moros com Turmeda, o a missionar els tartres, no els quedava més remei que callar i dissimular, mantenint-se dins els límits d'allò considerat tolerable. Llibres com la *Historia septem tribulationum* de Fra Àngel Clareno, prou que demostren l'escassa fiabilitat de certs criteris d'avaluació moderns!

Vull dir, amb això, que un home com Eiximenis, capaç de canviar totalment el sentit del que havia escrit per por a l'*autoritas*' reial, mostra més vocació de prudent adaptació a les circumstàncies que no una voluntat o capacitat de patir persecució per les seves idees. Almenys per certes idees, per les quals no valia la pena de patir persecució. Però el mer fet d'haver-les escampat -tot i que no sigui d'una forma puntualment coincident amb les tesis de Rocatalhada!- i d'altres indicis, als quals em referiré, proven que era persona dúctil, capaç, això sí, d'assimilar gran quantitat d'informació, però alhora d'una gran credulitat (basta dir, en síntesi, que entre Pere Comesor i la *Legenda Aurea*, es decantava per aquesta darrera, on es compaginen les teories més diverses. Vegeu les contradictòries opinions que recull sobre les relíquies dels Sants Innocents i de quina manera el segueix Eiximenis!). La relació d'Eiximenis amb Fra Pere sembla fluctuar. De la reserva o possible antagonisme passa, quan li convé, a una lloança gairebé ditiràmica. El mateix sembla succeir amb la seva acceptació de les visions, revelacions i contemplacions. Un home d'aquest ta-

rannà, no és cap Hernando de Talavera, capaç de criticar per carta un personatge com Ferran el Catòlic, recriminant-li les seves infidelitats conjugals; recriminació de resultes de la qual va guanyar-se un procés inquisitorial contra la seva germana i més tard contra ell mateix. Eiximenis sembla ésser més aviat un personatge benintencionat, conciliador, que, com tants i tants d'altres, es beneficia contínuament de la seva posició d'influència dins la cort i amb els jurats valencians, i acaba finalment rebent el premi d'un càrrec important. La seva crítica no va dirigida directament contra ningú rellevant; és genèrica. Tot i arribar a tenir el to àcid de la d'Ubertí, es dilueix i camufla sota segones o terceres persones i autoritats remotíssimes. O sigui: si té quelcom compromès a dir, deixa parlar els altres. En comptes de dirigir una carta personal al rei de torn, fa que un o altre abat Pacomi, amonesti un rei de Dàcia o d'Hongria, impossible de controlar ara mateix en les suposades cròniques que cita! D'això, fa temps insinuat per mi mateix, crec que n'ha parlat el col·lega Viera i en torna a parlar el col·lega Wittlin en un article destinat al volum 11 de «Llengua & Literatura».

A més, cal dir que el *Primer* o la *Vita Christi* no semblen obres parangonables amb el *VT*, o el *LSE*, ni pel seu caràcter ni per la seva intenció. Hem de pensar i creure que en l'hipotètic cas que Eiximenis estés d'acord amb una teoria que sabia suspecta, com la joaquimita dels tres estats del món, l'hauria necessàriament escampada de manera oberta i directa en uns escrits destinats a divulgar i resumir l'ortodòxia de la doctrina diguem-ne oficial? Ja he dit que era un home humanament discret, no un idiota. I, d'altra banda: té, ben mirat, la famosa divisió en les tres o deu edats de la història del món, que el Dr. Perarnau fa servir com a pedra teològica de toc, la rellevància que ell li dóna? No indica ell mateix (II, n. 89) que l'autor del *De Triplici* passa amb facilitat d'un a l'altre esquema?

No és evident que Ubertí, que sí que era de pinyol fix i no tenia por, i per això creia i defensava a capa i espasa la tesi de l'edat de l'Esperit, assimila i fa concordar, com veurem, la divisió joaquimita amb els còmputos tradicionals, inclosa la típica divisió augustiniana de la història en deu edats, que és la que fa servir Eiximenis?

En l'avaluació de la *VC*, crec detectar en el Dr. Perarnau un posicionament més flexible respecte a opinions anteriors. El que diu sobre el 'partit devor' de l'entorn del rei Martí, em recorda opinions expressades ja fa temps per mi mateix, en l'únic esforç sistemàtic que hom ha fet per comprendre i situar aquesta obra «com a tractat de cristologia per a seglars»; treball que, dit sigui de passada, cercareu debades en la bibliografia. De la mateixa manera em congratulo que l'autor hagi vist que en Eiximenis cal distingir entre la tesi plantejada, l'opinió dels contraris i la pretesa solució. És un mètode que vaig imitar expressament en el pròleg al llibre del P. Pou, sense massa èxit, a jutjar per l'apressada recensió que va fer-ne el Dr. Perarnau, que només va llegir-hi, com fan molts dels lectors d'Eiximenis, la síntesi poc original de les opinions alienes. A remarcar que es tracta d'un mètode que també permet a un autor intel·ligent un cert nivell d'ambigüetat, ja que hi ha gent que en aquest tipus de disputa solen quedar-se sempre amb les opinions dels contraris. Recordo que solia passar-nos a gairebé tots els membres de la classe de filosofia, cada vegada que el clergue ple de zel que ens feia de professor es carregava Hegel, Kant o qui fóra, en base en el 'consentiment universal', o arguments de semblant pes. Sistema aquest -ho testifico 'per experientiam'!- que garanteix la simpatia i la curiositat dels lectors envers els autors rebutjats!

Esment apart mereix l'altre aspecte que el Dr. Perarnau destaca en el sistema emprat per Eiximenis, el que un servidor anomenava materials 'de relleno' i ell denomina 'farciments'. Es tracta d'un aspecte important ja que l'autor sembla fer servir aquest concepte com a explicació fonamental de la presència de certs elements, com el famós fragment del llibre X de la *VC*, que no acaben d'encaixar amb l'esquema d'un Eiximenis més o menys exempt de debilitats joaquimites. Però, això, al meu entendre suposa no admetre el sistema fonamental o art de meditar inherent a totes les vides de Jesucrist, almenys les basades en la tradició franciscana de les *Meditationes Vitae Christi*; tècnica que les converteix automàticament en obres de principi, en el sentit que la imaginació, els apòcrifs i les llegendes piadoses hi supleixen per principis, tot allò que no expliquen els evangelis o els tractats de cristologia, els quals, posem per cas, no detallen, com fa Eiximenis en el llibre III (c. 10-18) «què contemplava la Gloriosa dins el ventre de sa mare».

Ara bé, aquest mètode, que en la VC és com a mínim responsable d'un 70% del llibre, no pot ser més evident que Eiximenis l'ha après del seu gran autor favorit, que no és ara només Sant Bonaventura, ni l'anomenat Pseudo Bonaventura, sinó el «gran contemplador» Ubertino di Casale, al qual esmenta nombroses vegades juntament amb Àngela de Fulgino, l'altra visionària franciscana i mestra d'Uberty, en uns quants capítols, entre els quals destacaria el que porta l'eloqüentíssim títol: *Contra impugnadores de personas simples contemplativas ...* Hi llegim el següent: «D'aquesta parla Uberty en lo primer libre de *Vita Christi*, dient maravellas d'ella e de Cicília, verge contemplativa de Florença, e d'alguns altres contemplatius que florenen en son temps en Ytalia, dels quals avem agudes moltes e grans informacions e revelacions, segons que ell mateix diu en lo dit libre». No equival això a defensar precisament tot el contrari del que afirmava en el capítol del *Primer* aduït per Perarnau?

La pregunta clau, ineludible és: Qui eren aquests contemplatius que Eiximenis cita indirectament a través d'Uberty? Són ben fàcils de trobar allistats en el lloc esmentat pel mateix Eiximenis: Fra Joan de Parma, Fra Pere de Siena, Cecília de Florència, també citada en el pròleg de les *Meditationes Vitae Christi*, Fra Pere Joan Olieu, Àngela de Fulgino i una anònima verge «de civitate Castelli», que també coadjuvava a la conversió d'Uberty. Vet ací una llista que representa una cadena de tradició franciscana que entronca amb St. Francesc. Uberty en una clara intenció d'establir-ne les anelles en base a una tradició oral i escrita encara ben viva, cita també els famosos companys del sant: Fra Lleó, Maseolo, Cesolo i Maseo, Egidio, Conrado de Ofida i d'altres, i confessa de manera llampant i clara que va aprendre del mateix doctor 'columbinus', és a dir de Fra Peire Joan Olieu, la part nuclear del seu missatge cristocèntric, juntament amb les idees sobre la tercera edat del món: «Qui me modico tempore spiritu iesu preueniente sic introductus ad altas perfectiones anime dilecti iesu... et ad intima tertii status mundi et renouationis uite christi» (*Arbor vitae crucifixi Iesu*, 4b). De Fra Joan de Parma, n'assegura: «...sicut et ego auribus meis indignis ab ejus ore audiui: Quod sextum signaculum in Francisco et eius statu accipiat ortum...» (*AVCI*, V, c.3).

La citació doncs, d'Eiximenis, no és gens casual, com no ho és la defensa que fa dels contemplatius, i en especial dels esmentats per Uberty!

D'altra banda, i per si això no bastés, la presència d'Uberty, tant de l'Uberty teòleg com del contemplatiu, es ben palpable en moltíssims llocs de la VC. Fou el tema de tot un capítol de la meua tesi doctoral. Així el cita i tradueix textualment quan explica que Maria per dormir mai no perdé la contemplació celestial, o quan declara els dolors de Crist, o quan narra l'exemple del rei i de la seva esposa lliurada a un esclau negre, o la llegenda dels sants Innocents ocults per les mares, que cridaven miraculosament per a poder morir, o fa interpretacions semicaballístiques sobre les lletres del nom grec de Crist i del llatí de Jesús, etc, etc. Tot això prova, si més no, que el mestre gironí simpatitza obertament amb la teologia i l'abrandat cristocentrisme del seu germà italià. Però, és que també l'imita en les dures invectives contra els qui abusen del patrimoni de l'església, la simonia, els mals religiosos, etc.

Si això és així, i ho és, quan trobem en la part final del llibre, una referència a tesis escatològiques, no la podem considerar gens casual i sembla convenient d'anitzar-la, no solament en relació amb les tesis de Rocatalhada, sinó també amb el llibre d'Uberty, que, molt possiblement li va servir de pauta. Si bé Uberty era massa extens i per això el català potser va recórrer a algun altre text on trobés un resum fàcil d'assimilar. Basta comparar el que diu Uberty: «Primus status est foundationis primitiue: et precipue in iudaismo ab apostolis facto. Secundus confirmationis probatiue per martyria facta a paganis in toto orbe. Tertius doctrine illuminatiue ad clarificandum fidem: et hereses contundenas. Quartus fuit anachoritice uite in solitudine uiuentis austerissime. Quintus fuit condenssiue sub monachis et clericis temporalia possidentibus. Sextus est renouationis euangelice uite: et expurgationis secte antichristiane sub pauperibus uoluntariis nihil possidentibus in hac uita. Septimus prout aspectat ad uitam istam est quedam quieta et mira participatio future glorie: ac si celestis hierusalem uideatur ascendisse in terram... generalis resurrectio est status octauus, etc.» (*AVCI*, V, c. 1, 409b), amb Eiximenis: «Lo segon punt e temps... s'apella temps dels sants màrtirs... sots .X. emperadors qui foren figurats per los .X. corns que havia la gran bèstia.... El tercer temps és appellat dels sants doctors (que pugnaren contra les heretgies que s'esmenten...). Lo quart temps és stat appellat

de contemplació de spirit» (en especial en Egipte on floren els abats «Moysès, Silvanus, Johannes, Daniel, Pampo, Effrem, Seraphius, Malachies, Samuel e aquell famós Anthoni e Pau) ... Lo quint temps del procés de la santa Sgleya s'apella ... de lexació, e sobre açò esposta tota la aparició del sisè segell, lo qual posa sent Johan , Apocalipsi VI.» (VC; X, V, c.2). Segell que s'obrí ja (Ibid., c. 3). La sexta edat és explicada en el c. 6. I en el c.7 arriba a copiar la marca o segell de l'Anticrist! I no incidiré ací en el que ja explica Perarnau, o és contingut en un capítol oportunament transcrit per ell, però mai no editat en cap edició príncep perquè de la VC no n'hi ha cap edició i la versió castellana de Fray Hernando de Talavera, publicada a Granada, no conté ni el primer ni els darrers llibres.

Allò, doncs, que voldria subratllar és que Eiximenis no solament demostra admirar l'Uberty teòleg i místic, sinó que, tot i citar d'altres autors, entre ells Rocatalhada, tanca la seva *Vita Christi* de manera diferent de les *Meditationes Vitae Christi* o la del Cartoixà, per influència del seu possible model, al qual segueix ací, atemperadament, és cert, en l'acceptació de les premisses bàsiques de la interpretació joaquimita i franciscana espiritual de la història del món.

Ja deia el Dr. Bohigas, que el tal Gervasius Sabinensis no havia existit mai. Jo, la veritat no ho sé, però he comprovat sovint que molts dels autors esmentats per Eiximenis apareixen, més o menys deformats pels copistes, en altres obres de segona o tercera mà. Una cosa és certa: els textos de Metodi i de Ciril sí existeixen, i van ser editats fa molt temps per Sackur. Diria, doncs, que abans de fer afirmacions massa contundents convendria avançar més i més ràpidament en l'estudi i edició de les obres d'Eiximenis, tasca la importància de la qual els textos editats pel Dr. Perarnau vénen a demostrar.

Encara uns comentaris més, per acabar aquesta massa llarga ressenya. Torno a repetir que un servidor no té cap especial interès personal en adjudicar a Eiximenis el *De Triplici Statu Mundi*. Tampoc crec que sigui cap comesa personal meua demostrar qui va escriure o no aquest interessant tractadet. Quan vaig editar-lo no partia de cap convicció. Bé, sí, d'una: la que els arguments aportats en un o altre sentit, no em semblaven gens convincents, en especial els basats en el dogma de la sagrada solidesa moral d'un Eiximenis del tot incapaç de contradir-se, cosa que em consta que fa sovint, i n'he donat exemples. Ara bé, si no he incidit en el tema, limitant-me a indicar, que seguia havent-hi gent de pes que l'adjudica a Eiximenis, és perquè procuro llegir amb el deteniment que em mereixen, els escrits i opinions alienes, i alguns dels arguments del Dr. Perarnau, que sap molt més que no jo, em van fer dubtar. M'estimava més no escalfar-m'hi més el cap. Ara que finalment he acabat de fer aquesta ressenya, a instàncies del mateix Dr. Perarnau, voldria repetir que, conegut, com crec que conec una mica la mentalitat i l'estil d'Eiximenis, a força de conuiu amb ell durant molts d'anys en una relació de 'hate and love', que en diuen els britànics, el considero ben capaç d'haver escrit aquest tractadet; no de manera oficial, però sí com una mena d'informe confidencial adreçat a un fill d'ànima, tipus Pere d'Artès. De l'adaptabilitat del frare i capacitat per assimilar doctrines diverses sense massa problemes, ja n'hem donat constància més amunt. Pel que fa a certs temes, divers segur que aquest tipus d'esquizofrènia degué arribar a ser normal durant l'època del Cisma.

Per acabar, només dues ratlles sobre la proposta del Dr. Perarnau d'adjudicar el *De Triplici* a Fra Joan Eiximenis, en base al seu coneixement i suposada adhesió a les tesis d'Uberty. Resulta que, ara per ara, les influències d'Uberty detectades en la *Quarentena de contemplació* són molt més minses i molt menys importants que no les detectades en la VC d'Eiximenis, i que, si no vaig errat, totes les característiques bàsiques que segons el Dr. Perarnau el convertirien en un candidat adient, s'acompleixen molt més plenament en el menor gironí: 1) Era franciscà; 2) La seva vida s'escolà al llarg de la segona meitat del XIV i principis del XV; 3) Participà en les croades valenciano-mallorquines; 4) Mostra conèixer i acceptar les tesis d'Uberty (i de la importantíssima colla d'autors espirituals franciscans que hi ha al seu darrere!), i, a més, cita expressament Fra Joan de Rocatalhada; 5) Es deia Eiximenis.

Tot plegat, el tema dóna prou de sí. I cal agrair al Dr. Perarnau que ens hagi obligat a replantejar-nos tantes qüestions i de debatre críticament les seves propostes, ultra oferir-nos la possibilitat de llegir uns textos fins ara oblidats, en unes magnífiques edicions difícils de superar.

Anna RICH ABAD, *La comunitat jueva de Barcelona entre 1348 i 1391 a través de la documentació notarial*. (Estudis, 21). Barcelona, Fundació Noguera 1999, 445 pp. i 44 quadres.

Els barcelonins, com també altres col·lectius humans de les ciutats i viles de la Mediterrània, acudien al notari per tal de protocolitzar qualsevol acord amb qualsevol altre. És per això que els instruments que contenen els protocols notariais són una font per a la història que avui ningú no menysprea. Hom hi troba els individus i les col·lectivitats, les coses i les manifestacions de l'esperit. És impossible de fer història (social, econòmica, cultural, material, de la dona, dels marginats, etc.) si hom no té present aquesta font històrica. Quan hom fa ús de la documentació notarial, la pregunta que molt aviat ve és quina quantitat d'instruments o documents caldrà tenir present. No és rar el cas de treballs d'investigació fruit d'una recerca quantitativa ridícula, com per exemple, el llibre de Manuel Peña Díaz *El laberinto de los libros: Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Ed. Pirámide, 1997 (cf. la recensió d'ATCA, XVII (1998), 657-660). Manuel Peña, per als anys 1373-1500, fa ús d'una trentena de documents, de manera exclusiva inventaris 'post mortem'. Aquesta minsa documentació li permet de fer història quantitativa: quants lectors, quins percentatges de lectors i de llibres. Doncs bé, els instruments notariais sobre el llibre, manuscrit o imprès, d'aquells anys passen del miler. Abans, doncs, de sumar, restar, multiplicar, dividir i treure els tants per cent, cal llegir.

El llibre d'Anna Rich, que aquí ressenyem, demostra la importància de la documentació notarial per a qualsevol tema d'investigació històrica i la necessitat de tenir present una quantitat de documentació que sigui significativa. L'objectiu del llibre d'Anna Rich té tres punts de referència: a) l'estudi de la minoria jueva barcelonina, b) situada cronològicament entre 1348 i 1391, i c) fent ús de la documentació notarial. Qualsevol valoració, doncs, haurà de partir d'aquests tres elements. L'autora en la introducció situa l'estudi, recorda els precedents historiogràfics, l'interès de les fonts notariais i el context històric, passant tot seguit a exposar les fonts i la bibliografia, sempre completable; i així hem de dir que ATCA, per exemple, el volum de 1982, amb els treballs de J. Perarnau i J. de Puig, n'és absent. La documentació notarial permet a l'autora la recomposició de la vida de la comunitat jueva a Barcelona, la seva dimensió física, en què es reflecteixen les tendències socials i les estructures jeràrquiques (51-74). Tot seguit estudia l'estructura familiar al si del call de Barcelona: procés matrimonial, família, grups de parentiu (75-135). Passa després a l'estructura socioprofessional: artesans, oficis de la salut, dides, mossos i criades, ensenyants, manobres, mercaders i altres (137-202). L'últim tema objecte del llibre és l'econòmic: els jueus i el recurs al préstec (203-337).

L'autora utilitza documentació procedent de vint notaris: P. Amorós, J. Ballester, A. Bellver, P. Borrell, J. Eiximenis, B. Ermengol, N. de Fàbrega, J. Ferrer, A. Figuera, F. Ladernosa, A. Lledó, P. Martí, R. Morell, J. Nadal, P. d'Olm, G. d'Orta, P. de Pujol, B. Rimentol, G. de Santmartí, B. de Torre. Els volums de protocols pertanyents a aquests notaris són setanta-vuit, la majoria dels quals dipositats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB) i cinc a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB). Tres d'aquests notaris, Bonanat Rimentol, Pere de Pujol i Nicolau de Fàbrega, ocupen el primer lloc en instruments sobre afers de jueus barcelonins. Aquest recompte obliga a fer alguna pregunta: Per què ha deixat de banda, per exemple, notaris amb abundant documentació sobre afers jueus com Francesc de Pujol, Arnau Piquer o Jaume de Trilla? Per exemple, en el manual de 1385 de Jaume de Trilla trobem instruments sobre jueus barcelonins als folis 1r, 2r, 19v, 30r, 32v, 33v, 34r, 37v, 43v, 44r, 45r, 46r, 48v, 49r, 58r, 61r, 62r, 64v, 65r, 66r, 67r, 68r, 71r, 76r, 76v, 80r, 81r, 83r, 86r. Per què l'autora no ha fet ús del fons notarial dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)? En aquest arxiu hom pot veure protocols, o fragments de protocols, de Bonanat Rimentol, Pere de Pujol i Pere Borrell, entre d'altres, amb abundant informació sobre els afers, sobretot econòmics, dels jueus barcelonins. Aquesta documentació no consultada faria variar els resultats reflectits en els nombrosos quadres del llibre, que il·lustren, per exemple, la segona part de les tres que formen l'estudi pròpiament dit del col·lectiu jueu de Barcelona, és a dir, l'estructura socioprofessional (137-202): nombre de professionals, contractes laborals dels corallers, relacions laborals que afecten als dauers, teixidors de vels, contractes d'aprenentatge de sastres, físics i cirurgians, contractes de criats, etc.

L'autora aporta un apèndix amb setanta-cinc documents, cinquanta-nou dels quals són ací transcrits. Els documents han estat triats tenint present la cronologia i la tipologia o contingut dels mateixos. Aquests documents són, a la fi, la prova d'allò que és afirmat en el llibre. Què hem de dir si la transcripció és molt perfeccionable? Què cal concloure si alguns dels regests no reflecteixen, almenys en alguns aspectes, allò que diuen els documents? Què cal dir si la lectura de determinades paraules és tan peculiar que, si fos correcta, allò que diu significa una relectura de la història, per exemple, econòmica? Com a exemple de transcripció, un fragment del document n. 46 (p. 198): «*expendit declaro potis per iamdictam amicabilem compisicionis quod per viam iuris cum si per viam iuris esset valde dampnosum a sumptuorum dicte pupille precipue etiam nexus sanguinem quo dicti avus avus et neptis sunt indissolubilter quo allegati predictis*» (???). Ni la morfologia ni la sintaxi han estat respectades i, tampoc, per consegüent, la puntuació. Segons el regest del document núm. 38 (388), David Corayef i la seva muller Bonadona prometen pagar els deutes de Benvenist Bonjuha. El text, però, del document diu que els deutes són d'un altre. El document 51 (p. 412) és la venda d'un violari de 30 sous. Ni en el regest ni en la transcripció apareix el preu. Per què? El manuscrit ens diu que el preu fou de 10 lliures. El document núm. 68 (p. 422) és presentat com a quelcom d' excepcional, quan en realitat es tracta d'un simple contracte de treball. Una atenció especial mereix el recull de documents que contenen comandes marítimes: n. 53-65. Llegits els regests, restem en el dubte de si, per exemple, el pebre era exportat des de Catalunya a Orient o si era importat.

La sorpresa, però, ha estat majúscula quan hem llegit que amb el producte de la comanda un mercader havia de comprar i portar espart! Espart? Regest del document núm. 58 (416): «*Gabriel Ponç i ... reconeixen portar en comanda de Mossé Bonhom un total de trenta lliures i cinc sous i tres diners de Barcelona en bagadell o pebre per a baratar amb espart*». Contingut del contracte segons el manuscrit: «*Gabriel Ponçii... confitemur et recognoscimus vobis Mosse Bonhom, iudeo dicte civitatis, ... quod portamus in vestra comanda ... ad dictas partes, triginta unam libras quinque solidos in nostro comuni (l'autora transcriu, 'cori'), implicare in indi bagadell et in eius defectu in pipere ,per sparç', cum posse baratandi, et cetera*». L'autora ha entès que ,per sparç' és el mateix que ,per espart'. L'indi bagadell o el pebre s'ha de baratar per espart? A la pàgina 192 l'autora diu: «*També Salamó Gracià aporta producte d'exportació, l'espart, per tal d'obtenir pebre*». Tot seguit, a la pàgina 193, en un quadre on consten els encomanants, els comandataris, les quantitats de les comandes i les mercaderies, torna a aparèixer l'espart.

Cal dir que el capítol que estudia l'espai físic de la comunitat jueva barcelonina del call, la documentació consultada permet a l'autora anar més enllà d'allò que sabem fins ara. Pel que fa al capítol dedicat a l'estructura familiar l'autora ha aprofitat molt bé la bibliografia existent i la documentació li permet certes precisions i peculiaritats de les formes de vida de la comunitat jueva barcelonina. Tanmateix, quan parla de llibres i cultura, si hagués tingut present l'obra *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV* de la mateixa col·lecció que el seu llibre i els diversos reculls de documentació sobre l'ensenyament de lletra publicats en aquesta revista (ATCA de 1993 i ATCA de 1997), l'autora hauria disposat de molts documents notariais del mateix període sobre els llibres hebreus i l'ensenyament de lletra dins la comunitat jueva de Barcelona. Les dades concretes sobre això són mínimes en el llibre que ens ocupa. En els protocols, però, no manquen les referències a mestres i escoles. Per exemple, en el manual de 1380 de Pere Martí, un dels notaris que ha vist l'autora, podem trobar diversos documents que fan referència a dos «*magistri scolarium scientie ebrayce*»: Issach de Castelló i Jucef Cofen. I els esclaus al si de la comunitat jueva? L'autora aporta un sol document sobre esclaus en relació als jueus: una sarraïna és lliurada en penya per un préstec. Doncs bé, els jueus barcelonins, i també els jueus vinguts de fora, compraren i veneren esclaus, seguint en això la pràctica dels cristians barcelonins. Hom ho pot veure en els protocols de diversos notaris. Una petita mostra: llibre comú de 1374 de Pere Martí, i manual de 1385 de Jaume de Trilla de l'AHPB, i fragment de manuals de 1378-1397 de Pere de Coll de l'AHCB.

Malgrat el que hem anat dient, l'autora ha espremut fins a l'última gota la documentació que ha vist. Això és palès quan exposa, en el capítol cinquè, l'estructura socioprofessional del col·lectiu jueu de Barcelona i el tema del crèdit, en el capítol sisè, de jueus a cristians i de cristians a jueus, tot il·lustrant el text amb un conjunt de quadres (en total quaranta-quatre) que abasta tots

els diversos aspectes de l'estudi, bo i deixant obert el treball a la nova documentació que aparegui. Malgrat allò que diu la introducció sobre la continuïtat, no pas la integració, del col·lectiu jueu de Barcelona, després del mes de setembre de 1391, en el capítol de les conclusions l'autora parla de 'desaparició dramàtica' de la comunitat jueva de Barcelona, cosa que sembla indicar la desaparició física dels seus membres. Els protocols, però, d'aquest any de 1391 i posteriors contenen instruments, i molt abundosos, sobre les activitats dels jueus, ara conversos. En els protocols de notaris com Francesc de Pujol i Arnau Piquer, entre d'altres, podem veure els nous noms i la continuació d'activitats. Per exemple, Samuel Benvenist, ara dit Joan Bertran, i Bion de Piera, ara dit Francesc Bertran, seguiren amb les mateixes feines i els mateixos negocis. Crec que un curt epíleg sobre això hauria evitat la impressió que l'any 1391 significa la fi de la història dels jueus de Barcelona.

Josep Hernando i Delgado

Roser SALICRÚ I LLUCH, *El sultanat de Granada i la Corona d'Aragó (1410-1458)* (Biblioteca Abat Oliba, 208), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 560 pp.

Heus ací una d'aquelles monografies que satisfarà tothom qui hagi pensat alguna vegada que el nostre vell Arxiu Reial, ara conegut arreu com a Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), és un estioig de sorpreses segures, que només esperen la capacitat de treball i la paciència de l'estudiós per a eixir a la llum del dia i enlluernar-nos amb el seu esclat. Pocs hauríem estat a favor del pronòstic que l'Arxiu Reial és una font històrica preciosa per a documentar les escorialles del poder i de la societat musulmana peninsular. Roser Salicrú n'acaba de donar una prova contundent.

El llibre té dues parts desiguals perquè cobreixen etapes cronològiques diverses. La primera és dedicada a les relacions de Ferran d'Antequera amb el regne de Granada, primer com a infant i regent castellà, després com a sobirà de la corona catalanaragonesa. La segona part abasta tot el període del regnat del seu fill Alfons. La complexitat de la política peninsular de la primera meitat del segle XV hi és reflectida, però no és el tema del llibre. En aquest estudi d'història positiva, l'autora hi analitza meticulosament la documentació de l'ACA relativa al Regne de Granada i la compulsa amb les fonts àrabs i castelleses accessibles, per tal de poder dibuixar un quadre complet de les relacions bi- i trilaterals en joc.

Els resultats principals de l'intent són, a parer nostre, dos. En primer lloc, les relacions dibuixades tenen consistència. Segonament, a través dels fons d'ACA és possible d'aclarir i àdhuc rectificar dades històriques, que fins ara es desconeixien o havien arribat deformades.

El regnat de Ferran I Trastàmara, havent estat molt curt, és normal que les relacions amb Granada se circumscrivissin aquells quatre anys a negociar una treva el 1413 i a prorrogar-la els anys següents. Això no obstant, Roser Salicrú estableix els precedents de l'actuació de Ferran I com a monarca aragonès, estudiant amb tota cura la línia política detectable sota la seva actuació com a regent de Castella i durant la campanya d'Antequera. Com no podia ésser d'altra manera, també en les lluites de l'interregne hi tingué una part preponderant la posició dels candidats davant els nassarites: en aquest aspecte, Salicrú detalla fins on li és possible un incident sorollós, que fou esbombat aleshores a propòsit dels contactes, suposats o reals, entre Jaume d'Urgell i Yusuf III de Granada, incident que Ferran d'Antequera magnificà i aprofità per a la seva causa tant com va poder. Al capdavant, doncs, el rei Ferran I intentà com a monarca aragonès reproduir el model castellà de relacions amb Granada, ja que seguia essent co-regent de Castella; les dificultats inicials del seu establiment, els problemes ultramarins i la realitat del comerç catalanoaragonès amb els granadins deixaren aquelles relacions en la forma com s'havien anat forjant durant el segle XIV. El batlle general de València, Joan Mercader, apareix com una figura clau, tant personalment com per raó del càrrec, en el desplegament i àdhuc en la teoria de les dites relacions.

Els anys del Magnànim foren més movimentats en tota la Península. D'una banda, el sultanat nassarita embocà el camí cap a la dissolució interna i la desaparició definitiva a causa de la seva incapacitat de cohesió o, almenys, d'estabilitat. Entre Castella i Aragó hi hagué guerra a causa de

les guerres entre els partits nobiliaris, un d'ells conduït pels infants d'Aragó. En el marc d'aquella guerra, el soldà Mohammad IX l'Esquerrà esdevingué un aliat natural del Magnànim. Les turbulències internes granadines i el progressiu interès del Magnànim primer en la Mediterrània occidental i després àdhuc en l'oriental, varen determinar que finalment la corona catalanoaragonesa es desentengués del sultanat nassarita i l'abandonés a la iniciativa de Castella. I convé ací aclarir que l'interès mediterrani d'Alfons IV no fou només un somni imperial, sinó que en gran part li venia imposat per qüestions purament defensives.

Sigui com vulgui, l'estudi metòdic de la documentació de l'ACA, confrontada amb les dades cronístiques i historiogràfiques rebudes, mou l'autora a replantejar-se moltes de les solucions, que fins ara s'havien anat donant a diversos problemes. Finalment, Roser Salicrú revisa el mateix quadre cronològic de la successió al tron nassarita i en proposa un d'alternatiu, amb la qual cosa la importància del seu estudi, la utilització intel·ligent que fa de les seves fonts i la crítica a què sotmet els resultats de la historiografia anterior, vistes aquelles, resulta ben demostrada.

El caràcter vivaç dels documents exhumats per l'autora fan pensar que la continuació d'aquests estudis per als regnats de Joan II i de Ferran II podria aportar nous elements i àdhuc nova llum sobre el destí ulterior de Granada fins a la seva conquesta, que, com no podia ésser d'altra manera, marcà la fi d'una època de la política peninsular i àdhuc l'inici d'un altre món.

Jaume de Puig i Oliver

Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Les Regles de esquivar vocables i la «Qüestió de la llengua»* (Biblioteca Filològica, XXXVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 510 pp. i sis làmines no numerades.

Ens trobem davant un estudi important i en certa menta revolucionari perquè capgira moltes certeses, proposa moltes novetats i planteja nous interrogants. L'obra estudiada, les *Regles de esquivar vocables...*, atribuïdes durant els darrers cinquanta anys al poeta valencià Bernat Fenollar i a l'humanista barceloní Jeroni Pau, comprèn només tres folis (200 a 202) d'un famós còdex miscel·lani de la Catedral de Girona (ms. núm. 69) escrit, tot ell, per l'historiador barceloní Pere Miquel Carbonell entre els anys 1473 i 1507. Es tracta d'una llista de noms que cal bandejar acompanyats de la proposta normativa. Badia dedica al text un llarg i rigorós estudi, que traspuja un clar apassionament pel tema.

El present estudi és distribuït en una introducció, quatre parts i un apèndix o suport informatiu. En la introducció, el prof. Badia fa una presentació dels estudis sobre el text i sobre la seva autoria a partir de la primera edició publicada per ell mateix el 1950 («*Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*»). *Unas normas del siglo XV sobre la pureza de la lengua catalana. I. Edición del texto*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXIII (1950), 137-152). Les quatre parts són dedicades a replantejar les seves primeres conclusions.

La primera qüestiona la interpretació tradicional, segons la qual les *Regles...* serien les normes establertes pel canonge-poeta valencià, Bernat Fenollar, contra les quals el cavaller Jaume Gassull escriví *La brama dels llauradors de l'Horta de València contra lo venerable mossèn Bernat Fenollar, prevere* (escrita al final del segle XV i publicada el 1561 a València). La interpretació venia avalada pel fet que Pere Miquel Carbonell indicava explícitament que la primera part de les *Regles...* era de Bernat Fenollar i que la segona part era de Jeroni Pau. Segons Badia, aquesta identificació, que ell mateix havia seguit, no li sembla ara vàlida i proposa com a autor el propi Pere Miquel Carbonell. Aquesta nova hipòtesi qüestiona, per tant, que el nostre text formi part d'un debat valencià i considera que el tal debat seria només un 'miratge'.

La segona part és dedicada al text de les *Regles...*, a l'edició, a la seva composició i continguts, i n'aporta l'edició facsímil. Considera que foren escrites el 1492, data del retorn a Barcelona de Jeroni Pau, i es reafirma en l'autoria exclusiva de Pere Miquel Carbonell (malgrat que afirmi la participació de Fenollar i de Pau), i arriba a la conclusió que hauria estat escrit d'una tirada.

La tercera part és dedicada als estudis gramatical i filològic, historicolingüístic i sociolingüístic de cada un dels tres-cents vint-i-cinc mots del text. És la part més elaborada, en la qual no entrant sinó en parlar del context cultural.

La quarta part ve a ésser un comentari contextual de la situació ideològica lingüística del moment per a demostrar que el text estudiat s'integra plenament en els plantejaments metodològics humanístics: recorre a l'etimologia, sempre que el mot expliciti clarament la seva procedència llatina, i en el cas de mots que no provénen del llatí sembla seguir la tradició de la Cancelleria i s'inclina a emprar mots moderns en detriment dels arcaics (416). Creu que les *Regles...* s'inclouen en les obres que pretenen rehabilitar i depurar el vulgar, des dels polifacètics renaixentistes del 'Quattrocento' (Leone Battista Alberti, Paolo Pompilio) a Antonio de Nebrija i la seva *Gramàtica* (1492). Acaba amb un extens assaig de retrat de Pere Miquel Carbonell, de la seva obra històrica, poètica i lingüística, dels cercles humanistes barcelonins i, és clar, de la seva vinculació amb Jeroni Pau.

Finalment, la part cinquena, dedicada al suport informatiu, conté una útil llista alfabètica de formes proscriutes i recomanades a les *Regles...*, i la bibliografia consultada.

En general, l'estudi segueix un sistema expositiu 'cronològic', és a dir, que ens explica el camí seguit en les reflexions i investigacions realitzades pel prof. Badia durant cinquanta anys, en certa manera com si es tractés d'una novel·la policíaca a la recerca i identificació de l'autor d'una obra. És un sistema 'sui generis', que té, com tot, avantatges i inconvenients. Esmentem entre els primers l'interès de seguir punt per punt el camí de la investigació, fet que permet de poder-ne apreciar el procés metodològic. Entre els inconvenients: aquest sistema expositiu comporta nombroses repeticions, ja que cada nova dada o cada nou enfocament obliguen a replantejar el tema i a reelaborar-lo. Bé és veritat que Badia mitiga aquest escull amb remissions sistemàtiques i amb conclusions al final de cada capítol, i amb la claredat d'exposició.

* * *

Abans d'entrar a reflexionar sobre els raonaments que Badia aporta en el seu estudi, crec que pot ésser útil de recordar algunes de les característiques dels quatre personatges clau. En primer lloc el presumpte autor, l'arxiver barceloní Pere Miquel Carbonell (1434-1517), notari públic des del 1458 i arxiver reial des del 1477: personalitat inquieta i polifacètica, que intentà, sense moure's de Barcelona, connectar amb els corrents humanístics a través del seu cosí, el canonge també barceloní, Jeroni Pau. És coneguda la seva grafomania i petulància, evidenciades en les nombroses notes als marges dels registres arxivístics, per les còpies de llibres que ampliaren la seva rica biblioteca, i pel manuscrit autògraf conservat a la Catedral de Girona, on ell copiava cartes humanístiques pròpies o d'altri, sobretot de Jeroni Pau, poemes, opinions, etc. Aquest manuscrit és el que conté les *Regles...* A partir del 1495 treballà en les seves *Cròniques d'Espanya*, publicades pòstumament a Barcelona el 1547, reeditades ací mateix el 1997 (sobre la qual reedició, cf. ATCA, XVII (1998), 647-651).

El segon personatge que ens interessa és Jeroni Pau (c. 1458-1497), vint-i-quatre anys més jove que Carbonell. Acabada la Guerra Civil catalana, el 1475 marxà a Roma al servei de l'aleshores cardenal de València, Roderic de Borja. Hi residí pràcticament fins al 1492, any en què retornà malalt a Barcelona, on morí. Treballà a Roma com a 'abbreviator' i 'vicecorrector', a la cúria pontificia. A Barcelona hauria ajudat Pere Miquel Carbonell en la confecció de les *Regles...* (en especial, en la de la segona part d'aquestes), i en l'elaboració de les *Cròniques d'Espanya*. Era, tal com diu Badia, un humanista dur, és a dir, que escriví sempre únicament en llatí, i ben relacionat amb humanistes italians com Paolo Pompilio, i amb la cancelleria reial. A. M. Badia i Margarit considera que la seva intervenció en les *Regles* fou ocasional, com a conseller, però no com a autor.

El tercer personatge és el poeta de la Seu de València, Bernat Fenollar (c. 1438-1516). El 1467 era ja beneficiat; el 1479, el nou rei Ferran el nomenà mestre de capella del rei. Sembla que feia, a València, gestions privades (compra de terrenys) per al cardenal Roderic de Borja, fins al 1502 arquebisbe de València. Com a poeta intervingué en l'edició de les *Obres e trobes* del 1474; el 1486 participà en un certamen marià, també a València, i poesies seves figuren en l'edició del

Cancionero General del 1511. De jove hauria escrita una *Brama* normativa contra l'ús de mots pegesívols, que, segons Jaume Gassull (*Procés de les olives*, vv. 185-186; 195-200), hauria causat molt de renou. Tradicionalment, aquesta *Brama* (o *Bandeig* com l'anomena Martí de Riquer) havia estat relacionada amb la primera part de les *Regles...* Badia considera ara que les normes de Fenollar no existiren o que en tot cas no són les mateixes que copià Pere Miquel Carbonell.

El quart personatge és el cavaller i poeta valencià Jaume Gassull (c. 1458-a. 1515), fill del també poeta Andreu Gassull, secretari d'Alfons al Magnànim, i en la dècada dels cinquanta escrivà del Mestre racional del Regne de València. Segons Josep Guia, aquest seria l'autor dels poemes que figuren sota el nom de Gassull en les *Obres e trobes*. Jaume Gassull participà en el certamen valencià de Sant Cristòfor del 1488, escriví el 1496 una *Vida de Santa Magdalena en cobles* (publicada el 1505), i col·laborà amb Fenollar en les obres *El procés de les olives* i *Somni de Joan Joan*, publicades el 1497. Però l'obra que ens interessa és *La brama dels llauradors de l'Horta de València*, en defensa del parlar de l'Horta i contra les imposicions normatives (*Sentència*) de Fenollar.

* * *

Fem ara una recapitulació d'alguns dels arguments aportats per Badia i Margarit en pro de l'autoria única de Pere Miquel Carbonell pel que fa a les *Regles...*, i en contra de la possible autoria de Bernat Fenollar i de Jeroni Pau.

Jaume Gassull escriu en data incerta una creació literària: la *Brama...* contra una *Sentència* de Bernat Fenollar, en la qual aquest proscriu certs vocables pagesívols per a parlar correctament el català. El 1950, Badia identificà la *Sentència* de Fenollar amb les *Regles* copiades per Pere Miquel Carbonell en el seu manuscrit miscel·lani. Ho corroborava el fet que aquest cités explícitament en les *Regles...* els judicis de Fenollar, a més dels de Jeroni Pau: «a juý del reverend prevere mossèn Fenollar [e] misser Hienònym Pau e altres hòmens diserts catalans e valencians e prestantíssims trobadors»; i en una *Addició per bé parlar la lengua catalana, feta per lo magnífich e litteratíssimo misser Hyerònym Pau, canonge de Barcelona e altres, perfectament pronuncians lo vulgar català* (120). En l'estudi present, Badia descarta la identificació per la manca de coincidència entre els mots de les *Regles* (referides a un àmbit català general) i els que consten a la *Brama...* (que aporta vocables valencians circumscrits a l'Horta de València), perquè Fenollar no hauria escrit mai 'llengua catalana', sinó 'valenciana', forma ja habitual a l'època (raonaments també aportats per Riquer), i perquè era un poeta enginyós, però no un humanista com cal suposar que era l'autor de les *Regles...* No creu que hi hagi, a més, un coneixement o relació entre els cercles literaris valencians i barcelonins. Les *Regles...* responen d'altra banda a un criteri unitari i han d'ésser d'un sol autor, segons Badia el mateix copista, Pere Miquel Carbonell. Aquest era un erudit que podia estar al corrent de les defenses del vulgar italianes a través de Jeroni Pau (humanista dur), que el pogué aconsellar sobretot des del 1492, quan tornà a Barcelona. La *Sentència* de Fenollar esmentada per Gassull, perduda o inexistent, devia ésser coneguda en els cercles erudits, per notes que passaven de mà en mà o oralment. Badia afegeix un nou argument que refermaria la hipòtesi de l'autoria de Carbonell, pel fet que entre els gentilicis que aporten les *Regles...*, figuren els de Pere, Jeroni, Eulàlia i Engràcia, en record del propi nom, del de Jeroni Pau, i els dos darrers corresponents als de les seves dues mullers.

Tots aquests raonaments pretenen demostrar dos punts: la desvinculació entre *Sentència* i *Regles...*, d'una banda, i de l'altra l'autoria única de Pere Miquel Carbonell. El primer d'aquests punts, crec que Badia l'ha acabat de resoldre amb arguments concloents. És un gran pas endavant en la clarificació d'aquest tema.

Pel que fa al segon punt, els arguments, alguns de pes, crec que no acaben d'ésser convincents o almenys que caldria matisar-ne la solució. D'entrada, d'acord amb la idiosincràsia de Pere Miquel Carbonell, és molt estrany que no expliciti contudentment, com feia sempre, que ell n'era l'autor. Sobre el fet que apareguin a les *Regles...* els noms de les seves mullers: caldria considerar també que santa Eulàlia era la patrona de Barcelona, títol suficient per a merèixer la seva atenció, com ho havia fet amb el topònim 'Barcelona', i, a més, cal tenir en compte que Carbonell sí que manipulà el text. No veig, però, que el fet d'escriure d'una tirada les *Regles* demostrí que Carbo-

nell en sigui l'autor: podia també copiar-ho de notes i consells d'altri. Sí que demostra, en canvi la unitat de tot el text i la manipulació que hi féu Carbonell. També és arriscat d'afirmar que Carbonell fos més cosmopolita que no els valencians i l'únic que podia tenir una visió global de la llengua catalana, enren en compte que al final del segle XV València superava Barcelona precisament en cosmopolitisme. D'altra banda, si ens fixem en les anotacions de Pere Miquel Carbonell, ja esmentades, aquestes donen fe de la col·laboració o participació de Bernat Fenollar i de Jeroni Pau, però també d'«altres hòmens diserts catalans e valencians e prestantíssims trobadors», i en un altre lloc: «e altres perfectament pronuncians lo vulgar català». Potser aquest aspecte no ha estat prou destacat. Perquè, qui formava part d'aquest col·lectiu?

* * *

Avanço una nova proposta que no pretén anar més enllà d'una simple hipòtesi. Aquests «hòmens diserts catalans i valencians e prestantíssims trobadors... perfectament pronuncians lo vulgar català», no podrien ésser cortesans i funcionaris de la cancelleria reial (poetes i alts funcionaris)? És a dir, les *Regles...*, no podrien servir simplement de recordatori a la cort reial i als secretaris i escrivans que tenien l'obligació d'escriure bé el català? Això explicaria la necessitat d'establir un català normatiu, necessari davant l'emergència de dialectalismes: «Són de evitar sobretot vocables, los quals manifestament se coneix són de païssos de Catalunya e València diversos dels catalans» (165): com evitar mots específics de l'Empordà, de l'Urgell, de Mallorca o de Xàtiva, o de les muntanyes, o pagesívols, «dels quals no acostumen usar los .cortesans ne elegants parladors e trobadors». La depuració del català es feia necessària sobretot quan «es lig en lloc elegant», on només eren adequats «vocables a parlar pertinentment» (120). Si, doncs, les *Regles...* fossin un llistat normatiu més o menys informal, útil a la cort i a la cancelleria, s'explicaria que aquest arribés també a la cort pontifícia de Roma, on Jeroni Pau era precisament 'abbreviator' i 'vicecorrector', i que Carbonell, arxiver reial, n'aconseguís alguna còpia i la manipulés per a la seva utilitat. Es tractaria, per tant, d'un text col·lectiu, escrit amb la intenció de fixar un català normatiu per sobre de dialectalismes, un text en contínua elaboració, fet que explicaria que no fos publicat, ans destinat més aviat a ús intern. Badia (413) sintetitza molt bé el mètode seguit per a la confecció de les *Regles...*: adaptació al català del mètode usat per al llatí: etimologia, rebuig dels col·loquialismes, unitat de la llengua i elegància.

Caldria així potser emmarcar les *Regles...* en un ambient cancelleresc -i per tant també humanístic- i cortesà. Ho fa pensar el tipus de mots apuntats. La vinculació dels quatre personatges protagonistes d'aquest estudi amb la cort i la cancelleria és clara: Bernat Fenollar havia estat nomenat el 1479 escrivà de ració i mestre de capella del rei Ferran; el pare de Jaume Gassull, Andreu Gassull, havia estat secretari d'Alfons el Magnànim fins que el 1451 fou nomenat escrivà del Mestre racional del Regne de València. El seu fill Jaume, l'autor de la *Brama...*, podia estar familiaritzat, per tant, amb les qüestions lingüístiques que es debatien en els cercles cortesans. Jeroni Pau ja hem vist que treballava a la cúria pontifícia com a corrector precisament, on, tot i que degué predominar el llatí, cal recordar que molts cardenals, com el cas de Roderic de Borja, el seu protector, eren catalans o valencians, i escrivien en català. Pel que fa a Pere Miquel Carbonell, ell tenia prou contactes amb la cort com a arxiver reial: mantingué, per exemple, correspondència amb el secretari de la cancelleria Gaspar d'Arinyo (1479-1486), amb l'humanista italià Antonio Giraldini, també secretari del 1485 al 1487, i amb el jurista mallorquí Bartomeu de Verí, secretari (1482) i ambaixador reial a Itàlia el 1482. El nexa entre els cercles aristocràtics i burgesos valencians i barcelonins seria, per tant, la cancelleria i la cort i, a més, aquesta residí a Barcelona i a València diverses vegades i en especial el 1492-1493, data de la redacció de les *Regles*.

Queda pendent d'estudi la repercussió concreta que les *Regles...* pogueren tenir. Foren seguides? Per al cas de Pere Miquel Carbonell, he comparat les *Regles...* amb la lletra que ell envià a Bartomeu de Verí el 1492 per a explicar-li el frustrat atemptat contra el rei a Barcelona (publicada al final de les *Cròniques d'Espanya*): cal dir que gairebé sempre les segueix estrictament, cosa que vol dir que aquesta carta pretenia d'ésser una lliçó d'elegància. Caldria potser fer el mateix i de manera metòdica amb les *Cròniques d'Espanya*, escrites amb posterioritat a les *Regles...* Però aquest tampoc no seria un argument conclouent a favor de l'autoria de Pere Miquel Carbonell, que

podia seguir unes *Regles...* no fetes per ell. Un altre camí seria rastrejar la correspondència emanaada de la cancelleria i l'obra literària de cortesans.

Respecte a la primera, mirant la correspondència publicada per Antonio de la Torre, i centint-me al mot 'Barcelona', que figura a les *Regles...*, he constatat que la forma més utilitzada en textos catalans des del 1479 fou 'Barchinona'; l'ús de 'Barcelona', preconitzat a les *Regles...*, comença tímidament a partir del 1491 (pel secretari dels reis i protonotari de la reina, l'aragonès Joan de Coloma), també en documents en llengua castellana. L'alternància de les dues formes persisteix fins al 1510, en què la forma 'Barcelona' s'imposa clarament. El procés és idèntic al seguit pels consellers de Barcelona, que utilitzen la nova forma a partir del 1492 i s'imposa els primers anys del segle XVI (segons la correspondència publicada per Jaume Vicens Vives en *Ferran II i la ciutat de Barcelona*). Si mirem el volum de *Documentos para la imprenta*, de Josep M. Madurell i Marimon i Jordi Rubió i Balaguer, els notaris, en les operacions privades s'inclinen prioritàriament per 'Barchinona', també 'Barsalona' (doc. 365, de 1522), i la forma 'Barcelona' no s'afirma fins als anys 1530. Tot plegat sembla apuntar que, almenys en el cas del topònim 'Barcelona', la nova forma apareixeria a la Cancelleria reial poc abans de la còpia de les *Regles...* per Pere Miquel Carbonell. Si això es confirmés amb un estudi sistemàtic d'altres mots, podria ésser un argument a favor de la confecció col·lectiva i cortesana administrativa: Pere Miquel Carbonell copiaria i potser adaptaria un llistat confeccionat a les altes esferes.

Per acabar, només assenyalaré alguna imprecisió i aportarem algun aclariment, que no afecten la part essencial, a l'argumentació en l'estudi de Badia Margarit. Badia (57) confessa que només pogué veure una edició tardana de la *Diana enamorada* de Gaspar Gil Polo. Degué ésser segurament la de Madrid de 1778 feta per Francesc Cerdà i Rico i per això no s'adonà que les *Notes al Canto del Turia* eren de l'editor i no de Gil i Polo. Respecte al mot 'mascarat' (292), puc aportar un nou significat: era un insult, equivalent a traïdor; almenys així fou utilitzat prolíxament durant les Germanies als regnes de València i de Mallorca. Pel que fa a l'expressió 'fora vila' per 'fora ciutat', potser la raó no és pròpiament lingüística. El títol de ciutat requeria certes condicions que provenien de l'època romana, o haver-lo aconseguit per privilegi reial, tal com hom pot veure en el document de Jaume II, elevat Manresa a la categoria de ciutat, acabat de publicar per Marc Torras i Serra, *El Llibre verd de Manresa*, Barcelona, Fundació Noguera 1996, 92, doc. num. 17. Designar com a vila una ciutat podia ésser considerat un insult. Finalment, Onofre Almudèver escriví el pròleg a l'edició del *Procés de les olives* en català; no veig per què n'és citada una frase en castellà (454).

Hem d'agraciar a Antoni M. Badia i Margarit el seu extens, suggerent i acurat estudi. El millor elogi que se li pot atribuir és que ha revifat l'interès per les *Regles...* i la seva problemàtica. És de preveure una proliferació de ressenyes; i obligarà els estudiosos d'aquest període a tornar-se a plantejar alguns aspectes. És la millor forma d'avançar. Per la meua banda, només vull fer constar que la meua ha estat una lectura des d'un punt de vista cultural. L'aspecte pròpiament lingüístic, important, queda pendent.

Eulàlia Duran

Jaume MEDINA, *La poesia llatina dels Països Catalans. Segles X-XX*, Bellaterra (Barcelona), Universitat Autònoma de Barcelona 1996, 236 pp.

Jaume MEDINA, *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII. (El Còdex Brenach de l'Arxiu Episcopal de Vic)* (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 62), Barcelona, Curial Edicions Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 458 pp.

L'any 1996 era publicada a Bellaterra per la Universitat Autònoma de Barcelona, dins la sèrie «Monografies», de «Faventia» el primer dels dos títols que encapçalen la present recensió.

Es tractava d'un treball pioner, en què era oferta una àmplia panoràmica de la que ha estat l'evolució històrica de la poesia en llatí al llarg dels deu segles en què és documentada dins el marc geogràfic dels Països Catalans. D'una banda, l'autor hi tenia en compte els estudis més im-

portants publicats durant el segle XX sobre diversos autors i obres d'aquesta dilatada tradició, i de l'altra feia noves aportacions al camp del coneixement d'aquesta tradició històrica a base de les seves pròpies recerques en arxius i en publicacions de segles anteriors. I així portava el lector fins a l'època daurada de Ripoll, que abasta els segles X i XI, i que s'allarga fins al XIII (amb poetes com l'abat-bisbe Oliba, Joan de Fleury, el monjo Oliba i els *Carmina Rivipullensia*), i continuava amb altres centres monàstics, com els de la Cartoixa de Scala Dei (segles XII-XIV) o Montserrat (segles XVI-XVII, amb les figures del monjo Antoni Brenach, de Descaulies, Domingo Senach i Anselm Forcada) i també amb diverses seus episcopals, fins a arribar al mateix segle XX, no sense haver passat per davant les insignes personalitats d'humanistes com Pere Miquel Carbonell, Jaume Ripoll o Ferran Valentí, ni sense haver completat el segle d'or mallorquí (on sobresurten, entre altres, Nicolau Llabrés, Josep Barceló, Jaume Botellas, Baltasar Calafat i Joan Muntaner), l'esplendorós esplet dels jesuïtes del segle XVIII (amb Joan Surià, Bartomeu Pou i Josep Pons, entre altres) i la gairebé agònica producció del segle passat (representada per Jaume Rodoreda, Salvador Marca, Antoni Munar, Bonaventura Sastre, Antoni Pelechà i Manuel Lassala) o de l'actual (en què escriuen autors com Josep Fonts i Surinyach, Tomàs Vinyas i Pedro J. Palmer).

Ara, la prestigiosa Col·lecció de Textos i Estudis de Cultura Catalana, que duen endavant Curial Edicions Catalanes i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ha lliurat al públic, amb el número 62, el volum que recull *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII*, un conjunt de poemes escrits en llatí, que es troben aplegats en l'anomenat *Còdex Brenach* de l'Arxiu Episcopal de Vic. És així com avui dia queda posada a l'abast dels interessats la totalitat de les composicions llatines de o sobre Montserrat conservades de les centúries del mil cinc-cents i del mil sis-cents (si descomptem els *Carmina cum notis anonymi in Montserratense sanctuarium*, editats a Barcelona per Martí Gelabert el 1699 i escrits per un autor anònim italià).

Ja el 1893 el canonge vigatà Jaume Collell n'havia donat a conèixer una selecció, que publicava a Barcelona a través de la impremta dels germans Subirana amb el suggestiu títol de *La musa llatina en Montserrat. Antología de los poetas latinos de los siglos XVI y XVII*. Collell feia precedir el seu opuscle d'un excel·lent *Estudi bibliogràfic*, on resseguia els avatars soferts pel manuscrit (que havia conegut per la notícia que en donava Fèlix Torres Amat en el seu *Diccionario de Escritores Catalanes* i que havia trobat per casualitat en el mateix lloc, on encara avui es conserva) i estudiava els autors i les obres en ell contingudes. Ha estat un encert de Jaume Medina de mantenir aquest estudi introductor, traduït al català, en les pàgines prèvies a l'edició dels textos. Com ja he indicat, però, Collell havia publicat només una selecció d'aquells versos: no «estan els temps -deia- per donar a l'estampa poemes llatins de l'extensió i calibre del que compongué el P. Brenach». Ja a final del segle XIX es podia afirmar que «l'estudi de la llengua llatina va cada dia més perdut entre nosaltres». Tanmateix, Collell hi oferia mostres de composicions de tots els autors continguts en el manuscrit.

En la present edició, Jaume Medina s'ha posat com a objectiu la publicació de tot el 'corpus' de composicions llatines conservades en el *Còdex*. Així, hi apareix per primera vegada en tota la seva extensió el poema d'Antoni Brenach *Novem Musae*, una 'obra d'alè', al dir de Collell, composició que en la seva forma originària devia tenir més versos que no pas la mateixa *Eneida*, de la qual, però, n'han pervingut fins a l'actualitat només uns pocs milers. I al costat d'aquesta obra n'hi ha d'altres del monjo francès Pierre Michon, dels montserratins Descaulies, Senach i Forcada, d'un anònim pelegrí belga, d'un cert Aguirre (possiblement el 'famos cardenal' José Sáenz de Aguirre, segons que sosté Collell), del metge barceloní Francesc Osset, del cavaller valencià Jaume Joan Falcó, i del general dels dominics, l'italià Serafino Cavalli. El volum conté, així mateix, una *Vita* del rossellonès Antoni Brenach, 'natione catalanus', tal com hi és dit, una notícia sobre el Garí del poema heroicodescriptiu *Saxia*, diverses notes de Descaulies als seus mateixos poemes i una composició en díctics elegíacs d'autor desconegut. En apèndix, hi és publicada la versió rítmica catalana en versos decasíl·labs feta pel monjo Dom Antoni Ramon i Arrufat, publicada el 1927 i dedicada al canonge Collell.

D'altra banda cal remarcar que, com que la pretensió de l'editor era de recollir tot el material del 'corpus' llatí del manuscrit, l'*Epitalamium Salomonis* hi és transcrit dues vegades (abans i després del poema *Novem Musae*), tal com també figura en el *Còdex*. Molt sovint, la temàtica dels poemes gira entorn de Montserrat (així, per exemple, l'esmentat *Saxia*, l'elegia del pelegrí belga, les

composicions de Michon, Falcó, Osset, Cavalli i Descaulies), però en altres ocasions ultrapassa l'àmbit estricte de les devocions del monestir i de la muntanya per a esplaïar-se també -i de vegades d'una manera ben extensa, com en el cas de l'obra al·ludida de Brenach, *Novem Musae*- en les vides exemplars de les santes Madrona i Eulàlia, o en les commemoracions dels misteris de Nadal i de l'Eucaristia i fins i tot en la poesia místicoamorosa de l'*Epitalamium Salomonis*. La mètrica hi és també variada, bé que hi dominin els versos hexàmetres i les composicions en díctics elegíacs; però s'hi troben així mateix composicions de versos feleceus i d'altres de fonamentades en el ritme accentual.

Amb aquest «interessant capítol bibliogràfic de la història del Santuari de Montserrat», íntegrament donat ara a la llum pública, i amb el seu també recent volum sobre *La poesia llatina dels Països Catalans. Segles X-XX*, publicat a Bellaterra el 1996 i ressenyat per mi mateix ací i dins «Faventia», 19 (1997), 194-195, i encara amb algunes altres aportacions, el professor Jaume Medina, amb la cura, la meticulositat i el rigor científic que el caracteritzen, ha col·laborat de ferm en la divulgació i en el coneixement d'un camp -el de la poesia llatina de casa nostra- que presentava i presenta encara moltes llacunes.

Siguin benvingudes, doncs, aquestes obres, mentre esperem que en posteriors treballs l'autor ens doni a conèixer més exemples d'aquest tresor, que els segles han anat dipositant en el nostre haver cultural.

Jesús Alturo i Perucho

Mar BATLLE, *Patriotisme i modernitat a «La fi del comte d'Urgell»*. Una aproximació a les fonts de l'obra, l'anònim autor i l'historiador Jaume Ramon Vila (Textos i estudis de cultura catalana, 69), Barcelona, Edicions Curial i Abadia de Montserrat 1999, 142 pp.

Ens trobem davant el primer intent exprés de resoldre una qüestió que s'arrossega des de fa dècades en la història de la literatura catalana: la de la data d'elaboració i la veritable naturalesa del text que coneixem amb el títol de *La fi del comte d'Urgell*. Ni els successius editors ni els polemistes de primera i d'última hora (d'Andrés Giménez Soler a Jaume Riera) havien dedicat a la qüestió el nombre de planes o l'atenció que aquesta es mereixia. No cal, doncs, ponderar l'interès que un estudi d'aquesta mena pot suscitar entre els coneixedors del tema.

Direm, d'antuvi, que el llibre comprèn aportacions de caràcter divers. En primer lloc, hi ha una contribució estrictament filològica o codicològica: una nova descripció dels manuscrits de *La fi...*, a més de la descripció i transcripció, a càrrec de Sònia Palau, d'un text desconegut fins al moment, que està en relació amb *La fi...*, al qual de seguida ens referirem (cap. I, apèndixs 2 i 3). En segon lloc trobem, després d'una recapitulació de la polèmica erudita entorn de *La fi...*, un replanteig de conjunt de la qüestió (caps. 2 i 3). I, en últim lloc, se'ns ofereix una contribució al coneixement de la figura de l'historiador del segle XVII, Jaume Ramon Vila, amb un resum biogràfic i la transcripció de tots els pròlegs amb què va introduir les còpies de diverses obres historiogràfiques ordenades per ell (apèndix 3 i 4). En realitat, aquesta secció sobre Vila resulta en certa manera sobrerera, puix que la seva inclusió pressuposa una relació entre Vila i l'elaboració de *La fi...*, que Batlle, contra certes hipòtesis recents s'afanya a negar, amb molt bons fonaments (cap. 5).

El nucli de la monografia que comentem és constituït per una nova tesi sobre la gènesi de *La fi...* Per formular-la, Batlle es recolza en un material nou: el 'ms. Despalau', com l'anomenarem, un text que reproduceix certes parts de la versió més àmplia de *La fi...*, i es troba inserit dins un volum factici que va pertànyer a la família de ciutadans barcelonins Despalau, confeccionat a finals del segle XVI i avui dipositat a la Biblioteca de Catalunya. Fou Eulàlia de Ahumada la primera a localitzar el text i posar-lo en relació amb *La fi...* (9). Dins el llibre que comentem, Sònia Palau fa una descripció codicològica del manuscrit i una transcripció completa del text que ens interessa. Trobem, a més, una comparació textual entre el ms. Despalau i *La fi...*: Sònia Palau assenyala les llacunes del text Despalau en relació amb *La fi...*, mentre Mar Batlle identifica els passatges de *La fi...*, que no apareixen en el ms. Despalau (cap. 4).

Les noves dades així analitzades porten Mar Batlle a revisar la qualificació d'un text, que ha generat una llarga controvèrsia, resumida amb detall per la mateixa autora. Enfront de la recent tesi, segons la qual, en línia amb observacions de Giménez Soler, *La fi...* seria una falsificació de Jaume Ramon Vila, Batlle fa l'observació ben evident que això és impossible, atesa l'existència d'un manuscrit, repertoriat ja per Xavier de Salas, compost el 1598, quan Vila tenia poc més de vint anys. El ms. Despalau reforça encara aquesta conclusió, car ha de datar-se també cap a finals del segle XVI. Però el veritable problema o, més ben dit, la clau de tota la interpretació que ofereix Batlle, rau a determinar quina és la relació entre el text Despalau i *La fi...* Les confrontacions realitzades per Mar Batlle i Sònia Palau, junt amb una coincidència literal força àmplia, equivalent de fet a un noranta per cent del text conservat en el ms. Despalau, mostren també un seguit de diferències entre ambdós textos. A partir d'aquest fet, Batlle desenvolupa una tesi que consta de tres punts: 1) el text Despalau és la font de *La fi...*, text més tardà; 2) el text Despalau és una crònica del segle XV, el nucli 'autèntic', doncs, del text de *La fi...*, tal com el trobem en el segle XVII; 3) el text de *La fi...*, en la forma que ens ha arribat, ha d'ésser considerat 'ampliació' de la crònica quatrecentista, feta d'acord amb el context polític de finals del segle XVI i principis del XVII.

Es tracta d'una tesi seductora, que encerta a corregir certs extrems de les interpretacions recents, demostrant-les insostenibles. Però, examinada detingudament, no creiem que sigui acceptable. L'autora no ha desplegat com caldria l'argumentació i la fonamentació de la tesi, la qual ens sembla que, en comptes de partir de les dades concretes, depèn massa de les tesis prèvies, a les quals aporta rectificacions només de detall. La mateixa autora sembla reconèixer una mena de disposició prèvia, que determina la seva recerca, quan diu que la seva tesi és 'diplomàtica' o 'conciliadora', una «amalgama de les hipòtesis anteriors» (7ss.), de les quals parteix, doncs, per arribar a una nova síntesi. Si, en comptes de partir de les tesis prèvies hagués operat sobre les dades concretes, potser les seves conclusions haurien estat també més concretes i convincentes. De fet, aquesta predisposició prèvia esdevé un greu entrebanc metodològic: la hipòtesi, en comptes de derivar de l'anàlisi de les dades, sembla precedir-la o conduir-la en una direcció predeterminada, sense tenir realment en compte les possibilitats que, sense ésser 'conciliadores', potser s'avenien millor amb els fets. Un altre problema metodològic és el de determinar fins a quin punt és permès de donar crèdit a una hipòtesi que resulta bastant arriscada, com és la de l'elaboració del text en dues fases, la segona de les quals caldria considerar falsificació, quan aquesta hipòtesi no ha estat realment demostrada. És una reflexió que pot estendre's a l'estudi recent de la literatura de 'falsos' del segle XVII (o atribuïda a aquesta època). En els paràgrafs que segueixen mostrarem les contradiccions i, cosa encara més freqüent en l'estudi de Batlle, les imprecisions de la seva tesi, reservant-nos per a un altre lloc el desplegament de la nostra pròpia teoria sobre la qüestió.

Quant al primer punt de la tesi de Batlle (que Despalau sigui la font de *La fi...*), podem dir que això fóra possible, si *La fi...* només contingués el text de Despalau més les 'ampliacions' del manipulador de finals del segle XVI (deixant de banda la dificultat que representa l'escàs lapse de temps entre el ms. Despalau i el primer manuscrit conegut de *La fi...*, podríem imaginar que existien, del text Despalau, d'altres versions anteriors que haurien pogut servir de font). Ara bé, en el ms. Despalau hi ha fragments no recollits a *La fi...*; alguns podrien haver estat afegits pel copista del ms. concret de la família Despalau, tal com Batlle suggereix, però d'altres pertanyen sens dubte al cos del text original, com el primer paràgraf, i fóra estrany que el manipulador de *La fi...*, tan fidel en la resta, hagués descurat. Però hi ha encara un fet més conclouent: manca al ms. Despalau bona part del text de *La fi...*, no pas perquè *La fi...* sigui resultat d'una 'ampliació', sinó perquè el ms. Despalau ha estat resumit: per exemple, la llarga narració que fa *La fi...* de la mort del comte d'Urgell no es troba en el ms. Despalau, que es limita a una simple al·lusió («lo infant don Pedro e lo infant don Enric, per la mort feren en lo castell de Xàtiva del comte d'Urgell...»: 108); l'al·lusió, però, és inequívoca, i només pot provenir de la narració extensa de *La fi...*, l'únic lloc on es desenvolupa aquesta versió, sens dubte llegendària, de la mort del comte d'Urgell. D'això cal concloure que el ms. Despalau no pot ésser la font de *La fi...*; i, com que la inversa tampoc no és possible (a més de la datació dels manuscrits, ho demostra el paràgraf inicial de Despalau, absent de *La fi...*), cal suposar, ens sembla, que tots dos textos eren derivacions independents d'una font prèvia comuna a ambdós.

L'altra idea de Batlle és que *La fi...* contindria un seguit d',ampliacions', fetes a finals del segle XVI, en relació al nucli 'autèntic' constituït per la 'crònica quatrecentista', amb la qual identifica Batlle el ms. Despalau. Aquesta idea no passa d'ésser una hipòtesi, que Batlle, per altra banda, sosté de forma imprecisa i fins i tot vacil·lant, com per exemple quan diu: «... a finals del segle XVI algú va aprofitar la crònica quatrecentista per elaborar un text nou... D'aquí que també es pugui afirmar que *La fi...* sigui una obra apòcrifa del XV. Perquè en el transcurs de la 'còpia' feta a finals del segle XVI, la crònica quatrecentista es va transformar en *La fi del comte d'Urgell...*» (29). «Per això, malgrat tot, pensem que el text conegut avui dia sota el títol de *La fi del comte d'Urgell* és més aviat un text del segle XVI que no del segle XV» (30: els subratllats són nostres).

El cert és que Batlle no arriba a discriminar amb exactitud la part del text de *La fi...* que correspondria a la 'crònica' i allò que en serien 'ampliacions'. A banda de certes generalitzacions ('gran part' de *La fi...* correspondria a la crònica, ens diu: 29), la hipòtesi amb què Batlle treballa és que el ms. Despalau correspon a la 'crònica quatrecentista' i que, per tant, tot allò que estigui a *La fi...* i que no tingui una correspondència en el ms. Despalau, és una 'ampliació' posterior. (En realitat, Batlle és força dubitativa: el ms. Despalau «podria contenir una còpia de la crònica»: 31; o bé: «podria ser que l'autor de *La fi...* hagués usat un manuscrit de la crònica més complet que el de Despalau»: 37). Ara bé, així no pot explicar-se allò que ha estat mencionat en el paràgraf anterior: els passatges resumits o els que no són represos per *La fi...* (incloent-hi els que el copista de *La fi...* transcriu imperfectament, i que apareixen incòlumes en la versió Despalau: cf. edició Salas 25, 27, 30, 33). Batlle no considera la possibilitat, més arran de terra, que les diferències d'extensió entre tots dos textos es deguin senzillament al mal estat en què es trobava el manuscrit Despalau o el que li hagués servit de font, encara pitjor que el de *La fi...*

Batlle completa aquesta deducció mecànica (allò que no és en el ms. Despalau és una 'ampliació') amb un argument més elaborat: de la lectura i la confrontació d'ambdues versions dedueix que les 'ampliacions' obeeixen totes a un propòsit ideològic definit i propi del context de finals del segle XVI i principis del XVII (30). No ens sembla, però, que existeixi realment una diferència, ni de to ni de contingut, dins el text de *La fi...*, que permeti d'atribuir unes parts a contextos històrics diferents. En tot cas, Batlle no precisa quines serien aquestes parts i quins els indicis concrets que demostren la distinta procedència de les seccions de *La fi...* En un enfocament més ampli, Batlle suggereix que l'estructura de conjunt de *La fi...* revelaria el treball d',ampliació', realitzat a finals del segle XVI. Així, observa que la segona part de l'obra seria una aportació del segle XVI, pel canvi de to que creu advertir: «... a partir d'aquí el narrador ja no és el cronista medieval, sinó l'anònim autor de *La fi...*» (46). Però es tracta d'una simple intuïció, sense cap demostració que la sostingui.

Així, doncs, la tesi de Batlle, tot i representar un avenç respecte a les hipòtesis de la falsificació total, resta, en el fons, massa en deute amb aquestes i continua movent-se en el nivell de la pura hipòtesi, no en el de la demostració rigorosa. No podem acceptar, després de l'exposició que fa Batlle, que existeixin en el text de *La fi...* dues fases d'elaboració superposades. Allò que la confrontació del text de Despalau amb el de *La fi...* ens suggereix és més aviat que ambdós textos són en realitat el mateix, que tots dos ens han pervingut en un estat molt defectuós, i que les diferències entre ells s'expliquen pels majors estralls que ha sofert el de Despalau (o la font de què parteix), o bé per la vel·leïtat del copista, que només ha copiat allò que li ha semblat més interessant, obviant o resumint les altres parts; és a dir, que el manuscrit Despalau és un més dels manuscrits de *La fi...*, que cal incloure en el repertori que en va oferir Xavier de Salas i ara novament Mar Batlle.

El segon punt en què desdoblàvem la hipòtesi de Batlle és que el text Despalau seria una crònica quatrecentista. Batlle, en realitat, no desenvolupa pròpiament aquesta idea, és a dir, no demostra per què hauríem de considerar el text de Despalau (que no és sinó un ampli fragment de *La fi...*) com a elaborat en les dates en què les referències internes indiquen que es va compondre, cap a 1470 (malgrat els suggeriments que fa sobre la possible data de redacció: cf. 35). Batlle resta també aquí en el nivell de la pura hipòtesi, sense una demostració adequada. Si la reté és perquè li permet d'explicar allò que realment li interessa, la suposada operació de falsificació, que anomena 'ampliació', de finals del segle XVI. Massa pendent de la problemàtica (la falsa problemàtica, creiem nosaltres) de la 'falsificació', Batlle no aprofundeix en la via que l'hauria conduïda a

una conclusió senzilla i raonable, tot i que no gaire ,conciliadora': que *La fi...*, tant en la versió de Despalau com en la recollida per Jaume Ramon Vila, és un text ,auténtic' del segle XV, transmès parcialment en manuscrits diversos, que certament ha pogut acumular alguns afegits per part dels copistes, sense que per això hagi resultat alterada la substància del text original. En un estudi específic, publicat en aquest anuari, tractem de demostrar-ho, a partir d'una anàlisi del contingut ideològic de l'obra.

Jesús Villanueva

ANÒNIM. *Viatge a l'infern d'en Pere Porter*. Introducció, edició i notes a cura de Josep M. PONS I GURI, Barcelona, Fundació Pere Coromines 1999, 169 pàgs.

El lector probablement ja coneixia el *Viatge a l'infern d'en Pere Porter* per les edicions del tombant de segle XIX al XX (la Gaietà Vidal de Valenciano i la Ramon Miquel i Planas) o bé per les més modernes, divulgatives (la d'Antologia Catalana o la MOLC, entre d'altres). La circumstància que un relat d'aquestes característiques, estudiat i conegut, no hagi merescut una edició crítica fins als nostres dies dóna idea de la dificultat que representa emprendre aquesta tasca: a les múltiples versions del text cal sumar-hi, i no és poc, l'embull de manuscrits que el transmeten. Finalment, el jurista Josep M. Pons i Guri s'hi ha atrevit i ara tenim a les mans una edició que posa al nostre abast totes les versions conegudes del *Viatge a l'infern d'en Pere Porter* i que presenta, com a part més novedosa, la identificació de personatges i situacions i del context en què es desenvolupa l'acció del relat.

El volum és dividit en dos grans blocs: la introducció i l'edició del *Viatge...* A la presentació (I. *Viatge a l'infern*) segueix la descripció dels manuscrits (II) i de les edicions (III), un llistat d'acrònims i sigles (IV) i, tancant la introducció del curador, un estudi detallat dels personatges i esdeveniments que desfilen pel relat (V). A continuació, l'edició de les diferents versions del *Viatge...*: primer grup de manuscrits (VI), segon grup (VII) i últim (VIII). Tanca el volum un índex onomàstic i toponímic.

Pons i Guri remarca la importància que un text com el *Viatge...* té des del punt de vista de la història historicojurídica del principat de Catalunya on, sembla, els casos de corrupció del funcionari eren a l'ordre del dia. El desconegut autor, que no pretenia fer una peça literària sinó més aviat un pamflet contra els alts funcionaris del govern, aprofita un esdeveniment real i el basteix d'elements fantasiosos per a construir el relat. Així, segons el curador, el resultat fou un text no gaire reeixit des del punt de vista literari però que aconseguia complir amb la finalitat que s'havia proposat l'autor: la d'ésser un relat àmpliament conegut i divulgat, com ho mostren les nombroses còpies manuscrites que el transmeten, i tan estès que la Inquisició Espanyola es veié amb l'obligació de prohibir-lo.

De les múltiples còpies manuscrites que reporten el *Viatge...* Pons i Guri en tria set, «els manuscrits més antics i més acurats», que distribueix en tres grans grups; malgrat aquesta divisió, però, tots els textos coincideixen «en el que és més essencial del relat i en l'ordre en què vénen exposats els fets, coincidències que fan creure en un origen comú no identificat». El primer grup (que per raons pràctiques anomenaré G1) el conformen els textos que no descriuen l'origen de la còpia; el segon (G2) és format pels testimonis d'un text atribuït a fra Francesc de Caner de Roselló que, acompanyat de fra Climent de Tordera, anà a visitar Pere Porter el primer d'octubre de 1621 per certificar amb ell la declaració que aquest havia fet a Joan Teixidor, comissari del Sant Ofici de la Inquisició Espanyola; el tercer i últim (G3) és el de la còpia que vol passar com una declaració dictada per Pere Porter, en primera persona.

Com a testimonis de G1, el més nombrós, el curador ha triat els del segle XVII, que presumiblement s'acosten més a l'original; el mateix ha fet pel que fa a G2, tot i que les còpies són més tardanes, i per a G3 ha utilitzat l'únic testimoni que es conserva. Els manuscrits que conformen G1 són: un còdex propietat d'Oriol Molas, en lletra humanística del segle XVII (i no XVI, com figura per error d'impremta a la p. 11) que, aparentment, és anterior als altres manuscrits del grup (M), el

testimoni de la BNP (Biblioteca Nacional de París), Baluze 238, també del segle XVII, que havia pertangut a Jeroni Pujades (P), i una còpia inclosa a la *Miscel·lània* de Gaspar Vicens a la BUB (Biblioteca Universitària de Barcelona), ms. 1009, que data entre 1631 i 1639 (U); d'aquest grup el curador en descriu encara un altre (BUB, ms. 753), que posa en relació amb U però descarta per a la col·lecció pel seu estat fragmentari i perquè presenta variacions d'escàs interès (U2).

Per la notícia que l'anònim autor dóna de Felip Roger de Calella («qui vuy és»), que succeí el seu pare Baptista Roger de Barutell mort el 1630, i que només trobem als manuscrits M i P, Pons i Guri proposa situar la data de còpia d'aquests manuscrits amb posterioritat a la mort del progenitor, és a dir, després de 1630; així mateix, la notícia de la mort de Pujades el 7 de gener de 1635, li permet d'establir que la còpia de P fou feta abans de 1635. D'aquesta manera, P hauria estat copiat entre 1630 i 1635. D'altra banda, per les peculiaritats de la mà que copia M, el curador afirma que «aparentment es mostra anterior als altres manuscrits del grup», o sigui, P i U (i U2).

Pel que fa a G2, els manuscrits presos en consideració per a l'edició són: una còpia del trencant del XVII al XVIII de la BLM (Biblioteca Lambert Mata de Ripoll) que el curador designa com a L; l'edició de Gaietà Vidal de Valenciano de 1877, que era feta sobre un manuscrit presumiblement datat el 1621 i avui perdut (V); i, finalment, el ms. 694 de la BC (Biblioteca de Catalunya), copiat el XVIII (C). L'únic exemplar de G3 és a BC, ms. 391 (B), i Pons i Guri el data cap a mitjan segle XVIII.

Dels altres testimonis del segle XVIII i dels del XIX el curador desisteix de fer-ne un inventari per creure-ho fora del seu abast. Si bé una feina d'aquestes característiques és realment extensa, s'hauria agraït una notícia, ni que fos en forma d'apèndix, de tots els manuscrits dels quals Pons i Guri té coneixement. A més, un llistat d'aquesta naturalesa hauria facilitat la tasca del lector, que ha d'anar refent la història d'alguns dels manuscrits a través de les notes a peu de pàgina (per exemple, notes 13, 16-20, 25, 30, 72, 107, 170, etc.), i potser hauria permès d'entendre amb més claredat els criteris del curador a l'hora de seleccionar els manuscrits per a l'edició.

Destaca Pons i Guri que la poca vàlua literària del text i el fet que la relació fos prohibida pel tribunal de la Inquisició Espanyola degueren ésser els motius que en retardaren la publicació més de dos segles. La primera edició coneguda és la de Girona 1874 (dues estampacions de les mateixes característiques es feren també a Girona els anys 1897 i 1904), per bé que les que mereixen l'atenció del curador són la de Gaietà Vidal de Valenciano esmentada més amunt (1877) i la de Ramon Miquel i Planas (1914). La de Vidal de Valenciano és l'únic testimoni d'un manuscrit avui perdut que cal emparellar amb L (i no amb M, com per error figura a la p. 17); a més, per a la seva edició es valgué encara de dos manuscrits més datats, respectivament, el 1646 i el 1795. D'altra banda, l'edició de Miquel i Planas es féu sobre el manuscrit L amb algunes interpolacions (precisament les provinents de les versions de 1646 i 1795 del text editat per Vidal de Valenciano).

Segueix, en l'edició de Pons i Guri, un interessantíssim capítol, en què el curador ha reeixit en la laboriosa i tan necessària feina de documentar personatges i esdeveniments que desfilen pel *Viatge de Porter a l'infern*; tasca duta a terme especialment a l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar (AHFF) i a l'Arxiu Parroquial de Tordera (APT). D'aquesta manera, el curador ha fixat definitivament el marc geogràfic i temporal en què es descabdella el relat.

Pons i Guri treu a la llum notícia documental del protagonista, Pere Porter, de la vila de Tordera, i d'un bon nombre dels membres de la seva família, així com de molts dels personatges que apareixen al llarg de la narració (fet que, com ja hem dit més amunt, li ha permès, entre d'altres coses, datar M i P).

A través de la identificació de personatges i esdeveniments, el curador estableix com a vàlida per al viatge de Pere Porter la data de 1608, consignada en el grup de manuscrits considerats més antics (M, P, L, V, C, segons el curador, però també B, a desgrat del que diu en la nota 15 de la pàgina 21, i, encara, U —cf. 158 i 61, respectivament). Rebutja, doncs, les de 1618 i 1668, provinents d'altres manuscrits, i la de 1632, que figura a les edicions gironines. A més, a través de les dades que proporciona el relat, Pons i Guri ressegueix amb detall la geografia del recorregut que fa el protagonista del *Viatge*.

El debitori en el qual va incòrrer Pere Porter, i a partir del qual es descabdella el relat, podria ésser conseqüència de la carestia de blat dels anys 1576-1578 a Tordera. D'una banda, el protago-

nista consigna que des de la cancel·lació del deutor als fets que conta han passat més de vint anys (i ho diuen tots els ms. col·lacionats a excepció d'U) i, a més, el notari a qui s'atribueix la redacció d'aquest document, Rafael Jalmar Bosom, va morir el 1583; de l'altra, assenyala el curador que el prestamista, de nom Just, de Tordera, hauria de ser un Guillem Just documentat els anys 1606-1614. Malgrat una laboriosa feina de recerca, Pons i Guri no ha trobat el document redactat per Jalmar Bosom en els llibres notariais de Tordera (els d'Hostalric, on hauria estat més probable trobar el document, foren destruïts el 1809) però, en canvi, sí que ha localitzat l'únic document (amb data de 1606) de compra de blat a fiar per part de Pere Porter que es conserva, en el qual precisament el venedor és Guillem Just. El ball de dates, 1583 per una banda i 1606-1614 per una altra, el soluciona Pons i Guri dient que el record del prestamista hauria impulsat l'autor del *Viatge* a presentar-lo, també, com el venedor de vint anys abans.

A més de les dades aquí relacionades, el curador ha aconseguit documentar, amb més o menys precisió, tots els personatges que el pagès de Tordera es troba a l'infern: el mercader Jaume Vila, mossèn Miquel Jordà, el doctor Gabriel Maduxer, el també veí de Tordera Sorell, i un llarg etcètera.

Així mateix, per algunes imprecisions en la denominació d'alguns noms i esdeveniments, Pons i Guri remarca que és molt probable que en la redacció del text o en la còpia posterior hi intervingués algú aliè al territori i comarca històrica on es desenvolupen els fets (22, 37-38, 53).

Per a l'edició el curador ha seleccionat els set manuscrits descrits amb anterioritat i els ha dividit, com hem dit, en tres grans grups. El text base per a l'edició de G1 és M, col·lacionat amb P i acarat amb U, i el de G2 és L, col·lacionat amb V i acarat amb C, mentre que per a G3 el curador es val de l'únic testimoni conservat (B). És a dir, que tot i que les versions coincideixen en un esquema narratiu, per les seves múltiples variants Pons i Guri en presenta tres separadament —de les quals les dues primeres finalment són quatre ja que, per les seves característiques singulars, també mereixen ésser desdoblades. Ara bé, la veritat és que així no és fàcil fer-se una idea de les principals diferències entre les versions, raó per la qual, potser, el curador ha dividit el text en diverses parts (que numera de l'1 al 26 i que permeten veure més fàcilment aquestes divergències) i ha encapçalat l'edició amb el capítol «personatges i esdeveniments» (on fa un estudi detallat de cada una de les parts del text i comenta les diferents lectures de cada passatge).

No voldria acabar sense assenyalar certs aspectes pel que fa a una part d'aquesta edició, la transmissió textual del *Viatge*... El fragment del manuscrit parisenc (P), que transmet la còpia del *Viatge*..., és obra de dues mans no identificades: una que copia la major part del text i una altra que afegeix algunes línies; Jeroni Pujades, que fou el destinatari final de la còpia (ja sigui perquè un dels seus corresponsals li va fer arribar, ja sigui perquè l'havia encarregada ell), confegí la portada i afegí una nota en què feia referència al seu pare, Miquel Pujades. Per a la datació de P, que forma part dels coneguts *Flosculi* de J. Pujades, em pregunto per què el curador no es val d'una nota marginal, que ell mateix transcriu (p. 39, n. 123), en què l'historiador Pujades afirma: «assò dich jo, lo doctor en drets Hierónym Pujadas, son fill, vuy a 10 de setembre 1630». Diria que aquest fet permet establir la data de còpia de P no entre l'òbit de Baptista Roger de Barutell (1630) i el de J. Pujades (1635), sinó entre la mort de Roger i el 10 de setembre de 1630. Per aquesta raó, potser, caldria considerar el testimoni de Pujades com a anterior a M (que Pons i Guri ha datat abans que P per les característiques de la seva grafia).

Probablement per a G1 és igual de vàlid prendre M que P com a text base perquè, a primer cop d'ull, les lliçons que reporten no difereixen granment —a més, tractant-se d'un text d'aquestes característiques, que devia córrer de boca en boca, és evident que les variants tampoc no s'han d'analitzar de la mateixa manera que les d'un text fixat només a través del paper. Des del meu punt de vista, però (i si calgués només tenir en compte aquests dos manuscrits), em decantaria per l'opció de P: a la reduïda forquilla temporal que ens ha quedat (còpia de 1630) cal afegir que el còdex fou revisat per l'historiador Jeroni Pujades que, indirectament, es troba implicat en el relat, ja que el seu pare, Miquel Pujades, és presumiblement el possessor d'un llibre on el doctor Maduxer, assessor i jutge ordinari, anotava les seves prevaricacions (extrem que, d'altra banda, Jeroni s'afanya a desmentir en la nota marginal que ens ha permès de datar amb més precisió aquest manuscrit). Que la còpia de P sigui anterior a la de M (o a la inversa) no aporta dades significatives per a la lectura del text; ara, si el que volem és saber quin és el text més acostat a

l'original caldrà que, amb les dades que ens ha posat a l'abast Pons i Guri, analitzem les variants d'ambdós manuscrits: per exemple, P reporta el nom de Jaume Porter com a pare del protagonista per comptes del de Joan, que reporten M i la resta de la tradició i que, segons la documentació exhumada pel curador, és el que s'escau (d'altra banda, el nom de Jaume no és aliè a la família, ja que un fill de Pere Porter el portava); o, encara, cap manuscrit a excepció de M reporta el nom de pila de Pujades, Miquel, però P el duu al marge, en l'esmentada nota de Jeroni Pujades.

Per una altra part, la còpia autògrafa de Gaspar Vicens (U), el curador la situa entre 1631 i 1639, però em sembla que caldria avançar-ne una mica la datació. Vicens data el pròleg al segon volum de la seva *Miscel·lània*, el que conté el *Viatge*..., el 7 de novembre de 1626, i comença el tercer volum amb un altre pròleg, datat el 2 de gener de 1633, en què recorda que «casi año y medio á passado desde que acabé el segundo tomo de estas cosas varias y notables hasta que é comenzado este tercero»; és a dir, que la còpia del segon volum de la *Miscel·lània històrico-política* es pot datar amb precisió entre el novembre de 1626 i la primera meitat de 1631 (una nova descripció d'aquest manuscrit la trobareu a E. Duran (dir.); E. Miralles i M. Toldrà (comp.). *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*. Vol. II.1: *Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat*, Barcelona, IEC, en premsa).

Tancant l'apartat de manuscrits, caldria remarcar que la còpia de la BLM ja no forma avui part d'un manuscrit miscel·lani, com afirma el curador, sinó que el plec és relligat solt, formant una unitat, sota la signatura ms. 94.

Pons i Guri, per les complexes característiques del relat, no estableix quin del textos podria ser més acostat al text primigeni. Els textos de G2 han de ser posteriors a 1621, si concedim valor històric a la visita de Climent de Tordera i Francesc de Canet a Pere Porter. També afirma Pons i Guri, valent-se d'una nota de Pujades a la coberta del plec que contenia el relat, que Pere Porter degué ser examinat pel Tribunal entre el 16 de gener de 1609 i el 27 d'agost de 1621, cosa que faria plausible la hipòtesi que els relats que no fan referència a la Inquisició Espanyola puguin ser anteriors als que sí que en fan.

El relat de l'anomenat G1 no esmenta l'examen de la Inquisició Espanyola (només a U hi ha una nota a l'encapçalament del relat, d'una mà posterior a la que copia el text, que diu «esta relació està prohibida»; el mateix passa amb U2, que és ple de notes posteriors que indiquen la prohibició per part del Sant Ofici de llegir aquest relat), mentre que G2 i G3 sí que ho fan. Tampoc a G1 apareix el nom del prestamista, Just, de Tordera, que, recordem, feia trontollar l'esquema cronològic dels esdeveniments perquè es trobava documentat amb posterioritat als fets relatats, que sí que apareix a G2 i a G3.

Per aquestes raons, fa de bon suposar que G1 pugui ser anterior a G2 i G3, com també sembla vàlida la convicció del curador que dos dels manuscrits de G1, M i P, han de ser posteriors a 1630. Recapitem: l'únic manuscrit que no fa esment de l'examen del Tribunal, que no reporta el nom del prestamista i que, a més, no conté la referència a Felip Roger de Calella (nét), és la *Miscel·lània* de Gaspar Vicens (U) —manuscrit que s'escau que tampoc no reporta el nom del possessor del llibre de Maduxer, Miquel Pujades. Així, la versió que reporta U sembla ser anterior a la resta. Ara, que també es podria argumentar que U recull una versió abreujada de la narració. Només de l'anàlisi exhaustiva de totes les variants i de l'estudi comparatiu i detallat dels personatges i de les situacions del relat en cada una de les versions del *Viatge*..., potser en podrà sortir, en el futur, una hipòtesi raonada que permeti d'establir amb major certesa la cronologia i jerarquització de les versions.

Finalment, i pel que fa a l'edició que ara tenim a les mans, des del punt de vista filològic s'hi troba a faltar, ni que fos reduïda, una llista dels criteris emprats en l'edició del text. Tampoc sabem a què responen certes decisions del curador: per exemple, per quina raó no dóna notícia en l'aparat de variants (122) d'un episodi recollit a l'edició de Gaietà Vidal de Valenciano (i que no reporten els altres manuscrits) i, en canvi, el transcriu independentment (44).

És evident que, amb les noves aportacions que ofereix Pons i Guri (fixació geogràfica i temporal i identificació dels personatges d'una banda i, de l'altra, anàlisi dels manuscrits, les edicions i les variants que presenten) el text és més a l'abast del lector i que ara tenim, amb totes les dades a la mà, la possibilitat de trobar noves vies d'estudi per al *Viatge a l'infern d'en Pere Porter*.

Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, *L'església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, (Biblioteca Abat Oliba, 214), Girona i Barcelona, Ajuntament i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 600 pp.

Obert amb un pròleg de Joaquim Nadal i Farreras, historiador i actual jurat en cap del municipi de Girona, el llibre de Montserrat Jiménez conté primer de tot una exploració del personal de la Seu a l'època estudiada, des del bisbe als escolans; en segon lloc, un estudi de les repercussions de la Guerra de Successió sobre el personal eclesiàstic catedralici; tercerament, un estudi dels 'llinatges', és a dir, dels qui posseïen efectivament les prebendes i la manera com aquestes es transmetien dins un nucli pràcticament tancat de la societat gironina; en darrer lloc, un estudi sobre la introducció i el triomf del regalisme a l'esguard dels canonges i beneficiats gironins, i els conflictes que generà. L'esmentada temàtica ha estat objecte de nombrosos estudis parcials de l'autora, coneguts dels nostres lectors; ara arriba la primera visió de conjunt.

L'autora ha aprofitat -i tingut l'ocasió d'admirar- l'abundosa documentació de l'Arxiu Capítular de Girona, alguns lligalls de l'Arxiu Municipal de Girona, de l'Arxiu Històric de Girona, Archivo Histórico Nacional, algun document de la Biblioteca de Catalunya i de la Biblioteca Nacional de Madrid, així com d'alguns lligalls de Gracia y Justicia de Simancas, Archivo General, i altra documentació menor.

L'autora adverteix que la recerca de la coherència i la seva intenció de copsar les vicissituds històriques de la institució l'han obligada a deixar en segon terme l'interès pels individus que la constituïen, llevat d'alguns casos, que han estat estudiats amb detall, sempre en el marc d'algun problema o d'algun conflicte d'ordre general. L'autora lamenta aquesta limitació, sobretot perquè la documentació estudiada més aviat l'empenyia a ampliar el seu camp d'interessos cap als individus particulars que donaren vida i prengueren part en les decisions de la catedral gironina setcentista.

En síntesi, l'estudi de Montserrat Jiménez és una incursió en un món que no sempre és atractiu per a l'historiador modern, i no només a causa del desconeixement progressiu del llatí, i que en canvi, reserva sorpreses de primer ordre. La primera gran sorpresa és, sens dubte, el caràcter molt construït del món dels clergues catedralicis, resultat de segles de sedimentació i acumulació d'experiències diverses. En les actuacions del capítol setcentista gironí no s'hi prefiguren actituds que en podríem dir 'trabucaires', ans una gran finor per a captar i resoldre les situacions difícils, combinant fermesa i intel·ligència pràctica, sempre amb la cautela per endavant. Els clergues capitulars gironins tenien efectius en tots els centres de poder que podien pertorbar-los o ajudar-los, i tant llur organització com la manera de calcular llurs moviments dibuïen un panorama humà ple d'interès, amb capacitat d'iniciativa, encara que també amb febleses, degudes a divisions internes insuperables.

Un altre dels trets subratllats per l'autora és la consciència mantinguda pels canonges i beneficiats gironins dels seus orígens carolingis, brandats cada vegada que els capitulars sentien trontolar el seu 'status' per culpa de les escames del poder reial, i amb un màxim exponent en l'històric culte retut a Carlemany en el clos mateix de la catedral. Es tracta d'un particularisme, que no obsta perquè els canonges visquin plenament els problemes generals del seu temps, i és un tret molt manifest a Girona, excepcional a Catalunya.

El nucli fort del llibre, com es pot suposar, és el que fa referència a les relacions de la catedral amb la cort. Montserrat Jiménez en segueix amb detall les incidències, i aquest és l'aspecte més valuós de la seva aportació. Acabada la Guerra de Successió amb el resultat contrari a Catalunya, que és ben conegut, l'Església catalana ha perdut el terreny de joc on s'havia sabut moure còmodament i des d'on havia exercit una influència, que anava força més enllà de la seva missió religiosa: les Corts i la Diputació del General, habitualment presidida pel diputat del braç eclesiàstic. Aquest havia estat l'escut i l'empara de les classes dirigents catalanes davant la invasió progressiva de la monarquia en camps, que aquelles havien considerat de la seva exclusiva competència. Després de l'ensorrada del 1714, allò que restava de cada antic poder s'hagué de mesurar amb la monarquia, és a dir, amb l'Estat, sense el reforç dels altres poders, que eren els aliats naturals en la lluita amb el poder reial, de manera que la partida era perduda per endavant. D'altra banda, Roma no buscarà sempre l'entesa amb el rei?

Perviu, doncs, en el personal eclesiàstic catedralici gironí del segle XVIII molts dels trets que caracteritzaren els seus predecessors. Perviu, és clar, les situacions econòmiques que donaven força, esclat i recursos a la Catedral i que la convertien en un dels eixos cabdals de la vida de la Ciutat. Però al seu entorn s'anaren esfrondant les bases sobre les quals aquell petit gran món s'havia edificat, bases ideològiques i materials, un cop eliminades ja les institucions polítiques catalanes. És lògic, doncs, que la història registri l'actitud defensiva de la catedral, per conveniència i per inèrcia. I si, al capdavant, en el moment de les convulsions revolucionàries que esclararien a França, bascarà amb afany la protecció monàrquica, el fet no pot tenir res de sorprenent. L'Església catalana sempre havia acabat acomodant-se al poder polític -del rei i/o de les Corts-, encara que no estava acostumada als acomodaments tan peremptòriament exigits com els dels monarques borbònics del segle XVIII. O és que Catalunya, en el seu conjunt, hi estava preparada i l'élite eclesiàstica no? Més aviat l'estudi de Montserrat Jiménez suggereix que hi ha molt a descobrir encara en la trajectòria tan particular i tan desconeguda de l'església catalana durant l'Època moderna. Des de la seva positiva participació en les Corts fins a l'activitat desplegada en cada diòcesi, el món eclesiàstic català segueix essent encara un camp d'estudi quasi verge, en el qual són poc freqüents els estudis com el que ara ens ocupa, malgrat l'abundància i qualitat de la documentació relativa que s'ha conservat i malgrat l'interès per la història general que batega en la documentació eclesiàstica.

Auguro que el treball de Montserrat Jiménez i Sureda tingui la virtut d'incitar d'altres estudiosos a explorar un terreny que, decididament, no ha estat gens de moda. Això sol ja seria un mèrit que des d'aquí no sabríem com ponderar, això sense menystenir cap dels que desplega l'autora com a historiadora professional en una obra que, per a Girona almenys, i per a la comprensió de la ciutat i de la societat de l'època moderna, ha de significar un abans i un després.

Jaume de Puig i Oliver

Roque CHABÀS, *Opúsculos*. Introducció de Mateu RODRIGO LIZONDO (Monografies, 24), València, Consell Valencià de Cultura 1995, 374 pp. (= I).

Josep SANCHIS SIVERA, *Estudis d'Història Cultural*. Edició, bibliografia i notes a cura de Mateu RODRIGO LIZONDO. Notícia biogràfica de Francesc PÉREZ I MORAGÓN. Pròleg d'Antoni FERRANDO (Biblioteca Sanchis Guarnier, 45), València i Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 256 pp. (= II).

La laboriositat de l'editor ha permès que es trobessin damunt la taula del crític els dos títols que encapçalen la present recensió. Publicats amb pocs anys de diferència, aquests dos volums contribueixen a fer presents en el moment actual dos protagonistes d'una branca del retrobament valencià amb el propi passat, al qual ells incansablement contribuïren mitjançant l'escorcoll, sobretot, d'un dels grans fons arxivístics i bibliogràfics, per sort gairebé totalment salvat de la follia dels anys 1936-1939, el de la Seu de València.

Els quatre anys de distància entre els dos llibres no han passat en va: l'estructura del primer aplec, consistent en una breu introducció (10-16), seguida dels sis estudis menors de Chabàs ací aplegats i reproduïts de forma facsimilar (17-371), és, certament mantinguda, però també completada en el segon, car d'una banda la introducció de Rodrigo és prou més extensa (15-34), i de l'altra ha estat completada per ell mateix amb la bibliografia de Sanchis Sivera (47-56), amb la notícia biogràfica escrita per Francesc Pérez i Moragón, i amb la presentació de tot el recull de qui en fou l'impulsor, el catedràtic Antoni Ferrando (11-13); només després arribarà el recull dels també sis estudis menors de Josep Sanchis Sivera (57-240), tot coronat amb sengles notes de l'editor Mateu Rodrigo a cada un dels sis textos esmentats (249-255); no cal dir que el segon recull ja de bell antuvi es presenta més reeixit que el primer, ni que només sigui perquè proporciona al possible lector elements d'informació i de judici valuosos, la presència dels quals en el segon fa més sensible llur absència del primer. Felicitem-nos, doncs, de l'evident progrés entre els dos llibres.

Aquesta doble línia de continuïtat en progressió perfectiva és també constatable en el contingut dels dos volums i en llur presentació (sense parlar del detall de poder llegir els estudis del segon recull en la llengua en què foren tots pensats i algun d'ells escrit). Hi ha continuïtat en el fet que Sanchis i Sivera és presentat com a deixeble de Chabàs (Ferrando, II/11; Rodrigo, II/16), una continuïtat que a través del darrer empalma amb els grans autors valencians del XVIII, Josep Teixidor i Jaume Villanueva i amb la gran escola positivista europea de darreries del segle XIX (I, 10-11), i es manifesta en el treball d'arxiu destinat a oferir una visió del passat basada en documents sòlids; en Chabàs, de més a més, es concretà en la reorganització de l'Arxiu de la Seu de València, fins a ell conservat com a munt informe després dels trasbalsos de la Guerra del Francès i de les Desamortitzacions, i per ell realitzada pel fet d'ésser el canonge arxiver (punt en el qual, dissortadament, no hi pogué haver continuïtat amb Sanchis i Sivera: Rodrigo, II/17); recordem que aquella reordenació segueix tothora vigent (cf. ATCA, XVIII (1999), 1108-1109, núm. 14331); hi ha continuïtat en el fet que ambdós delimitaren llur camp d'estudi en la història, sobretot cultural i eclesiàstica, de la València medieval.

Potser el punt en el qual continuïtat i progrés alhora són més visibles és el l'atenció als sermons catalans (o valencians) de mestre Vicent: les pàgines que els dedicà Roc Chabàs, ací reproduïdes (I/221-329; cf. ATCA, XVIII (1999), 16-18), són, tot i la seva gran vàlua (ni que només fos perquè contenen fragments altrament desconeguts del perdut antic manuscrit 279 de la Seu de València) aplec de paràgrafs, mai edició de textos sencers. Josep Sanchis i Sivera (cf. ATCA, XVIII (1999), 22-25), per contra, emprengué la transcripció i edició completa dels sermons catalans (o valencians) dels volums de la Seu de València, i es considerava fins a un cert punt obligat a estudiar els manuscrits de sermons vicentins, dels quals tenia coneixença (i en aquest sentit és eloqüent l'incís del final de la introducció a *Sermons de sant Vicent Ferrer*, de València c. 1936, en què es manifestava decidit a anar a Torí perquè hi acabava de saber l'existència de dos volums manuscrits, notícia que s'ha d'entendre en el sentit d'haver-se'n assabentat per mitjà de les pàgines aleshores acabades de publicar (i ara de republicar) pel P. Miquel Barllori dins «Analecta Sacra Tarraconensia», IX (1933), 148-152, i ara en el volum de l'*Obra completa*, I, 253-273); i és sabut de tothom que la transcripció i edició fruita en dos volums anteriors al 1936, havent deixat enllestida la transcripció d'altres -i així gràcies a les dites transcripcions s'han salvat més textos de l'antic ms. 279 de la Seu valenciana. Més enllà de Chabàs, Sanchis havia aplegat a l'edició de textos sencers i a l'atenció als volums manuscrits; d'ambdós detalls hi ha mostra en la present recopilació (II, 187-222).

Ultra aquesta de la continuïtat, els dos volums ens permeten d'endevenir-ne una altra, l'atenció als aspectes artístics relacionats amb la dita seu: Chabàs ens en recorda els capitells i el cèlebre altar, víctima aquest del foc pentecostal ja en el segle XV (I, 53-85); Sanchis es fixa en les representacions teatrals sacres relacionades amb la mateixa Seu (II, 241-248).

Resta un tema, el tocat per Chabàs en els seus *Los mozárabes valencianos* del 1891 (I, 19-42); en referir-se allí als dos documents dels reis Moixehid i Alí de Dénia i de les Balears de l'any 1058 i del 449 de l'Hègira (= 1071), en els quals reconeixien una certa autoritat del bisbe de Barcelona damunt als seus territoris, Chabàs en dedueix l'existència de cristians mossàrabs tant a les Illes com a Dénia (I, 25). Crec que cal precisar el sentit de les dues frases més significatives, a les quals també Chabàs es refereix: «...omnis clericorum gradus in predictis degens insulis...»; i «...clerici, presbiteri, et diaconi in locis prefatis commorantes»: en cap de les dues frases no és esmentat cap fidel cristà ras i molt menys, doncs, no hi és esmentat cap mossàrab; ja sé que hom dirà, i és evident, que si hi havia clergues que administraven sagraments, hi havia cristians; però és estrany que si hi hagués hagut cristians mossàrabs, aquests no haguessin estat atesos espiritualment (almenys els de Dénia) per clergues sotmesos a l'arquebisbe de Toledo i de la seva província eclesiàstica; en canvi, aquells clergues documentats, sotmesos al bisbe de Barcelona, els quals, de més a més, no eren nadius ni ciutadans, ans només 'degen[te]s' i 'commorantes', és a dir, residents o domiciliats de fet, no eren allí per a l'atenció dels cristians nadius, ans de cristians estrangers, només residents, igual com els clergues (pensem en mercaders de països llatins i en algun 'fondonq'); una clerecia, doncs, forastera per a l'atenció dels cristians no nadius, mentre que l'existència dels nadius o mossàrabs no és enlloc documentada. Una situació que es repetiria al peu de la lletra en el moment de la conquesta, tal com vaig subratllar en pàgines d'aquest anuari, XVII (1998), 625-628, a les quals remeto.

Les darreres observacions de cap manera no afecten l'encert en l'elecció feta pel prof. Mateu Rodrigo Lizondo, ni el treball a portar-la a la pràctica fins a posar-la a l'abast dels lectors, encert i treball que li ha d'ésser agraït i pel qual ha d'ésser cordialment felicitat; agraïment i felicitació que també mereixen els col·laboradors i les institucions editores: i que per molts anys continuïn fent semblants obres!

Josep Perarnau

Antonio SEGURA MORERA, Pilar VALLEJO ORELLANA, José Francisco SÁEZ GUILLÉN, siendo director de la biblioteca el Exmo. Dr. D. Juan GUILLÉN TORRALBA, *Catálogo de incunables de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla*, Sevilla, Cabildo de la Santa Iglesia Metropolitana y Patriarcal Iglesia Catedral de Sevilla 1999, 980 pp.

No fa gaires anys [cf. ATCA, XVII (1998), 644-647], donàvem a conèixer des d'aquesta secció del nostre anuari, l'inventari dels incunables de la Biblioteca Apostòlica Vaticana i ara tenim la satisfacció de completar aquella notícia amb la relativa als de la Biblioteca Capitular i Colombina de Sevilla.

Els dos grans fons bibliogràfics sevillans, vinculats a la catedral d'aquella ciutat, començat el pròpiament capítular durant els segles de la Baixa Edat Mitjana, i constituït el de D. Fernando Colón en la primera meitat del segle XVI, han estat objecte de successius inventaris o catàlegs des del 1522 (15-16); el 1684 arribava el de Juan de Loaysa (17-18), el de Rafael Tabares el 1790 (19-20) i entre el 1888 i el 1894 els tres volums de Servando Arbolí (21-24).

A diferència d'aquells catàlegs generals, el volum que ens ocupa es limita als 1271 incunables (41-658) i als 97 postincunables (853-910).

Pertanyen d'alguna manera al nostre camp els següents exemplars: les dues edicions de la *Summula de sacramentis* d'Adam Magister (a base de la *Summa* de sant Ramon de Penyafort), París 1494 i Colònia 1498 (46-47, núms. 9-10); Antoni Andreu, *Quaestiones subtilissimae super duodecim libros Metaphysicae Aristotelis*, Venècia 1487; i *Quaestiones trium principiorum naturalium*, Ferrara 1490 (74-75, núms. 70-71); *Usatges de Barcelona*, Barcelona 1495 (119, núm. 157); *Le battaglie date a Faenza dal duca Valentino*, Roma 1500 (?) (123, núm. 165); Joan Boix, *Logica seu tractatus conceptuum et signorum*, València 1493 (145, núm. 210); Petrus Boscà (?), *Oratio de victoria Malacitana*, Roma 1487 (149-150, núm. 221); Pedro de Castrovol, *Commentum super totam philosophiam naturalem Aristotelis*, Lleida 1489, i *Commentum super libros Ethicorum Aristotelis*, Lleida 1489 (176 i 177, núms. 277 i 279); Pere Deguí, *Liber formalitatum, Metaphysica nominatus*, Barcelona 1489 (222, núm. 371); Guillem Despuig, *Ars musicorum*, València 1495 (222, núm. 372); Francesc Eiximenis, *Libro de los sanctos ángeles*, Burgos 1490 (249, núm. 426); i *Primer volumen de Vita Christi*, Granada 1496 (250, núm. 427); Bernat Fenollar, Joan Escrivà, Joan Roís de Corella, *Istòria de la passió*, València 1493 (265, núm. 458); Bernat de Granollachs, *Lunarium 1488-1550*, Roma 1487 (304, úm. 539); Guido de Monte Rocherii, *Manipulus curatorum*, Roma 1490 (314 (562); Jaume Janer, *Ingressus facilis rerum intelligibilium*, Barcelona, 1492 (358, núm. 652); Johannes Grammaticus, *Comprehensorium*, València 1475 (369, núm. 672); Andreu Llimós, *Dubia in insolubilibus*, Venècia 1488 (397, núm. 733); Joan Llopis, *Speculum aureum formalitatum Scoti*, Siena 1492 (398, núm. 735); Felip de Malla, *Memorial del peccador remut*, Barcelona, c. 1495 (419, núm. 779); Ramon Lllull, *Ars generalis ultima*, Venècia 1480; [pseudo], *Liber de conceptu virginali*, Sevilla, 1491 (544, núms. 1037-1038); Joan Roïç de Corella, *Història de sancta Anna*, València 1485 (554, núm. 1060); Gaspar Torrella, *Dialogus de dolore in pudendagra*, Roma 1500 (624, núm. 1203); Jeroni Torrella, *Opus praeclarum de imaginibus astrologicis*, València 1497-1500 (625, núm. 1204); Francesc de la Via, *Llibre de fra Bernat*, Barcelona c. 1482 (641, núm. 1236); pseudo Vic. Ferrer, *Mirabile opusculum s. Vincentii Ferrarii, De fine mundi*, Treviso 1475 (642, núm. 1238); Bernat Vilanova, *Notas ordenades*, València 1500 (643, núm. 1241).

La secció de postincunables informa d'una altra edició de *Le battaglie date a Faenza dal duca Valentino*, Roma 1500 (?) (862, núm. 14); Guillem Pere Comes, *Quaestio de sudore sanguinis Chris-*

ti, Barcelona 1512-1515 (871, núm. 31); Bartomeu Mates, *Grammatica*, Barcelona 1506-1510 (888, núm. 60); Ramon Llull, *Ars inventiva veritatis. Tabula generalis. Commentum in easdem*, València 1515 (899, núm. 78); Gaspar Torrella, *De morbo gallico cum aliis*, Roma c. 1505 (907, núm. 91).

Cada una de les dues seccions és completada amb els corresponents i en aquestes edicions acostumats índexs d'autors, d'impressors, de llocs d'edició, etc. Recordem que les fitxes tècniques dedicades a cada un dels exemplars (les d'aquest volum informen també, com si es tractés de manuscrits, dels íncipit i èxlicit dels llibres i, ja se sap que ,quod abundat non nocet'), tenen en aquest volum, si es tracta de llibres pertanyents a la Biblioteca Colombina, els valors afegits de saber on fou adquirit i el preu que en pagà Fernando Colón; aquesta font d'informació ens permet de saber que entorn el 1530 Barcelona era un mercat bibliogràfic de considerable vitalitat.

El volum present, en ell mateix d'una consistència considerable, és també una promesa: la que en els anys vinents anirem tenint successives parts d'un catàleg, tan ric de dades com el que ara ens és posat a les mans, que farà conèixer els fons bibliogràfics, manuscrits o impresos, de les importants biblioteques Capítular i Colombina de Sevilla.

No cal dir que els autors d'aquests i dels futurs volums, i aquell qui en nom del capítol metropolità de la catedral de Sevilla ja ha començat de presidir la realització d'aquesta obra realment magna, Juan Guillén Torralba, mereixen tota la gratitud pel primer fruit i els millors auguris per als que el seguiran.

Josep Perarnau

Evangelista VILANOVA, *Història de la teologia cristiana. I. Des dels orígens fins al segle XV*. Segona edició revisada i ampliada (Col·lecció Sant Pacià, 32), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 1999, 1054 pp.

A fi de deixar les coses ben clares des del bell començament, cal dir que aquestes pàgines no són de cap manera destinades a presentar als lectors i a esbrinar la vàlua d'una història de la teologia cristiana en tota la seva amplària. Per això, el crític es limitarà a deixar constància d'aquesta segona edició, a felicitar-ne efusivament l'autor i a augurar-li que l'èxit continuï, bo i limitant la seva atenció a un sol capítol de l'obra.

En aquest sentit, el crític també pot dir que un dels encerts d'aquesta història és la d'haver-hi integrat el seu llarg capítol novè dedicat a exposar *La teologia als Països Catalans (segles XIV i XV)* (863-933), capítol que ha d'ésser completat amb qualche altra pàgina com les dedicades a Feliu d'Urgell (450-453).

M'és llegut de dir que el crític n'ha eixit amb un regust d'escassetat? Doncs a fi que en una futura edició, que cal augurar ben pròxima, l'exposició de la teologia catalana resulti més completa goso oferir al col·lega alguns suggeriments.

I el primer ja es refereix als segles antics. Jo no sé si caldria almenys esmentar allò que hi ha de formulació teològica en les actes del martiri dels sants Fruitós, Auguri i Eulogi (afirmació de la unitat de Déu, i de la catolicitat de l'església, estesa de llevant a ponent); però em sembla que, sobretot després de retrobats i editats els dos *Commonitoria* de Consenci, deu ésser obligat d'esmentar el nucli de la seva discussió amb Agustí d'Hipona, el de si un servei a la fe de l'església catòlica exigeix o no el valor humà bàsic de la veritat, o, per contra, és lícita qualsevol instrumentalització de la mentida o de qualsevol altra mala jugada, com la de fer la vida impossible a una comunitat jueva (cosa que en realitat hom féu, amb intervenció de Consenci, segons que sembla, amb la sinagoga de Maó): el problema, discutit en el pla dels principis, deu ésser un dels teològics bàsics i per això hom creuria que hauria de trobar ni que fos una exposició mínima en una història global de la teologia; molt més en una de sensible a la dels Països Catalans.

Taxó de Saragossa dedicava el seu *Liber sententiarum* a Quirze, bisbe de Barcelona; sintetitzar en unitat tota la doctrina teològica és un desafiament, del qual ni grandíssims teòlegs no han sortit massa airosos; potser s'ho valdria de remarcar-ho, però ací ni és esmentat.

Ho és, certament (ja ha estat dit), Fèlix d'Urgell, però en la forma més anecdòtica de les seves batusses amb el gran oracle del moment carolingi, Alcuí de Iork, que en la doctrinal; ara, rescatat de la nuvolosa ,adopcionista', ja se'l pot fer passar de Fèlix a Feliu d'Urgell i ja és possible de començar d'exposar el seu nucli doctrinal, en defensa del qual hagué de suportar persecucions sens fi ni compte i una llufa de dotze segles.

No fa gaire, un professor valencià escrivia, referint-se al problema del préstec a interès: «...ha estat necessari tot el sabó teològic dels ordes mendicants per rentar-li la cara, al censal, de qualsevol lleganya usurària» (Ferran Garcia-Oliver, «Revista d'Història Medieval», 8 (1997), 153); un dels teòlegs que s'esmerçaren i esmeraren en aquella operació fou el dominic fra Bernat de Puigcercós, ací certament recordat, però només per les seves batusses gironines amb mestre Arnau de Vilanova (897; per cert, no l'he sabut trobar en l'índex onomàstic, com tampoc no hi he sabut trobar Sibiuda, Ramon de, ben present en el text: 930-933); en uns anys en què Nicolau Eimeric seguia considerant heretgeja afirmar que la ,usura' era lícita, i, doncs, amb tot el perill de caure en les urpes del gran inquisidor, aquella bugada fou realitzada en textos que discuteixen posicions tradicionals del manresà i jurista Ramon ça Era, textos que ha publicat el prof. Josep Hernando i Delgado en llocs diversos, també en aquestes pàgines d'ATCA VII-VIII (1988-1989), 241-253 i XI (1992), 137-179, ni aquells ni aquestes, pel que sembla, coneguts ni conegudes del prof. Vilanova.

La lectura de les pàgines dedicades als dos nostres grans autors (grans fins i tot per marginals), Ramon Llull i Arnau de Vilanova no deixa pas el lector satisfet. Quant a Llull, les pàgines dedicades a aproximar-se al seu pensament, comencen amb una desqualificació: «pensament de línia augustiniana, endarrerit...» (878); si, malgrat tot, el lector no es desanima i continua, trobarà de seguida una altra incitació al desànim: «sistema complicadíssim, que no hauria pogut ésser anticipat pels seus predecessors» (881); però aleshores de què serveixen les constants referències als segles anteriors i al contemporani? I quan al final d'aquest intent d'aproximació sembla que l'autor fa diana amb la ,fides quaerens intellectum', no s'oblida de repetir-ne l'anacronisme «des del punt de vista de l'evolució del pensament cristià» (884), ja que «Llull deixa de distingir entre veritats accessibles a la raó i les que només ho són a la fe» (884): per a Llull, si no m'erro, totes les veritats són acceptades per fe (i això en totes les religions) i, més o menys, intel·lectualment enteses; i tot el seu sistema procura que la darrera frase s'adveri al màxim. Llull ha d'ésser exposat i avaluat per ell mateix i, si cal algun punt de referència, aquesta no s'ha pas de cercar de bell antuvi entre les escoles o els autors cristians contemporanis, ans entre aquells que eren els seus interlocutors explícitament desitjats i que, si no m'erro, havien configurat l'esquema bàsic del seu pensament, l'Art, bastant (o totalment?) desconeguda de les pàgines que ens ocupen. D'altra banda, és veritat que *El nucli de la teologia de Llull* es redueix pràcticament a la cristologia? (884-885).

En l'exposició lul·liana del prof. Vilanova sembla evident que s'ha hagut de refiar d'allò que altres han esbrinat i no pas (o almenys, no pas del tot) d'allò que ha pogut estudiar ell mateix. I això sembla tenir una confirmació en la bibliografia; d'una banda cita els estudis d'altri, cosa que és totalment justificada, però en canvi, en proposar al possible lector el contacte directe amb obres lul·lianes (875-876, nota 44, primer paràgraf), hom troba títols de naturalesa diversa, poesies incloses, però sembla que no hi hauria de mancar la referència a obres lul·lianes específicament teològiques, que el lector català (al qual és adreçat el llibre) té a l'abast de les mans, com és ara la *Disputació de cinc savis*, publicada en aquestes pàgines el 1986, o el *Llibre qui és contra Anticrist*, que també ho fou el 1990. Díficil d'explicar aquest silenci a les obres teològiques del mateix Llull.

Llegides les pàgines dedicades a Arnau de Vilanova hom es pregunta quin era el seu nucli doctrinal (que no pot ésser reduït a l'*Alia informatio begunorum*, en la qual Arnau no exposa pròpiament el seu parer, ans es limita a fer d'advocat de beguns acusats davant algun inquisidor, i ho fa de la forma més incisiva possible). I així, quan hom s'adona que el 1999 segueix essent considerada d'Arnau de Vilanova l'*Expositio super Apocalypsi* (898), sense cap referència a les raons contràries manifestades per més d'un autor en el volum XIII d'aquest anuari, publicat l'any 1994, pensa, i sembla que amb fonament, que aquestes pàgines haurien d'ésser fortament reelaborades.

És allò que hom espera de la tercera edició, que augura ben pròxima, del bell volum del prof. Evangelista Vilanova.

Josep Perarnau

AUTORS DIVERSOS, *Goigs de la diòcesi d'Elna-Perpinyà*, Ceret Institutió Musical Popular d'Europa Mediterrània-Association Départementale pour le Développement Musical des Pyrénées-Orientales, CIMP 1996, 711 pàgs.

Aquest llibre, en un ja llunyà 1996 editat a Ceret en format gran folio i luxosament presentat, que per raons de distribució i de comercialització ha passat pràcticament desaparegut dels estudiosos de la nostra cultura popular, és el primer volum d'un ambiciós treball d'investigació etnomusicològica dedicat a la publicació en facsímil de l'inventari dels goigs impresos i manuscrits que s'han conservat de la diòcesi d'Elna-Perpinyà.

Recordem als lectors interessats en el tema, el capítol que en *La littérature catalane en Roussillon au XVIIIè siècle* (1929), el poeta i erudit rossellonès Josep Sebastià Pons va dedicar a la transmissió dels goigs i a la problemàtica lingüística que comportava llur difusió, en un moment de profunds canvis culturals i polítics, en què als Comtats del Nord se superposaven la cultura catalana, la castellana i la francesa. Sobre la tradició dels goigs catalans i dels rossellonesos, en particular, em plau esmentar els treballs complementaris de Pere Puiggarí, Pere Vidal, Josep Bonafont, Jean Gabriel Gigot, en els quals, d'una manera o altra, s'han divulgat i estudiat molts d'aquests fulls religiosos. En el llibre de Josep Deloncle, *Goigs del Rosselló*, Perpinyà, 1952, també hi podem trobar una bona col·lecció de goigs nordcatalans al llarg dels temps. Darrerament Dominique de Courcelles en els estudis: *Les goigs en Catalogne*, dins «Ethnologie Française», XIV-3 (1984), 281-294; *Les histoires des Saints, la prière et la mort en Catalogne*, París 1990, i *L'écriture dans la pensée de la mort en Catalogne*, París 1992, ha renovat la metodologia sobre el seu estudi i la classificació. Un altre erudit rossellonès, Amadeu Pagès, fou dels primers que, el 1936, va establir punts de contacte entre les danses provençals i els goigs a la Mare de Déu. Darrerament he localitzat una petita col·lecció de goigs catalans manuscrits a la Biblioteca Municipal de Rouen, provinents de Catalunya i del Rosselló, que aviat donaré a conèixer.

Els exemplars reproduïts en aquest llibre ceretà, alguns dels quals sense peu d'impremta ni any d'edició, provenen dels fons dels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals de Perpinyà, Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Biblioteques Municipals de Montpeller i de Perpinyà, de la Casa Pairal de la fidelíssima vila. També s'han inventariat goigs de les col·leccions particulars més importants del Rosselló. Els goigs figuren presentats sota advocacions: de la Trinitat, sobre Crist, la Mare de Déu, Sants i Santes, buscant sempre l'exemplar més antic que s'ha trobat de cada devoció. Tot i això també tenen cabuda en aquesta obra les nombroses reedicions que s'han fet d'uns mateixos goigs, amb múltiples variants gràfiques i textuales, que la tradició i la pietat popular han fet estampar a diverses impremtes i viles d'una banda i altra de les Alberes. Potser hauria estat més útil una classificació cronològica dels goigs, a fi de resseguir millor la seva evolució.

No és potser aquesta ressenya el lloc més adient per a subratllar que, durant els segles XVII, XVIII i XIX, els goigs, cobles, llaors i altres plec de literatura de canya i de cordill, de llarga tradició en les lletres catalanes des de temps molt reculats, a més de representar una unitat literària, han estat al Rosselló i l'Alguer de les poques obres, motiu de lectura quotidiana, per posar només dos exemples extrems. La seva propagació en fulls solts impresos per confraries i devots, arriben arreu de tot el domini lingüístic. Tampoc no hem d'oblidar que són un gènere poètic de caire tradicional i semipopular perquè són molts els escriptors d'ofici entre els quals destaco Miquel Joan-Josep Jaume, Antoni Jofre, Josep Sebastià Pons, mossèn Lluís Salvat, mossèn Costa, Rotllà Serres-Brià..., que han contribuït a afiançar aquesta tradició gogística a terres nordcatalanes. Els goigs també tenen un interès tipogràfic, musical, estròfic, literari i lingüístic, que no podem menysvaluar. Més d'un d'aquests goigs editats ens obliga a ampliar la nòmina d'impremtes nord-

catalanes que als segles XVIII i XIX publicaven textos esparso en català. Molts dels gravats, orles, estampes, relleus, culs-de-llàntia i d'altres ornaments que acompanyen els textos són també admirables. També trobem goigs referits a parròquies de Cerdanya i del Rosselló estampats a Barcelona, Puigcerdà, Girona o la Seu d'Urgell.

Crec que ja fou Jordi Carbonell qui, en una ocasió, va deixar apuntada la cohesió de la literatura gogística catalana, poc afectada pels canvis imposats en els diversos territoris, governats per estructures politicoadministratives diferents. En aquests gairebé sis-cents goigs les normes de composició i d'estructura són, doncs, variadíssims. Al costat d'obres ben construïdes de llengua i d'estil, reeixides tipogràficament, en trobem d'altres de compostes per versificadors ocasionals i afeccionats, capellans de poble, que demostren la fidelitat per un tema arrelat a les lletres catalanes ja des del segle XV. Així per exemple els *Goigs en alabança de Nostra Senyora del Pont de la fidelíssima vila de Perpinyà*, impresos a Perpinyà el 1776, testimonien una escriptura elegant i ben travada, propera als cercles dels poetes rossellonesos cultes, que escriuen teatre religiós per a l'escena (Goig núm. 252).

En total són reproduïts cinc-cents seixanta-dos goigs dels segles XVII, XVIII, XIX i XX. Molts foren objecte d'impressions diverses, fet aquest que permet de resseguir llur evolució, els canvis tipogràfics, l'afegit o la supressió de més d'una estrofa. Hem comprovat aquest fet en els goigs nùms. 190/191, dedicats a Nostra Senyora de Domanova, tots dos editats el segle XIX. La cobla número set de la segona edició presenta un text molt més deturpat.

Entre els exemplars d'aquesta vasta col·lecció destaco, com a rars o bé difícils de trobar repertoriats, els que a la fi del segle XVII es van estampar a la impremta de Francisco Vigué, de Perpinyà (núms. 95, 300, 348 i 400); els gravats pels editors de la família Tastú (4, 21, 59, 92, 93, 133, 474, 499). De Guillem Agel (1753-1832), mestre i impressor a Tuïr, animador d'un grup de teatre neoclàssic en aquesta vila, s'han conservat diversos goigs de finals del XVIII que possiblement van ser escrits per ell mateix o pel seu cercle d'amics (244, 283, 353 i 428). El núm 359 presenta el text bilingüe, català i francès. Amb els números 287 a 294 són reproduïts uns goigs a honor de Sant Antoni, patró d'una ermita situada prop de Sant Pau de Fenollet, redactats en llengua occitana. El goig núm. 360 que és dedicat a Sant Galderic (segle XVIII) és ornat amb un boix de factura popular, molt més antic. Els goigs dedicats a Sant Sebastià nùms. 474 i 475, el primer imprès per Tastú (començament del segle XIX) i el segon copiat manuscrit a final del XIX, permet comparar com en el segon cas la grafia francesa s'imposa en la còpia del text. El goig núm. 527 sobre *Santa Philomene* presenta un text català ja molt dialectalitzat. Uns goigs sobre Sant Galderic (403) editats a Perpinyà a finals del XIX reproduïxen el text establert pel pare Reginald Poc el 1627, etc. Entre les obres manuscrites destaco la que duu el número 304. Es tracta d'uns goigs dedicats als Sants Asciscle i Victòria, possiblement del segle XVIII, que pertanyien al fons de l'antiga impremta Comet de Perpinyà.

El volum es clou amb un inventari dels goigs i cobles dels sants i santes presents a les devocions col·lectives rosselloneses (633-636); una taula d'advocacions dels goigs repertoriats a l'obra amb les viles i ermites que els tenen per patrons i protectors (639-647); una altra relació per municipis rossellonesos, agrupa tots els goigs repertoriats (659-665). Els 562 goigs també figuren en un darrer apartat (675-691) on s'indica la seva tipologia particular, cas que sigui imprès o manuscrit, gravat al boix o en planxa de coure; la col·lecció d'on prové cadascun; els gravats que l'adornen; les dimensions de cada full; l'existència d'altres fulls iguals o semblants en les col·leccions públiques rosselloneses, etc. També és molt exhaustiva la bibliografia (695-712) que sobre els goigs i la cultura popular corona aquesta obra que esperem que tingui continuïtat en un segon volum anunciat en el pròleg de l'obra.

Esperem que aquest material ressenyat, i tot el que sobre aquest apassionant món és ja conegut dels nostres lectors, animi algú a redactar un estudi monogràfic seriós i definitiu sobre aquest tema, un dels més 'fecunds' de les lletres catalanes de tots els temps.

Pep Vila